

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1979, LET. XVI, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

1

IZ VSEBINE:

Ernest Petrič: Človekove pravice in sodobni svet

Pogovor z avtorjem: Andrej Kirn o Marxovem razumevanju znanosti in tehnike

Peter Klinar: O življenjskem stilu na Slovenskem (I)

Marjan Tepina: Ekološki vidiki planiranja ter vzgoje in izobraževanja

Sreten Petrović: Fenomenološka sociologija umetnosti pri poznem Hauserju

Milica Bergant: Pozitivistična psihologija in njeno prikazovanje ženske osebnosti

Albina Tušar: Informiranje v organizacijah združenega dela

Eric Hobsbawn: V politiki je slabost sistema

TEORIJA IN PRAKSA

1979

1

revija za družbena vprašanja, let. 16, št. 1, str. 1—144, Ljubljana, januar 1979 — UDK 3, YU
ISSN 0040—3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Silva Jereb, Maca Jogan, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Vladimir Klemenčič, Vlado Klemenčič, Peter Klinar, Joco Klopčič, Stane Kranjc, Franc Kržan, Boris Majer, Boštjan Markič, Oto Norčič, Ernest Petrič, Franci Polak, Rudi Rizman, Janko Rupnik, Slavko Soršak, Gojko Stanič, Franc Šali, Ivo Tavčar, Franc Tetičkovič, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Ciril Baškovič, Adolf Bibič, Ivan Hvala, Maca Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Vlado Klemenčič, Joco Klopčič, Boštjan Markič, Albin Mahkovec, Tomo Martelanc, Ciril Ribičič

GLAVNI UREDNIK:

Adolf Bibič

ODGOVORNI UREDNIKI:

Maca Jogan, Joco Klopčič, Boštjan Markič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 60 din, za druge *individualne naročnike* 120 din, za *delovne organizacije* 200 din, za tujino 300 din; v *prosti prodaji* je cena enojne številke 20 din in dvojne številke 40 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-107-72140-000-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delos«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

- ERNEST PETRIČ: Človekove pravice in sodobni svet 3

POGOVOR Z AVTORJEM:

- ANDREJ KIRN: Marxovo razumevanje znani in tehnike 8

ČLANKI, RAZPRAVE:

- PETER KLINAR: O življenjskem stilu na Slovenskem (I. del) 19
MARJAN TEPINA: Ekološki vidik planiranja ter vzgoje in izobraževanja 33

ZNANOST IN DRUŽBA:

- SRETEN PETROVIČ: Fenomenološka sociologija umetnosti pri poznem Hauserju 40
MILICA BERGANT: Pozitivistična psihologija in njeno prikazovanje ženske osebnosti 51

IZ EMPIRICNIH RAZISKAV:

- DRAGO ZAJC: Ocena razvoja družbenoekonomskih odnosov 60

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

- ALBINA TUŠAR: Informiranje v organizacijah združenega dela 69
ALOJZIJA ŽIDAN: O možnostih razvoja učenčeve motivacije pri predmetu STM 75

MEDNARODNI ODNOSI:

- SILVESTRA ROGELJ: Mednarodnopravna prizadevanja za varstvo Sredozemskega morja pred onesnaženjem 79

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

- ERIC HOBBSBAWM: V politiki je slabost sistema 88
JEAN-PAUL SCOT: Buharin in zavestno sprejeta protislovja 92

MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE:

- ZARKO MILOŠEVIČ: Stari in novi toni (XIV. kongres Socialistične internacionale v Vancouvru) 100

LISTAMO PO TUJIH REVIJAH:

- Prikazi člankov iz revij Wiener Tagebuch, France Nouvelle, Peking Review in Rinascita — Il Contemporaneo 104

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA:

- NIKO TOŠ: Migracije iz Jugoslavije (in njihovo proučevanje) 112
JANEZ SKERJANEC: Učinkovitost in akumulativna sposobnost gospodarstva 117
MILAN DIVJAK: Humanizacija odnosov med spoloma 119

PRIKAZI, RECENZIJ:

- MIHA RIBARIČ: Ciril Ribičič — Razvoj skupščinskega sistema v Jugoslaviji 126
ALOJZIJA ŽIDAN: Pregled publikacij v zbirki »Novi vidiki« 127
IVAN BERNIK: Referati slovenskih sociologov na IX. svetovnem kongresu v Uppsali 130
Med novimi knjigami 133
Iz domačih revij 136
Bibliografija knjig in člankov 138
Avtorski sinopsisi 143

TEORIJA IN PRAKSA,
revija za družbena vprašanja,
let. 16, št. 1, str. 1—144,
Ljubljana, januar 1979

CONTENTS

EDITORIAL:

- ERNEST PETRIC: Human Rights and the World of To-day 3

CONVERSATION WITH THE AUTHOR:

- ANDREJ KIRN: Marx's Perception of Science and Technology 8

ARTICLES, DISCUSSIONS:

- PETER KLINAR: Life-style in Slovenia (Part One) 19
MARJAN TEPINA: Ecological Aspects of Planning, Education and Training 33

SCIENCE AND SOCIETY:

- SRETEN PETROVIC: Phenomenological Sociology of Art in Hauser's Later Works 40
MILICA BERGANT: Positivist Psychology and its Presentation of Woman Personality 51

EMPIRICAL RESEARCH:

- DRAGO ZAJC: Evaluation of the Development of Socio-economic Relations 60

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

- ALBINA TUSAR: Informing in Organizations of Associated Labour 69
ALOJZIJA ZIDAN: Possibilities of Development of Pupils' Motivation in the Study of STM 75

INTERNATIONAL RELATIONS:

- SILVESTRA ROGELJ: International Legal Endeavours to Protect the Mediterranean against Pollution 79

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:

- ERIC HOBBSBAWM: In Politics is the Weakness of the System 88
JEAN-PAUL SCOT: Buharin and the Consciously Accepted Contradictions 92

INTERNATIONAL WORKERS' MOVEMENT:

- ZARKO MILOSEVIC: The Old and New Tunes (the XIVth Congress of the Socialist International in Vancouver) 100

FROM FOREIGN REVIEWS:

- A survey of articles edited in: Wiener Tagebuch, France Nouvelle, Peking Review, Rinascita 104

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS:

- NKO TOŠ: Migrations from Yugoslavia (as a subject of study) 112
JANEZ ŠKERJANEC: Efficiency and Accumulative Ability of Economy 117
MILAN DIVJAK: Humanization of the Relationship between Sexes 119

REVIEWS, NOTES:

- MIHA RIBARIČ: Ciril Ribičič — Development of the Assembly System in Yugoslavia 126
ALOJZIJA ZIDAN: A Survey of Articles in the Edition: »Novi Vidiki« 127
IVAN BERNIK: Papers read by Slovene Sociologists at the 9th World Congress in Uppsala 130
New Books 133
From Domestic Reviews 136
Bibliography of Books and Articles 138
Authors' Synopses 143

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

- ЭРНЕСТ ПЕТРИЧ: Права человека и современный мир 3

РАЗГОВОР С АВТОРОМ:

- АНДРЕЙ КИРН: Концепция науки и техники Маркса 8

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

- ПЕТЕР КЛИНАР: Жизненный стиль в Словении (I. часть) 19
МАРЯН ТЕПИНА: Экологические аспекты планирования воспитания и образования 33

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

- СРЕТЕН ПЕТРОВИЧ: Феноменологическая социология искусства в поздних произведениях Гаусера 40
МИЛИЦА БЕРГАНТ: Позитивистская психология и ее представление женской личности 51

ЭМПИРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ:

- ДРАГО ЗАЙЦ: Оценка развития общественно-экономических отношений 60

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

- АЛБИНА ТУШАР: Осведомление в организациях объединенного труда 69
АЛОИЗИЯ ЖИДАН: О возможностях развития мотивации учеников при предмете СТМ 75

МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

- СИЛВЕСТРА РОГЕЛЬ: Межнациональные правовые попытки охраны Средиземного моря перед загрязнением 79

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:

- ЭРИК ГОБСБАУМ: В политике слабость системы 88
ЖАН-ПОЛ СКОТ: Бухарин и сознательно принятые противоречия 92

МЕЖДУНАРОДНОЕ РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ:

- ЖАРКО МИЛОШЕВИЧ: Старые и новые тоны (14. съезда Социалистического Интернационала в Ванкувере) 100

ИЗ ИНОСТРАННЫХ ЖУРНАЛОВ:

- О статьях в журналах: Wiener Tagebuch, France Nouvelle, Peking Review, Rinascita 104

СПЕЦИАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ:

- НИКО ТОШ: Миграции из Югославии (и их изучение) 112
ЯНЕЗ ШКЕРЯНЕЦ: Производительность и аккумулятивная способность хозяйства 117
МИЛАН ДИВЯК: Гуманизация отношений между полами 119

ОБОЗРЫ, РЕЦЕНЗИИ:

- МИХА РИБАРИЧ: Цирил Рибичич — Развитие скупщинской системы в Югославии 126
АЛОИЗИЯ ЖИДАН: Обзор публикаций в сборнике »Novi vidiki« 127
ИВАН БЕРНИК: Доклады словенских социологов на 9. Мировом съезде социологов в Уппсале 130
Среди новых книг: 133
По страницам отечественных журналов: 136
Библиография книг и статей: 138
Авторские синопсисы: 143

Človekove pravice in sodobni svet

(Ob tridesetletnici deklaracije OZN o človekovih pravicah)

Naš čas je bogat, morda celo prebogati besed o človekovih pravicah. Postalo je že kar svetovna moda govoriti o človekovih pravicah. Za tem govorjenjem pa se marsikdaj skriva obilo hinavščine, političnega obračunavanja, medsebojnega blokovskega obtoževanja in izsiljevanja, podtikanja in zlorab. Je torej sploh smotrno in pomembno razpravljati o človekovih pravicah tudi pri nas? Toda, mar imamo res opraviti le z modo in z zlorabljanjem ideje o človekovih pravicah v medblokovskem obračunavanju? Mar nismo tudi priča strahotnim in neprestanim kršitvam temeljnih človekovih pravic v sodobnem, fantastičnem, bogatem svetu? Mar ni otipljivih primerov grobega nasilja, manipulacije, neenakopravnosti, bede in nevednosti? Mar ni še vedno in še kako potreben boj za dejansko uveljavitev spoštovanja človekovih pravic?

Ob poplavi besed o človekovih pravicah pa le velja ločiti zrnje od plev. Ko govorimo o zrnju in plevah, velja takoj poudariti, da je daleč proč od resničnih potreb našega časa tisti pristop k človekovim pravicam, ki vidi le politične in državljanske pravice, tiste in take človekove pravice torej, kot so se oblikovale v preteklem, meščansko-demokratskem obdobju v zahodnem svetu. To bi pomenilo natikati vsemu človeštvu danes tak kalup odnosov med ljudmi in njihovih temeljnih pravic in svoboščin, kot se je v svojem bistvu izoblikoval v Evropi v preteklem stoletju. Še bolj vprašljivo pa bi bilo preprosto zanikati ali prezreti stvarni pomen človekovih pravic v sodobnem svetu in videti le propagandno manevriranje reakcionarnih družbenih sil z idejo o človekovih pravicah. Res je sicer, da se je kapitalističnemu svetu v dobršni meri posrečilo vzeti v zakup in vplesti v lastne politične interese zahteve po spoštovanju človekovih pravic. V teoriji in praksi se marsikdaj zdi — če ostanemo le na površini — da so človekove pravice in temeljne svoboščine atribut meščanske demokracije. Dokumenti, ki se največkrat omenjajo kot izhodišča za uveljavljanje človekovih pravic: Magna charta libertatum — še iz obdobja globokega fevdalizma, a že naznanjajoča kapitalistični družbeni red — Virgijska deklaracija, Deklaracija francoske revolucije, določila o človekovih pravicah v prvih meščanskih demokra-

tičnih ustavah, vse to so resda pomembni mejniki pri uveljavljanju meščanskih demokratičnih svoboščin in pomembni mejniki družbenega napredka v obdobju, ko se je na ruševinah izkoriščevalskega fevdalizma porajal sicer naprednejši, demokratičnejši, bolj človeški — a še vedno izkoriščevalski — kapitalistični družbeni red.

Splošna deklaracija OZN o človekovih pravicah je 1948. leta vnesla katalog meščanskih svoboščin v mednarodno življenje in obenem izrazila močan občečloveški odpor zoper fašistični totalitarizem. Toda, mar je prizadevanje za človekove pravice res nekaj, kar je raslo le v nedrih meščanske družbene ureditve? Mar ni že davno pred kapitalizmom potekal večni človekov boj za več svobode, dostojanstva, za demokratizacijo družbenega življenja? Mar niso že upori sužnjev bili boj za več človekovih pravic? Mar ni bil za vsako revolucionarno upornišтво vedno značilen boj za več človekove svobode? Mar ni končno merilo družbenega napredka, njegov osnovni smisel — prav osvobajanje človeka? Mar ni torej tudi Komunistični manifest z jasno zahtevo po osvoboditvi izkoriščanega delavskega razreda, delavcev, najpomembnejši dokument o človekovih pravicah? Mar ni prav marksizem teoretična platforma političnega boja za osvoboditev človeka, za dejansko uresničitev njegovih človekovih pravic? Mar niso oktobrska revolucija in druge socialistične revolucije odločilen korak pri osvobajanju človeka iz spon kapitalističnega izkoriščanja? Mar ni torej prizadevanje za uresničitev človekove svobode, njegovih pravic bilo bistvo naprednih revolucionarnih gibanj skozi vso človeško zgodovino? Mar ni večno človekovo hotenje po svobodi bistvo vsakršnega resnično revolucionarnega upornišтва, naprednega gibanja? Težnja po svobodi, po človekovih pravicah je torej bila in je napredna težnja!

Prav zgodovinska povezanost človekovega osvobajanja z družbenim napredkom, z revolucionarnimi gibanji, opredeljuje vsakokratni katalog človekovih pravic in svoboščin. Obseg človekovih pravic in svoboščin, ki jih je izborila in kakršne je izoblikovala meščanska revolucija, velja le za meščansko družbeno ureditev. Socialistična revolucija pa je bila tudi boj za nov, širši krog človekovih pravic in svoboščin, boj za človekovo politično, ekonomsko, socialno in kulturno osvoboditev, za njegovo osvoboditev iz položaja meznega delavca. Danes, ko se socializem uveljavlja v svetovnih razsežnostih, bi bilo prav tako absurdno vztrajati le pri človekovih pravicah in svoboščinah preteklega, meščanskega obdobja, kot je bilo absurdno v preteklem stoletju braniti fevdalne privilegije, tlačanstvo in podobna razmerja ali suženjstvo.

Meščanstvo in meščanska družba seveda nista sposobna, da bi se sama ukinila, nista sposobna, da bi razvila take družbene odnose in uveljavila tiste človekove pravice, ki bi odpravile meščanstvo kot vladajoči razred. Boj za človekove pravice kot del boja za družbeni napredek, za osvobajanje človeka je zato danes neločljivo povezan z razredom, ki

je sposoben zagotoviti družbeni napredek v našem času, torej z delavskim razredom, s socializmom.

Kako se je torej moglo zgoditi, da je buržoaziji uspelo, da si je vzela v zakup boj za človekove pravice? Mogli bi obširno razglabljati o tem svojevrstnem protislovju, vendar je jedro zanesljivo v stalinističnih deformacijah, ki so jim podlegle nekatere socialistične družbe. Stalinizem je v svojem bistvu izražal nezaupanje v človeka, v njegovo svobodo, v njegove pravice. Narobe, človeka je spreminjal v orodje države in ga je tudi zares spremenil v predmet grozljivih manipulacij v rokah birokracije in v imenu države. Tako se je moglo zgoditi, da se kapitalizem po l. 1945 pojavlja kot nekak zagovornik človekovih pravic in njegove svobode in skuša — ne docela brez uspeha — svoja merila in modele o človekovih pravicah vsiliti kot mednarodna merila človekovih pravic in svoboščin. Meščanske državljanske in politične pravice, tiste in take človekov pravice, kakršne sta izoblikovala meščansko obdobje in t. i. zahodni svet, naj bi kot splošni, za ves svet in za vse čase veljavni minimum človekovih pravic in svoboščin, bile splošno in edino pravo merilo demokratičnosti, svobode. Te človekove pravice naj bi bile mednarodni pravni minimum človekovih pravic. Te in take človekove pravice v zadnjih letih skušajo uporabiti kot konico na sulici, s katero udarjajo po socialističnih deželah in socializmu.

Vzklikanje gesel o človekovih pravicah, o svobodi in enakopravnosti ni ostalo in zanesljivo ne bo ostalo brez odziva! Množice zatiranih in nesvobodnih, množice ujetih v bedo in lakoto, neenakopravni in diskriminirani, tisti, ki jih izkoriščajo in manipulirajo bodisi kapitalistične korporacije ali pa državna birokracija, tisti, ki so uklenjeni v sponah svetovnega kapitalizma, doumevajo, kaj so njihove človekove pravice. Boj za novo vsebino človekovih pravic, za nove človekove pravice, se pričenja. Da, zatirani hočejo, zahtevajo svoje človekove pravice. Seveda ne le tiste, ki jih je rodil in uveljavil kapitalistični način proizvodnje. Hočejo tudi varnost pred bedo in kapitalističnim izkoriščanjem, hočejo živeti brez strahu pred lakoto in boleznijo, hočejo biti dejansko enakopravni, svobodni, nočejo rasizma, apartheida, agresije, pretnje z vojno in uničenjem. Hočejo ohraniti svojo narodnostno in kulturno samobitnost. Hočejo nove, enakopravne, bratske odnose med narodi, nočejo podrejanj, kolonializma, hegemonije.

Težnje človeštva po svobodi, seveda ne po kapitalistični svobodi, težnje po človekovih pravicah, seveda ne po meščanskih človekovih pravicah, so mogočen veter! Velja ga ujeti v jadra! V svojem bistvu so ta težnje po napredku, po preobrazbi sveta, osvobajanju človeka. Zakaj torej bežati pred izzivom s človekovimi pravicami?

Bilo je in bi še vedno bilo nesmiselno, kratkovidno, nemarksistično, če ne bi videli silnih revolucionarnih potencialov v zahtevah narodov po narodni osvoboditvi in samoodločbi — čeprav je te zahteve pogosto jemala v zakup nacionalna buržoazija. Nesmiselno, kratkovidno in

nemarksistično bi bilo, če danes ne bi videli naprednega, revolucionarnega v zahtevah po človekovih pravicah. Težnje po človekovih pravicah morajo biti sredstvo v rokah sil napredka, tako kot so nekoč bile — in so še — težnje po narodni osvoboditvi, del revolucionarnega boja. Tako kot je nekoč dal delavski razred težnjam narodov po svobodi svojo usmeritev in vsebino, ki nima nič skupnega z buržoaznim nacionalizmom, tako so napredne družbene sile danes, delavski razred, svetovni proletarec, poklicani, da dajo svojo usmeritev in vsebino zahtevam po človekovih pravicah. V slepo ulico so zašla tista sektaška stremljenja v revolucionarnih gibanjih, ki so prezirala in prezrla težnje narodov po svobodi in samoodločbi in se slepila z najrazličnejšimi unitarizmi, s tem, da se delavstva narodno vprašanje ne tiče. V slepo ulico lahko zaidejo ali v njej ostanejo tista napredna gibanja, ki bi menila, da se naprednih družbenih sil problem človekovih pravic ne tiče, da je to nepomembno, izmišljeno vprašanje, ki naj se z njim ubada buržoazija.

Boj za novo opredelitev človekovih pravic se je pričel. Ne le znotraj držav, kjer stopajo v ospredje ekonomske, socialne, kulturne pravice človeka, pravica do razvoja in druge. Tudi na mednarodni ravni smo priča prvim lastovkam, ki očitno oznanjajo pomlad. V oba sporazuma OZN o človekovih pravicah se je prebila pravica narodov do samoodločbe. Tudi sporazum OZN o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah človeka je že začel veljati in so ga ratificirale številne države. Resolucija teheranske konference OZN o človekovih pravicah, sprejeta ob dvajsetletnici splošne deklaracije OZN o pravicah človeka, že povezuje problematiko človekovih pravic — državljskih, političnih, ekonomskih, socialnih, kulturnih pravic — s tistimi dejanskimi situacijami v sodobnem svetu, v katerih sta človekova svoboda in dostojanstvo najbolj ogrožena, kot so agresija, diskriminacija, apartheid, rasizem in vse večji prepad med razvitim svetom in deželami v razvoju. Resolucija Generalne skupščine OZN o alternativnih pristopih in poteh ter sredstvih v okviru sistema OZN za izboljšanje dejanskega uživanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ki so jo sprejeli ob pripravah na tridesetletni jubilej splošne deklaracije OZN o pravicah človeka, izziva k novemu, času in interesom vsega človeštva ustreznemu koncipiranju človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Pri tem naj bi svoj prispevek dale prav dežele v razvoju, ki so same tudi dale osnovni ton tej resoluciji Generalne skupščine.

Novi pristop k človekovim pravicam naj bi temeljil na medsebojni povezanosti, dopolnjevanju in enakovrednosti tako državljskih in političnih pravic kot ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic, pri čemer je očitno, da državljskih in političnih pravic ni mogoče popolnoma uveljaviti, če ne uresničimo ekonomskih, socialnih in kulturnih pravic, če ne zagotovimo učinkovite državne in mednarodne politike ekonomskega in socialnega razvoja. Pravice posameznika so neločljivo prepletene s pravicami narodov in ljudstev. Povezane so s splošnim družbenim

razvojem in blaginjo. Kot grobe kršitve človekovih pravic, torej pravic posameznikov in ljudstev, so navedeni apartheid, rasna diskriminacija, kolonializem, tuja okupacija in nadvlada, agresija in grožnje zoper državno suverenost in ozemljsko celotnost, nepriznavanje pravice narodov do samoodločbe, vključno tudi z ekonomsko samoodločbo! In v tej resoluciji OZN, sprejeti trideset let po splošni deklaraciji OZN o človekovih pravicah, je poudarjeno spoznanje, da je alfa in omega uresničevanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin — uresničitev nove mednarodne gospodarske ureditve!

Nekateri meščanski teoretiki in diplomati so se ob tej resoluciji Generalne skupščine OZN spraševali, kaj je še ostalo od človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Mi pa se moremo vprašati: kaj je na mednarodni ravni ostalo od meščanskega pristopa k človekovim pravicam! Da, pričel se je rušiti!

V socialistični samoupravni Jugoslaviji smo lahko ponosni na naše uresničevanje človekovih pravic. Še zlasti zato, ker smo s samoupravljanjem v vseh sferah družbenega življenja sprožili proces človekovega osvobajanja docela novih razsežnosti. Vendar, mar naj bomo tudi sami s seboj zadovoljni? Mar res ni potrebno še obilo osveščenih naporov prav pri dejanskem uresničevanju tistih pravic našega človeka, ki naj ga postavijo v položaj svobodnega ustvarjalca in upravljalca? Mar ni potrebno še veliko ustvarjalnih naporov zlasti pri dejanskem zagotavljanju ekonomskih, socialnih, kulturnih, pa tudi državljanskih in političnih pravic? Mar se ne srečujemo še z birokratskimi postopki, nevednostjo, odrinjenostjo, s primeri neenakopravnosti, nespoštovanja te ali one z ustavo in zakoni zagotavljene pravice! Da, lahko smo ponosni, a ne bodimo sami s seboj zadovoljni! Tudi zato ne, ker živimo v svetu, kjer so izkoriščanje, nasilje, beda, človekova nesvoboda še vedno prej pravilo kot izjema!

Trideset let je minilo od razglasitve splošne deklaracije o človekovih pravicah. Ko je bila razglašena v Generalni skupščini OZN leta 1948, je bil to zgodovinsko pomemben dokument! Če bi prezrli njen pomen, bi prezrli nadvse pomemben vzpon človekove želje po človečnosti, svobodi in dostojanstvu, potem ko je fašistična tiranija pretila zničiti človekovo svobodo in človekovo dostojanstvo. Duh te deklaracije je duh človekovega osvobajanja in odgovornosti vsega človeštva, da se ohrani in uresničuje ideja človekove svobode in dostojanstva. Ne črko te deklaracije, njen duh, to večno in veličastno težnjo po osvobajanju slavimo, ko proslavljamo njen trideseti jubilej!

ANDREJ KIRN

Marxovo razumevanje znanosti in tehnike

Oktobra 1978 je pri Mladinski knjigi izšlo delo dr. Andreja Kirna: *Marxovo razumevanje znanosti in tehnike*. Ker gre za pomembno novoto, ki je zelo aktualna in sodobna, smo v uredništvu zastavili avtorju nekaj vprašanj, da bi knjigo bolje predstavili tudi bralcem revije.

UREDNIŠTVO: *Zakaj ste svoje delo usmerili zlasti na Marxovo razumevanje znanosti in tehnike? Katere znanstvene in praktične spodbude so botrovale vaši odločitvi?*

A. KIRN: Že kot študenta filozofije in sociologije so me izredno pritegnila nekatera kvalitetna dela, ki so na filozofski način razpravljala o kibernetiki. Po drugi strani pa so me stalno pritegovala teoretična dela iz zgodovine znanosti in tehnike. Skoraj same od sebe so se ponujale vsebinske zveze med problemi in rezultati na omenjenih področjih in številnimi sklepi v delih klasikov marksizma. Takoj sem se lahko prepričal, da velja tudi za znanost in tehniko splošno Marxovo metodološko načelo, da so višje razvojne oblike ključ za razumevanje prejšnjih razvojnih stopenj in da nastavke za višjo razvojno stopnjo lahko razumemo le z vidika zrelosti in razvitosti višje razvojne oblike same.

Če to ponazorim s primeri, bi lahko rekel, da je krščanska religija in sploh monoteistična religija ključ za razumevanje prejšnjih oblik religiozne zavesti, da je anatomija človeka ključ za razumevanje anatomije opice, da je mehanizacija ključ za razumevanje družbeno-zgodovinske vloge ročne tehnike, a avtomatizacija odpira možnosti za globlje razumevanje obeh prejšnjih etap razvoja tehnike. Vedno bolj sem se zavedal, da je nedorečena in nezadostno ocenjena znanstveno-tehnična komponenta in vsebina nekaterih ključnih integralnih marksističnih filozofsko-družbenih kategorij, kot so »produktivne sile«, »način produkcije in reprodukcije materialnega življenja ljudi«, »enotnost in protislovnost med produktivnimi silami in odnosi« in dr.

Bil sem nezadovoljen, kako družbene znanosti praviloma abstrahirajo znanstveno-tehnične in sploh materialne predpostavke družbenega

življenja in utrjujejo iluzijo, da je sistem družbenih odnosov popolnoma samozadosten, avtonomen in neodvisen od vsakokratnih zgodovinsko preoblikovanih in družbeno posredovanih naravnih predpostavk našega planeta ter neodvisen od sistema produktivnih sil in materialno-tehnične osnove družbe. Vse bolj me je vznemirjalo to prevladujoče družbeno znanstveno abstrahiranje materialne strani človekove produktijske dejavnosti tako v odnosu do narave kot v odnosu do ljudi. Takšnemu znanstvenemu ravnanju se miselno izmaknejo izredno pomembna globalna eksistenčna razmerja in zato sta nujno človek kot družba fiksirana nerealno, izolirano.

Doživljal sem veliko zadrego in muko, h kateremu problemu naj se obrnem. Na tisoče zanimivih tem obstoji. Lahko se npr. vse življenje ukvarjaš s Plotinom ali z odnosom dialektike in formalne logike, ali s problemom indukcije, s problemom časa, z odnosom med religijo in znanostjo, z odnosom jezika in mišljenja, s problemom smrti itn, itn. Vsi ti in drugi problemi so na moč privlačni in se je z njimi vredno ukvarjati, toda usodno pa je, če se malo ljudi ukvarja s tistimi eksistenčnimi predpostavkami in problemi, ki — če ostanejo nerešeni in nepremišljeni — grozijo, da bodo s človekom vred propadli tudi milijoni ostalih zanimivih problemov.

Tretji vir spodbude je bila ekološka problematika. V njej sem odkril takšno filozofsko-družbeno razsežnost, ki zahteva temeljit premislek mnogih naših ustaljenih ocen, ugotovitev in pričakovanj. S tega zornega kota je ponovno treba zgodovinsko premisliti odnos med tehnologijo, družbo in naravo, pretehtati naše poglede na ustvarjalnost in potrebe človeka, na smisel in cilje razvoja idr. Priznati moram, da je »ekološki sindrom« name naredil velik vtis in v marsičem vplival, da sem spremenil svoje dotedanje nazore.

Vse družbene dejavnosti od gospodarske do kulturne in politične materialno obremenjujejo naravne predpostavke in pogoje človekovega življenja. Teh obremenitev družbene znanosti pa tudi vsakdanja zavest skorajda ne upoštevajo. Ostrino problema zakrivajo s trditvijo, da se ne izključujeta ekonomsko-gospodarski in tehnološki razvoj ter kvaliteta ekoloških pogojev našega življenja, da je oba cilja možno popolnoma uskladiti. Še vedno prevladuje samoumevna zavest, da obstajajo neomejeni naravni surovinski, energetski in ekološki pogoji za razvoj družbe na vseh njenih ravneh in se zato z njimi ni vredno ukvarjati. Toda takšna samoumevnost se lahko izkaže za veliko zgodovinsko iluzijo, ki bo zahtevala totalno streznitev in spremembo naših pogledov na družbeni razvoj. To je eden izmed bistvenih problemov, ki lahko opredeli prihodnost naše civilizacije. Tako nekritičen optimizem kot nekritičen pesimizem zamaglita in otopita našo zavest, našo trezno presojo ter pripravljenost in organiziranost, da se na dolgi rok in pravočasno spoprimemo s prihajajočimi problemi.

Sodil sem, da Marxova filozofska, znanstvena, vizionarska in revolucionarna misel še ni do kraja izkoriščena glede družbeno-filozofskega razumevanja znanosti in tehnike in da je ravno s tega vidika najbolj mačehovsko obdelana. Poskušal sem sistematično prikazati vključitev znanosti in tehnike v materialistično pojmovanje zgodovine metodološko teoretično moč in sposobnost marksistične misli za razumevanje znanosti in tehnike. Povsod pa sem si prizadeval, da ne bi obdeloval Marxove misli izolirano, historicistično, brez njenega pomena za sodobnost. Historični vidik analize sem skušal prignati do njegove sodobne vrednosti. Pri nekaterih problemih pa sem tudi pokazal, kako je zgodovinska praksa presegla Marxovo misel in spremenila težo njenim posamičnim sestavinam ali pa kako sodobne okoliščine narekujejo, da jo mi sami spremenimo, drugače ocenimo, pa tudi odklonimo. Eno je, če ti kritika Marxa rabi zato, da marksizem slabiš, razkrojiš, smešiš, da ga potiskaš v defenzivo, na stranski tir — drugo pa, če greš z Marxom prek Marxa pa tudi proti njemu, zato da bi marksizem razvil in krepil in z njim krepil splošno socialistično in samoupravno socialistično naravnost.

Na ovitku moje knjige je simpatična parna lokomotiva, ki naj bi, verjetno po dobri zamisli grafičnega oblikovalca, simbolizirala tehnični domet Marxove dobe. Toda ne more pa to tehnično sredstvo simbolizirati zgodovinske omejitve Marxovega razmišljanja o znanosti in tehniki na 19. stol. Marxovemu duhu bi v tem primeru bolj ustrezalo kakšno moderno avtomatizirano produkcijsko sredstvo s svojimi družbenimi implikacijami.

Marx je že na začetku petdesetih let 19. stoletja, ko so se komaj nakažovali prvi tipajoči poskusi o praktični uporabi elektrike, izrekel tole globoko zgodovinsko oceno. »Vladavina njenega veličanstva pare, ki je prevrnila svet v preteklem stoletju je pri kraju; na njeno mesto stopa neprimerno bolj revolucionarna sila — električna iskra. Zdaj je naloga rešena in posledice tega dejanja so nepredvidljive. Neizogibna posledica ekonomske revolucije bo politična revolucija, ker druga je samo izraz prve«.

Marx je s to mislijo in z vrsto drugih krepko pustil za seboj empirično tehnično prakso 19. stoletja. Takšen namig o prihodnji zgodovinski poti lahko izreče le mislec, ki je globoko seznanjen s sprednjo fronto znanstvenega tehničnega napredka in z njegovimi možnostmi. Toda samo pomislimo, koliko je danes odkritij, za katera lahko po analogiji z Marxom rečemo: »Zdaj je naloga rešena in posledice tega dejanja so nepredvidljive«. Žal pa izredno majhen del naravoslovne in tehnične in še manj družboslovne inteligence razmišlja na ta način, kar pomeni, da je stihijska komponenta naše prihodnosti še velikanska.

UREDNIŠTVO: pri obravnavi Marxovega pojma znanosti je eno izmed osrednjih vprašanj enotnost znanosti. V čem je bistvo te enotnosti?

A. KIRN: Danes obstoji v svetu po nekaterih ocenah prek 2000 znanstvenih disciplin in poddisciplin. Proces disciplinarnega razčlenjevanja in osamosvajanja človekovega znanja teče nezadržno dalje. Ta ni neločljivo povezan samo z odtujevanjem med filozofijo in znanostjo ter med posamičnimi velikimi področji znanosti (naravoslovnimi, družbenoslovnimi, tehničnimi, medicinskimi), ampak prodira odtujenost tudi v notranjost temeljnih disciplin, npr. med posamične filozofske, ekonomske, sociološke discipline ipd. Razčlenitev znanstvenega dela, čeprav jo obvladujejo specifične zakonitosti, je vendar neločljivo povezana z globalnimi značilnostmi družbene delitve dela v nekem zgodovinskem obdobju.

Ali je možno še obdržati skupne vezi, ki bi preprečevale, da ne bi človekovo znanje enkrat za vselej bilo obsojeno na neskončno množico izoliranih, atomiziranih spoznanj? Misleče glave so vedno težile k sintezi, povezanosti, celostnosti, ne glede na obstoječo raznovrstnost znanja. Včasih je ideal enotnosti pridobil utopično spoznavno težnjo, da bi se vse znanje izvedlo iz enega samega fundamentalnega načela ali zakona. Takšna spoznavna utopija absolutizira hierarhični ustroj sveta in zane-marja, da obstoji množica zakonitosti in načel, ki so si enakovredna v odnosu prirejenosti, so na isti ravni splošnosti. Nekatere obstoječa raznovrstnost človekovega znanja spravlja v teoretični obup, češ nikakršna integralna podoba sveta ni več mogoča, obsojeni smo na rastočo fragmentarnost.

Francoski molekularni biolog in Nobelovec Monod trdi, da metodični duh sodobne znanosti ni niti hegeljanski niti marksistično-dialektično materialističen, ampak analitičen. Monod napoveduje vojno dialektično-materialistični misli, češ da ne ustreza descartovski praksi in duhu sodobne znanosti.

Vsa čast Monodu kot molekularnemu biologu, toda žal moram ugotoviti, da je napačnega misleca izbral za vzor sodobnega stila znanstvenega mišljenja. Po Descartesu je človeški duh univerzalen in zato iskanje resnice na enem področju ni ovira za iskanje resnice na drugem, temveč ga nasprotno celo olajšuje. Descartes je ravno tisti, ki je sistem znanosti ponazoril z drevesom, katerega korenina je filozofija, deblo fizika, temeljne veje pa mehanika, medicina in etika. Sámó drevo že izredno simbolizira enotnost, povezanost človekovega znanja.

Sodobna diferenciacija znanosti nas ne sme zaslepiti, da bi prezrli tudi zasnove nasprotnega procesa povezovanja in sinteze. Ti nastavki so zadostni realni razlogi, da se teoretično ne priklonimo in zlomimo pred obstoječo zgodovinsko delitvijo dela v znanosti. Realno, ne pa utopično, zanesenjaško lahko gojimo prometejsko upanje in prepričanje, da se poleg diferenciacije in analitične težnje v znanosti enakovredno in celo prevladujoče uveljavlja tudi proces integracije. Vse bolj postaja nemogoče, da bi se posamične discipline dolgotrajneje izolirano razvijale. Diferenciacija znanosti je bila zgodovinska oblika napredovanja človekovega znanja in način rasti produktivnosti znanstvenega dela. Specializacija

je povečevala izkoriščenost znanja v stroki, a silno je povečala neizkoriščenost znanja sosednjih strok.

Novoveški proces diferenciacije in specializacije znanosti je povezan z globalnimi značilnostmi produkcijskega načina in delitve dela sploh. Pred njim je obstajala mnogo večja horizontalna, meddisciplinarna izkoriščenost znanja, toda za ceno izredno majhne dinamike celotnega sistema znanosti. Specializacija je izoblikovala raziskovalne fronte in v okviru svoje meje poglobila povezavo med novim in starim znanjem. Razvoj znanosti po prevladujočem načelu diferenciacije in specializacije je začel porajati razkrojevalne učinke, ki so delovali proti produktivnosti in ustvarjalnosti v znanosti. Odpor do novih odkritij je bil pogosto posledica specialističnih predsodkov, a hkrati je že 19. st. pokazalo, da se možnosti za velika odkritja ponujajo ravno v vmesnem spoznavnem polju med izoblikovanimi disciplinami.

Mnogi drzni raziskovalci, ki so imeli pogum, da se osvobodijo fevdnih okvirov svoje discipline, so se podali v »nikogaršnjo zemljo«. Niso se vrnili praznih rok. Postopoma se je začelo spreminjati informacijsko obnašanje raziskovalcev, ki kljub nakopičenemu znanju v svoji stroki ponekod tudi do 50 % informacij črpajo iz svojih najbližjih sosednjih disciplin. Izoblikovale so se vzvratne zveze med posamičnimi disciplinami. Na neki točki začne poglobljena specializacija sama iz sebe porajati nasprotno težnjo k univerzalnejši specializaciji. Produktivnost specializacije se začne spreminjati v nasprotje, postaja neproduktivna v svoji dosedanji podobi.

Razvoj znanosti v celoti se torej prav tako zapleta v mogočne dialektične paradokse in zanke. Če bi se znanost perspektivno razvijala samo po prevladujočem načelu diferenciacije in specializacije, bi se brez nasprotnih dialektičnih tendenc sama v sebi izrodila in spremenila v neustvarjalno znanstveno dejavnost. Enostranska analitična specialistična tendenca v znanosti je v bistvu v stalnem nasprotju z nekaterimi temeljnimi lastnostmi stvarnosti. Znanosti nenehno izolirajo in razdvajajo tisto, kar je v stvarnosti ne samo ločeno in različno, ampak tudi povezano. Raziskovalci so glede tega podobni otrokom, ki znajo igračo razstaviti, ne pa več sestaviti.

Znanstveno mišljenje v 19. in 20. stoletju je absolutiziralo raznolikost stvarnosti, zanemarilo pa enotnost, povezanost. Posamično bivajoče (predmet neke znanosti) se je ločilo iz celotne povezanosti, materialne enotnosti sveta (biti). Zdaj pa je prišel čas za prizadevanje, da znanosti tako ločeno bivajoče (svoj predmet) ponovno miselno vračajo v vse širše jejo, saj stalno odkrivajo zveze med področji in kvalitetami, kjer so to v kroge materialne enotnosti sveta. Stvarnost vendar ni vsota posamičnih izoliranih nepovezanih dejstev, ni smetišče, ampak integrirana celota raznovrstnosti. Znanosti to sistemsko lastnost parcialno tudi nenehno potrjuje preteklosti najmanj pričakovali ali pa so zveze še celo odločno zanižali.

Naloga znanosti iztekajočega se 20. stoletja in prihajajočega 21. stoletja je tudi v tem, da afirmira materialno enotnost in povezanost sveta, ki ju je doslej vseskozi podrejala kvalitativni razčlenjenosti sveta. V tem procesu pa se bo vsaka znanost na svojevrsten način odpravila in presegla samo sebe, kot se je doslej izoblikovala v svoji izoliranosti, npr. ekonomska znanost postaja transekonomska, sociološka transsociološka, biološka transbiološka ipd.

Zgodovinsko vzpostavljena enotnost znanosti je vedno relativna in nedokončana. Popolne enotnosti znanosti ne more biti zaradi ontološke omejitve, ker sta si obe fundamentalni lastnosti sveta, enotnost in različnost, enakovredni in ene lastnosti ne moremo podrediti drugi. Porajajoča enotnost znanosti, ki jo je izrazito teoretično filozofsko izpostavila in anticipirala marksistična historično dialektična materialistična misel 19. st., ima svojo utemeljenost v novem tipu družbene zgodovinske prakse, ki poraja nov tip integralnih človeških problemov, v novem tipu znanstvenega dela in v sami objektivni stvarnosti.

Marx in Engels nista pričakovala nove enotnosti znanosti od rojstva genijev, ki bi podobno kot Hegel zgradili nove vseobsegajoče sisteme. Enotnost znanosti porajajo potrebe in problemi nove spoznavne in družbeno zgodovinske prakse in novega produkcijskega načina. Nosilec miselne sinteze pa je ustvarjalni kolektiv, združeno miselno delo, ne pa genialni posameznik.

Enotnost znanosti se vzpostavlja prek različnih stopenj raziskovalnega dela, prek različnih stopenj spoznavnega procesa in prek različnih tipov sinteze v znanosti. Enotnosti znanosti ne razumem kot redukcionizem, to je speljevanje znanstvenih pojmov in jezikov na jezik neke posebne znanosti. Vse znanosti imajo možnost, ki jo prej ali slej realizirajo, da opravljajo integrativno funkcijo v celotnem sistemu znanosti. Najvišja stopnja pojmovne enotnosti je proizvodnja transdisciplinarnih pojmov, teorij, zakonov. Sinteza človekovega znanja teče po različnih vidikih in ravneh. Vsak pojem, vsak zakon, vsaka teorija je v svojih mejah že neka stopnja sinteze. Nobenega razloga nimamo, da bi dvomili, da se bo ta sinteza zaustavila samo znotraj discipline. Poleg te notranje disciplinarne sinteze imamo še horizontalno-strukturalno sintezo (med znanostmi in področji znanosti) ter vertikalno sintezo na razponu teorija-praksa. Stil znanstvenega mišljenja ima svojo zgodovino in dogmatično bi ravnali, če bi ovekovečili njegovo sedanjo prevladujočo obliko in zaradi tega prezrli zasnove novega stila, ki se poraja.

UREDNIŠTVO: Kateri pojavi so povezani z razraščanjem znanosti kot produktivne sile kapitala?

A. KIRN: Da se znanost prikazuje kot produktivna sila kapitala, je za Marxa sestavni del vsesplošnega mistifikatorskega procesa kapitalistične proizvodnje. Četudi vse več kapitala obstoji v formi opredmetenega znan-

stvenega dela, zato kapital še ne postaja produktiven. Izkoriščanje znanstvenega dela po kapitalu ima daljnosežne ekonomske, politične, ideološke in druge družbene učinke. Kapital s pomočjo znanosti razširja svojo perspektivo in prostor svoji eksistenci. S pomočjo znanosti planira svojo prihodnost, svojo dominantnost, svojo agresivnost, svojo organiziranost svojo ekonomsko učinkovitost. S pomočjo znanosti utrjuje iluzijo in zaupljivost v »svobodne demokratične temelje zahodne civilizacije«, kot da je svet kapitala najbolj svoboden in demokratičen in najboljši svet izmed vseh možnih družbenih svetov. Vse drugo pa je komunistični totalitarizem. S pomočjo znanosti spodkopavajo napredne režime, mučijo revolucionarje, opravljajo psihološki in ideološki nadzor. S pomočjo znanosti programirajo poklicne politične morilce ipd.

Brezmejne so možnosti za uporabo znanosti za vzdrževanje kapitalističnega reda in njegove ideologije. Potrjuje se stara resnica, da znanost v razredni družbi lahko opravlja svoje splošne družbene in humanistične funkcije le tako, da hkrati opravlja tudi razredne funkcije. Toda po drugi strani pa vse bolj postaja jasno, da opredmetena znanost 20. stoletja neprimerno bolj pogloblja družbeno naravo produktivnih sil kot v 19. st. in torej zaostre protislovje med produktivnimi silami in produkcijskimi odnosi, protislovje med družbeno naravo in rezultati znanstvenega dela in kapitalskimi oblikami njihovega prisvajanja in upravljanja. Zelo pomembno je, kako bo napredna znanost strnila v celoto vse razsežnosti tega protislovja, vse njegove odkrite in še bolj prikrite manifestacije, in to sintezo razširila v zavest vseh naprednih sil, ki edine lahko pozitivno razrešijo to eksistenčno grozeče protislovje celotne naše civilizacije. Splošna podružbljena uporaba znanosti in tehnike bo postala tudi bistven kriterij za progresivnost nekega družbenega sistema.

UREDNIŠTVO: Na področju družboslovja postaja vedno bolj jasno, da sodijo nekatera temeljna pozitivistična spoznavna načela — kot je načelo o idejni nevtralnosti — v okvir praktičnih prizadevanj za ohranjevanje razredne družbe. Kaj ste z marksističnih izhodišč ugotovili za »idejno nevtralnost« na področju naravoslovja?

A. KIRN: Če kapital že ni bil veskož življenjsko zainteresiran za lojalnost, pa si je vsaj prizadeval, da bi bila naravoslovno-tehnična inteligenca idejno družbenopolitično nevtralna. Kapital je znal bogato izkoriščati idejno družbeno nevtralnost in apolitičnost, ki je pogosto neposredno rasla tudi iz same narave dela naravoslovno-tehnične inteligence. Izobraževalni sistem je običajno bil usmerjen samo na metodične in vsebinske vidike znanja, ni pa problematiziral različnih družbenih ciljev in funkcije naravoslovno tehničnega znanja. Formula idejno-družbene nevtralnosti naravoslovno-tehničnih znanosti je postala pri naravoslovno-tehnični inteligenci tudi primerno obrambno sredstvo pred rastočim praktičnim in idejnim vplivom marksistične misli. Naravoslovno-tehnična inteligenca

je z veliko energijo pomagala ustvarjati materialno-naravoslovno-tehnične temelje kapitalistične civilizacije, toda redkokdaj se je vprašala, kako ta materialna sredstva družbeno obstajajo.

Proces podružbljanja samega znanstvenega dela in proces podružbljanja številnih odnosov med znanostjo in družbo je tisti realni temelj, na katerem se lomi in se bo zlomila meščanska formula družbeno-idejne nevtralnosti znanosti. To kažejo že številna dela družbeno naprednih naravoslovcev in inženirjev v kapitalističnih deželah, čeprav ti znanstveniki po svojih družbenih stališčih niso marksisti. Na proces družbenega osveščanja naravoslovno-tehnične inteligence imajo velik vpliv praktična in idejna moč delavskega gibanja in komunističnih partij v neki deželi, dalje raven družbene razgledanosti naravoslovno-tehnične inteligence iz socialističnih dežel, narava in vplivnost družbenih znanosti ter narava številnih kompleksnih problemov naravoslovno-tehničnih znanosti, ki se v mnogih primerih iztekajo v družbene probleme.

Ni naključje, da so ravno po oktobrski revoluciji številni naravoslovci, inženirji, zdravniki postali člani komunističnih partij v svoji deželi. Lahko tudi razumemo, zakaj je v vrstah francoske in italijanske komunistične partije tudi veliko uglednih predstavnikov naravoslovno-tehnične inteligence. Tudi sama splošna filozofska koncepcija znanosti in spoznavnega procesa v svoji kontemplativni empiricistični pozitivistični ali aktivistični racionalistični ter pragmatistični in operacionalistični varianti je utrjevala ideal družbeno idejne nevtralne znanosti. Družbeno zgodovinska prakseološka materialistična koncepcija znanosti omogoča teoretsko spodbiti filozofska spoznavna izhodišča družbeno-idejno nevtralne znanosti.

Marx in Engels sta pričakovala od naravoslovno-tehnične inteligence posamičnih disciplin, da bo s svojega zornega strokovnega kota razkrila povezanost svojih problemov s kapitalističnim načinom produkcije in ga tudi obtožila z vidika svoje stroke. Žal Marx in Engels nista našla veliko somišljenikov med naravoslovno-tehnično inteligenco. Zdaj pa se je položaj bistveno spremenil. Rečemo lahko, da so mnogi napredni zdravniki, biologi, inženirji, ekologi, fiziki, kemiki tako obtožili sodobni kapitalistični sistem z vidika svoje discipline. Produkcija napredne družbene zavesti torej ni pridržana samo za družbene znanosti, ampak se danes ponuja takšna možnost tudi naravoslovnim, tehničnim in medicinskim znanostim. Te možnosti še daleč niso izkoriščene.

UREDNIŠTVO: Komu je delo namenjeno?

A. KIRN: Namenjeno je predvsem naravoslovno-tehnični inteligenci, da bi ji zbudilo občutek za družbene razsežnosti svojega področja in da bi realizirala te možnosti, ki jih omenjam v prejšnjem odgovoru, ne samo glede kritike kapitalistične družbe, ampak tudi glede kritičnega konstruktivnega odnosa do graditve samoupravne socialistične družbe. Verjetno pa bo po knjigi segla tudi družboslovna inteligenca, ker ne upošteva do-

volj znanstveno-tehničnih vidikov in predpostavk družbenega življenja, ne samo v sodobnosti, ampak tudi v preteklosti.

UREDNIŠTVO: Znanost in razvoj sta v sodobnosti skorajda sinonima. V zadnjem desetletju pa so vedno pogostejše navzoče teorije o »mejah rasti« znanosti in tehnike in ekonomije sploh. Kakšne so marksistične rešitve teh perečih problemov sodobnosti?

A. KIRN: Meščanska razsvetljenska koncepcija družbenega razvoja v 17. in 18. st. je znanstveno-tehnični napredek skoraj enačila z vsesplošnim družbenim napredkom. Ni še identificirala kapitalistične oblike razvoja. Prvi dvom v to istenje je izrazil Rousseau. Ricardo že odkriva razredno naravo znanstveno-tehničnega napredka, ko trdi, da uvajanje strojev koristi lastnikom, škodi pa delavcem. To kritiko še poglobijo utopični socialisti in ruski revolucionarni demokrati. Hegel izraža občo zadržanost do mehanizacije človekovega dela. Marx in Engels ohranjata meščansko razsvetljensko idejo o nenehnem razvoju produktivnih sil, toda z drugačnimi cilji in drugačnimi družbenimi funkcijami.

Del meščanske filozofske misli se v drugi polovici 19. stoletja poslovi od razsvetljenske koncepcije družbenega razvoja. Njej nasproti postavi idejo krogotoka, večnega vračanja vsega, kar je. Drugi val vsesplošnega razočaranja nad znanstveno-tehničnim napredkom pride po prvi svetovni vojni in se zlasti na nemških tleh predstavi v tako imenovani kulturniški kritiki znanosti in tehnike. Nujnost vsesplošne gospodarske obnove po drugi svetovni vojni ter začetek fantastične rekonstrukcije tehnološke osnove družbe, ki se je začela z znanstveno-tehnološko revolucijo, sta obnovili meščanski razsvetljenski optimizem družbenega razvoja. Meščanske futurološke projekcije nenehne vsesplošne rasti blaginje se producirajo na tekočem traku.

Konec šestdesetih let pa zapiha drug veter. Začnejo se producirati številni globalni planetarni modeli »meje rasti«. Informacijski model meje rasti znanosti je v začetku petdesetih let že postavil ameriški zgodovinar Price in ga nato razvijal v šestdesetih letih. »Meje rasti« so razblinile meščansko futurološko podobo zlatega veka, idejne sprave in razrednega miru, ko bi dohodek na prebivalca znašal 20.000 in še več dolarjev.

Razumljivo je, da so advokati nenehne razširjenosti reprodukcije kapitala stresli veliko znanstvene jeze na tovrstne modele. Marksisti so tudi različno odgovorili na takšno projekcijo prihodnosti. Eni so se spravili nad metodološki instrumentarij in s tega vidika skušali razvrednotiti sam smisel, da se problem postavi na način »mej rasti«. Nezanesljivost projekcij z negativnimi in nezaželenimi izidi so pogosto zavračali z istimi nezanesljivimi sredstvi, z ekstrapolacijami pozitivnih zelenih trendov.

Odpravili so »meje rasti« z neomaltuzijanstvom in z nezadostnim upoštevanjem napredka v znanosti in tehniki. Drugi so nekritično pozitivno

sprejeli to podobo prihodnosti in takoj sklepali na socialistično-komunistično vizijo, češ prihodnja komunistična družba bo asketska, skromna, da ne rečem siromašna, kjer bo državni um opredeljeval, kaj je potrebno, in nadzoroval porabo dobrin, da ne bi prekoračila in ogrozila naravnih eksistenčnih predpostavk produkcije. Tretji so problem vzeli skrajno resno in kot spodbudo, da se ponovno prouči v celoti marksistična koncepcija razvoja, človekovih potreb in osebnosti, odnos med naravo in družbo ter odnos med tehnologijo in naravo. Moj odnos do »meje rasti« se giblje prav v tem okviru.

UREDNIŠTVO: V svojem delu se ukvarjate tudi z industrijsko, znanstveno-tehnološko in socialno revolucijo. Bi lahko osvetlili glavne značilnosti izhodišč marksistične analize sodobne znanstveno-tehnološke revolucije?

A. KIRN: Marxovo analizo industrijske revolucije in njenega odnosa do socialne revolucije imam za nepogrešljiv metodološki vzorec za podobno analizo sodobne znanstveno-tehnološke revolucije in njenih implikacij za socialno revolucijo. Splošna izhodišča za marksistično analizo sodobne znanstveno-tehnološke revolucije je možno črpati iz obče marksistične historično-materialistične teorije družbe, njenega razvoja in njenega razumevanja znanosti in tehnike. Marksistična koncepcija sodobne znanstvenotehnološke revolucije se ne more npr. graditi iz izhodišč tehnološkega determinizma, pa tudi ne iz izhodišč tehnološkega indeterminizma. Hkrati pa mora ta analiza vplivati nazaj na razvoj in spremembo historične materialistične teorije družbe.

Obstoji že nekaj uspešnih poskusov marksistične analize sodobne znanstveno-tehnološke revolucije, kot je npr. znano delo čeških raziskovalcev ob koncu šestdesetih let, pa tudi nekatera kolektivna dela sovjetskih avtorjev, čeprav ima seveda sovjetska analiza znanstvene-tehnološke revolucije svoje omejitve in je pristranska zlasti na politično-ekonomski ravni.

Marksistična analiza mora pojav znanstveno tehnološke revolucije analizirati z globalnega zgodovinskega vidika spreminjanja strukture produktivnosti sil in tehnološke osnove posamičnih družbeno-ekonomskih formacij. Analiza se ne more izogniti bistvenega vprašanja o odnosu med sodobno znanstveno-tehnološko revolucijo in perspektivami sodobnega kapitalizma in obstojem razredne družbe in razredne dediščine sploh. Ne sme pa se izogniti tudi vprašanju, kakšen izziv postavlja znanstveno-tehnološka revolucija tudi socialističnim družbam na sodobni stopnji razvoja njihovega političnega in ekonomskega sistema, njihovih ciljev in njihove zavesti. Analiza mora zajeti tako dejansko stanje kot perspektivo, tendenco razvoja, tako implikacije za globalno družbo in civilizacijo kot tudi implikacije za individualno osebnostno raven človeka.

UREDNIŠTVO: Ker je to vaša prva samostojna knjiga, ste pri pripravi izida verjetno pridobili kakšne izkušnje o odnosu med založbo in avtorjem. Bi lahko kaj povedali o tem?

A. KIRN: Posebnih negativnih izkušenj nisem imel, želel pa bi, da bi bilo več dogovarjanja med avtorjem in založnikom glede opreme knjige, števila izvodov idr. Avtor je pogosto postavljen pred dejstva in pogoje, ki jih hočeš ali nočeš mora sprejeti in se z njimi sprijazniti, kar pa gotovo ni v duhu tiste sporazumne svobode, ki naj bi jo izražala že sama beseda »pogodba«. Pogodba se namreč dobi v podpis in malo je dogovarjanja in spraševanja.

O življenjskem stilu na Slovenskem (I)

1. *Opredelitev stila življenja*

V jugoslovanski in slovenski družbi se srečujemo z razrednimi pojavi, s pojavi družbene neenakosti, z njeno vertikalno slojevitostjo. Zaradi tega se nam zdi primerno razglablјati o različnih stilih življenja, ki se kažejo pri nekaterih temeljnih socialnih slojih. Pred tem pa se je treba v osnovnih potezih srečati z glavnimi značilnostmi življenjskega stila, kakršen je uveljavljen v slovenski družbi na njeni sedANJI stopnji družbenega razvoja.

Teoretične opredelitve življenjskega stila poudarjajo vrsto pomembnih elementov, ki jih kaže upoštevati. Če si najprej zastavimo vprašanje, kaj določa razlike v stilu življenja, potem je treba odgovoriti, da so to objektivni družbeni pojavi kot so: družbene delitve dela, še posebej razredna delitev dela, temeljni dejavniki, ki določajo človekov družbeni položaj (izobrazba, kvalifikacija, poklic, moč, dohodek in premoženje, pripadnost k etničnim, kulturnim in drugim družbenim skupinam. Hkrati pa kaže tudi ugotoviti, da je mogoče odkriti med sloji, ki imajo isti ali podoben socialnoekonomski položaj, različne življenjske stile, kar pomeni, da najdemo različice v življenjskem stilu znotraj sorodnih slojev in razredov. Stil življenja je tedaj primarno objektivno opredeljen z različnimi družbenimi položaji, je pa tudi odvisen od vrednostne, kulturne usmerjenosti, ki dopušča izbor delovanja, obnašanja v okvirih danih objektivnih možnosti. Družbene vrednote, kot smernice, prepričanja, cilji, ki uravnavajo človekovo delovanje, obnašanje, niso namreč samo določene z objektivnimi pogoji življenja; na njihovo oblikovanje vplivajo tudi mnogi subjektivni dejavniki, procesi socializacije ipd.

Življenjski stili niso statični, ampak dinamični pojavi. Na njihovo spreminjanje vplivajo spremembe družbenega položaja — procesi vertikalne socialne mobilnosti in spremembe vrednot.

Čeprav je mogoče v družbi najti vrsto posamičnih pojavnih oblik stila življenja, je stil življenja v sociološkem raziskovanju treba razumeti kot skupinski pojav, ki se posameznikom ponuja kot skupinski model, uve-

ljavljen za posamezne družbene skupine in sloje. Posamezniki tako prevzamejo stil življenja in ga hkrati individualizirajo glede na njihove objektivne možnosti in meje, ki so jim postavljene ter njihovo individualno vrednostno usmeritev.

Življenjski stil lahko opredelimo kot določen način zadovoljevanja človekovih potreb, ki ga določajo objektivni družbeni pojavi — socialni položaj in vrednostna usmerjenost. Gre za različne vzorce obnašanja, ravnanja, delovanja, ki predstavlja uresničevanje vrednot v danih družbenih razmerah. Ker obstaja pogosto razkorak med objektivnimi razmerami in vrednostno usmerjenostjo, smemo hkrati soditi, da obstoje tudi razlike med vrednostnim — željenim ravnanjem in življenjskim stilom — stvarnim ravnanjem, ki ga določajo objektivni življenjski pogoji. Zadovoljevanje človekovih potreb je odvisno predvsem od njegove proizvodne dejavnosti in od celotnega načina življenja. Sklopi potreb, ki so pomembne za raziskovanje življenjskega stila so: materialne človekove potrebe, kulturne in rekreacijske potrebe. Te vrste potreb lahko označimo kot primarne in sekundarne potrebe; meja med obema se dinamično spreminja, skladno z družbenim razvojem. V sklop potreb, pomembnih za preučevanje življenjskega stila, moremo uvrstiti tudi potrebe človeka po komuniciranju, povezovanju in združevanju, kar mu omogoča razvijanje različnih vrst družbenih odnosov in zadovoljevanje njegovih kulturnih, rekreacijskih, političnih, družabnih potreb.

Končno je treba še omeniti, da življenjski stil pomeni predvsem kvalitativni vidik zadovoljevanja človekovih potreb. Ta ugotovitev izhaja iz prejšnjih, ko smo poudarjali, da objektivna danost dopušča izbor nekatereh alternativ, ki izhaja iz vrednostne kulturne usmeritve. Zaradi tega najdemo izraze kultura, subkultura, ki opredeljujejo stil življenja. Ko govorimo o objektivni danosti stila življenja, mislimo tudi na življenjski standard. Ta predstavlja količino dohodka, materialnih dobrin ipd., kar pomembno vpliva na razlike v stilu življenja.¹

Vsaka družba vrednoti različne življenjske stile, glede na njeno temeljno vrednostno usmerjenost. Za socialistično družbo bi mogli hipotetično trditi, da pozitivno ocenjuje stil življenja, ki je povezan s procesi osvobajanja človeka od različnih oblik družbene neenakosti in njegove odtujenosti. Spričo tega sodimo, da se družbeno ovrednoten stil življenja v socializmu loči od stila življenja, kakršen je uveljavljen v razrednih družbah. Delo naj bi bilo temelj za zadovoljevanje materialnih potreb, potrošništvo nima nobene zveze z dolgoročnimi cilji proletariata. Socialistična družba gotovo pozitivno vrednoti pojave solidarnosti, negativno pa pojave individualizma. Med pozitivne vrednote socializma moremo šteti izobraževa-

¹ V. Pešič: »Družvena slojevitost i stil života«, v: Družbeni slojevi i društvena svest, Centar za sociološka istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd 1977, str. 121—126.

— G. Thielbar ed: *Issues in Social Inequality*, Little Brown, Boston 1972, str. 453—458.

— M. Tumin: *Social Stratification*, Prentice Hall, New Jersey 1960, str. 66—80.

— R. Lowry, R. Rankin: *Sociology*, Charles Scribners's Sons, New York 1972, 292—295.

nje, kulturo, družbenopolitično dejavnost, zdravo zabavo in rekreacijo. Socialistično družbo, si predstavljamo kot družbo, ki zagotavlja pogoje za razvoj vsestranske človekove osebnosti, ki odpravlja pregreje v možnostih za zadovoljevanje mnogoterih človekovih potreb. Gre tudi za to, da se človek ne bi le prilagajal obstoječim življenjskim stilom, jih posnel in jim sledil, marveč da bi si ustvarjalno izgrajeval življenjski stil, ki ustreza njegovim specifičnim potrebam in interesom. Osvobajanje človeka pomeni povečevanje njegove svobode.²

2. *Nekatere značilnosti življenjskega stila v slovenski družbi*

Življenjski stil, kakršen se na splošno kaže na sedanji stopnji razvoja slovenske družbe, lahko deloma razkrijemo z analizo podatkov raziskovanja slovenskega javnega mnenja 1978.³ Upoštevali bomo nekatere podatke, ki kažejo na zadovoljevanje materialnih potreb Slovencev, na njihove različne dejavnosti, s katerimi se ukvarjajo v prostem času in na zadovoljevanje kulturnih in rekreacijskih potreb. Rekli smo, da bomo skušali le deloma razkriti življenjski stil, značilen za slovensko družbo. Iz dosedanjih pojasnil je razvidno, da so te omejitve dvojnega značaja. Prva je, da bomo uporabljali podatke iz raziskave mnenj in stališč, druga pa je, da se bomo omejili na vidike obnašanja in ravnanja Slovencev, ki zadevajo le nekatere zgoraj naštetе sklope v območju materialne porabe in prostega časa.

a) *Zadovoljevanje materialnih potreb*

Problemатiko zadovoljevanja materialnih potreb moremo orisati z vidika stanovanjskih razmer in posedovanja predmetov trajnejše rabe. Iz naših podatkov sledi, da večina Slovencev vključenih v vzorec, prebiva v zasebnih hišah in stanovanjih. Več kot polovica jih stanuje v lastnih hišah, 11 % v lastnih stanovanjih. V najemniških stanovanjih jih prebiva le ena četrtina. Iz teh podatkov sledi, da si je večina Slovencev uspešna sama urediti stanovanjske razmere, seveda tudi z družbeno pomočjo in le manjšemu delu je to uspelo z vselitvijo v družbena stanovanja (večina najemniških stanovanj sodi v to kategorijo). Če primerjamo letošnje podatke s podatki iz 1969. leta, lahko ugotovimo, da se je povečalo število tistih, ki prebivajo v individualnih hišah. Večina Slovencev je zadovoljnih s svojim bivalnimi pogoji, kar kaže, da je večini uspelo zagotoviti osnov-

² XI. kongres ZKJ — Resolucija, Komunist, Ljubljana 1978, str. 115—138, 166—184.

— Ustava SRS, Temeljna načela, Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana 1974, str. 3—21.

— Ustava SRS, Temeljna načela, Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana 1974, str. 9—28.

³ Raziskava Slovensko javno mnenje 78: v vzorec je bilo zajetih 2064 slučajno izbranih polnoletnih občanov SR Slovenije; anketiranje je bilo opravljeno s pomočjo standardiziranega vprašalnika v aprilu in maju 1978. Izvajalec raziskave: Raziskovalni inštitut FSPN — Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij.

ne pogoje bivanja. Delež teh ocen se povečuje, če ga primerjamo z deleži zadovoljnih iz 1969. leta. Hkrati pa je treba omeniti, da je ena četrtina prebivalstva, vključenega v vzorec, nezadovoljna s stanovanjskimi razmerami. Težnja po spreminjanju stanovanjskih razmer so prisotne pri 44 % anketirancev, kar razlagamo kot visok delež stališč o predvidenih dejavnostih, ki zadevajo obnavljanje ter gradnjo hiš in stanovanj. V sklop teh kategorij anketirancev sodijo tisti, ki morajo reševati svoje stanovanjske razmere in tisti, ki hočejo izboljšati obstoječe zadovoljive stanovanjske razmere.⁴

Prikazani podatki nas navajajo na sklep, da je v Sloveniji zadovoljevanje materialnih potreb močno usmerjeno v gradnjo in obnavljanje hiš. Podatki kažejo tudi na to, da bo ta usmeritev pomembna tudi v prihodnje. Te ugotovitve nas ne presenečajo, saj spada stanovanje med temeljne življenjske pogoje, ki jih opredeljujejo primarne človekove potrebe. V naši družbi veljajo načela, naj bi občani sami v skladu s svojimi možnostmi skrbeli za reševanje svojega stanovanjskega problema, hkrati pa družba na temelju solidarnosti zagotavlja možnosti za izboljšanje stanovanjskih razmer tistih kategorij občanov, ki so potrebni te družbene pomoči.⁵ Omeniti je še treba, da gradnja hiš in stanovanj ter njihovo obnavljanje predstavlja velike deleže v materialni porabi, ki dolgoročno obremenjujejo precejšen del slovenske populacije. Graditev hiš in stanovanj zahteva varčevanje in odpovedovanje pri zadovoljevanju drugih potreb. Nimamo na voljo podatkov, s pomočjo katerih bi lahko sodili o racionalnosti gradnje hiš na Slovenskem ter o tem, ali ne gre pri tem tudi za pretiravanja, za poudarjanja simbolov premoženjskega položaja. To velja verjetno še posebej za gradnjo vikendov. Neposredna, slučajna opazovanja nas navajajo na takšna hipotetična razglabljanja.

Zadovoljevanje materialnih potreb, kakršno je uveljavljeno v slovenski družbi, moremo pojasniti tudi s pomočjo analize posedovanja predmetov trajnejše rabe. V Sloveniji opazamo od šestdesetih let naprej, torej v novjšem obdobju, velik razvoj potreb po predmetih trajnejše rabe, ki je povezan s hitrim razvojem življenjskega standarda. Žeja po predmetih trajnejše rabe je postala množičen in neustavljiv pojav. Predmetom trajnejše rabe je bilo treba nenehno dodajati nove, stare nadomeščati z novjšimi, modernejšimi izvedbami. Predmeti trajnejše rabe so dobivali pomen simbola premoženjskega položaja in družbene uspešnosti. Hiter skok v industrijsko, tehnično civilizacijo je povzročil, da so se ti predmeti fetišizirali, uveljavil se je potrošniški stil življenja.

Materialno porabo v Sloveniji, usmerjeno v pridobitev predmetov trajnejše rabe, pokažejo nekateri podatki iz naše raziskave. Velika večina gospodinjestev razpolaga s pralnimi stroji (91 %) in hladilniki (87 %). Več

⁴ P. Klinar: »Stanovanjske razmere in materialna poraba«, Raziskovalno poročilo: Slovensko javno mnenje, Raziskovalni inštitut FSPN — CJMMK, Ljubljana, september 1978, str. 201—206.

⁵ Resolucija 8. kongresa ZKS, Komunist, Ljubljana 1978, str. 42.

— Resolucija 11. kongresa ZKJ, Komunist, Ljubljana 1978, str. 134—137.

kot polovica gospodinjstev je opremljenih s sesalci za prah (64 %) in šivalnimi stroji (63 %). Hladilne skrinje ima 40 % gospodinjstev, pomivalni stroji pa so redkost v gospodinjstvih (le 7 % gospodinjstev jih je uspelo nabaviti).

Motorna vozila, še posebej avtomobil, so postala pomemben predmet trajnejše rabe in neredko izraziti statusni simbol. Iz podatkov naše raziskave sledi, da poseduje 60,5 % anketirancev avtomobil, ali pa da ga imajo njihove družine. Motorna kolesa so manj razširjena; v našem vzorcu je med lastniki motornih koles 25 % anketirancev.

Pretežni del slovenske populacije poseduje televizijske aparate. Navadne televizorje ima po podatkih naše raziskave 68 % anketirancev, barvne pa 22 % anketirancev. V celoti moremo šteti televizijske aparate med najbolj številčne predmete trajnejše rabe v Sloveniji.

Umetniške slike in glasbeni inštrumenti imajo svoj poseben značaj. Odnos do umetnosti je pri teh predmetih največkrat primaren, čeprav ni mogoče zanemariti njihovega materialnega pomena. V našem vzorcu poseduje umetniške slike 21 % anketirancev ali njihovih družin, glasbenih instrumentov pa 17 %. Ti predmeti na Slovenskem niso množično razširjeni.⁶

Sklenemo lahko z ugotovitvijo, da je materialna poraba v Sloveniji, kar zadeva predmete trajnejše rabe, predvsem usmerjena v gospodinske stroje, televizijske aparate in motorna vozila, manj pa v nakup predmetov umetniške vrednosti. Sodimo, da predstavljajo našti predmeti množične porabe, zadovoljevanje primarnih človekovih potreb, hkrati pa odsevajo tudi potrošniško usmerjenost, razširjeno v Sloveniji. Družbeni standard pri nas še ni dosegel takšnega razvoja, pa tudi razvoj vrednot še ni dosegel takšne stopnje, da bi Slovenci bolj množično kupovali predmete umetniške vrednosti in da bi temu namenili večje deleže svojih sredstev.

Nakup predmetov trajnejše rabe zahteva varčevanje in načrtovanje porabe. Razvile so se mnoge potrebe in pogosto se zgodi, da je eno potrebo treba zadovoljevati na račun druge. Iz rezultatov naše raziskave sledi, da Slovenci pri nakupu predmetov trajnejše rabe varčujejo predvsem pri zabavi, izletih, vožnjah (49 % odgovorov) in pri hrani ter obleki (45 % odgovorov), pa tudi pri dopustih in potovanjih (29 % odgovorov) in pri obiskih kulturnih prirediteljev, nakupih knjig (16 % odgovorov). Opozoriti velja na precejšnji delež odgovorov, ki omenjajo varčevanje pri zadovoljevanju primarnih potreb. Relativno nizek delež odgovorov o varčevanju pri zadovoljevanju kulturnih potreb je treba razumeti v odnosu do porabe namenjene kulturi, ki je relativno nizka v primerjavi z drugo porabo.⁷

⁶ P. Klinar: »Stanovanjske razmere in materialna poraba«, str. 206—209.

⁷ Prav tam, str. 209—212.

Nakup predmetov trajnejše rabe pogosto prizadene zadovoljevanje primarnih potreb. Manjšo vključenost Slovencev v aktivno rekreacijo, omejevanje dopustov, zniževanje udeležbe na kulturnih prireditvah moramo do neke mere pripisati tudi njihovem varčevanju zaradi pridobitve predmetov trajnejše rabe. Takšno ravnanje lahko označimo kot problematično. Zadovoljevanje materialnih potreb ima vsekakor prednost pred zadovoljevanjem drugih: kulturnih, rekreacijskih potreb, ki so zaradi tega lahko tudi zapostavljene.

b) Delovne, izobraževalne in družbenopolitične dejavnosti v prostem času

Kaj počno Slovenci zunaj svojega rednega delovnega časa, kako porabijo svoj dnevni čas? Naši raziskovalni podatki kažejo, da se večina anketirancev (64 %) ukvarja z gospodinjskimi opravili (med njimi več kot polovica 3 ure in več na dan). Gospodinjska opravila sodijo med tista, ki jim večina anketirancev posveča vsak dan veliko časa.

Nega in vzgoja otrok sodi med pogosta opravila, s katerimi se ukvarja prek 57 % anketirancev. Večina od njih porabi za to dve uri in več svojega dnevnega časa.

Razen kmetov, ki jim delo na kmetiji pomeni njihovo delovno dejavnost, se z obdelovanjem zemlje ukvarja še 39 % anketirancev. Večini od njih odvzame ta dejavnost več kot dve uri dnevnega časa.

Dopolnilno delo v delovni organizaciji je manj pogost pojav (v vzorcu je bilo 66 % zaposlenih). Z njim naj bi se po navedbah anketirancev ukvarjalo okrog 10 %. 6 % jih omenja, da dopolnilno dela na dan dve uri in več. Bolj pogosto pa je dopolnilno honorarno delo zunaj delovne organizacije, ki prinaša zaslužek in protiusluge. S tem se ukvarja, kot to izhaja iz raziskovalnih podatkov, okrog 20 % anketirancev. 11 % porabi za takšna opravila dve uri in več dnevnega časa. Po naših podatkih je dopolnilno delo kar precej razširjen pojav, saj je v obe vrsti te dejavnosti vključenih 30 % Slovencev iz vzorca raziskave iz leta 1978. Problematiko dopolnilnega dela je mogoče povezati z izkoriščenostjo redkega delovnika. Podatki namreč kažejo, da je redni delovnik nezadostno izkoriščen. Le 20 % anketirancev meni, da gre za celotno izkoriščenost delovnika (v vzorcu pa je bilo, kot smo že omenili 66 % zaposlenih). Ob nezadostni izkoriščenosti rednega delovnika lahko postaja dopolnilno delo v okviru delovne organizacije pogosto vprašljivo. Ravno tako si je mogoče zastaviti vprašanje o dopolnilnem delu zunaj delovne organizacije, ki gotovo ne vpliva vzpodbudno na polno izkoriščenost rednega delovnika. Dopolnilno delo moremo končno tudi povezati z močno prisotnimi in razvitimi materialnimi potrebami.⁸

23 % anketiranih Slovencev omenja, da se dnevno posveča samoupravnim in družbenopolitičnim dejavnostim. Večina dejavnih navaja, da po-

⁸ O problematiki dela prek delovnega časa glej članek Tineta Guzelja: »V službi lenarimo, da smo spočiti za nadurno delo«, Sobotna priloga Dela z dne 25. 12. 1978.

rabi za to dejavnost eno uro dnevnega časa. Znano je, da se nekaj samoupravnih in družbenopolitičnih dejavnosti odvija tudi med delovnim časom. Ker pa se del te dejavnosti opravlja v prostem času, smo jo uvrstili v sklop dejavnosti, ki se jim Slovenci posvečajo v prostem času.

S šolanjem in izobraževanjem ter usposabljanjem se ukvarja manj kot 17 % anketiranih Slovencev iz raziskave, ki jo obravnavamo. Ker je bilo v vzorcu le okrog 3 % dijakov, odpade večina teh odgovorov na kategorije, ki niso vključene v redno šolanje in ki se s to dejavnostjo ukvarjajo v prostem času, ob delu. Večina omenja dveurno in daljšo porabo časa za to pomembno dejavnost.

Pregled podatkov o samoupravnih, družbenopolitičnih dejavnostih ter o izobraževanju in izpopolnjevanju nas navaja na sklep, da z deleži Slovencev, ki se ukvarjajo s tema dvema dejavnostima, ne moremo biti zadovoljni. Ista ugotovitev velja za deleže porabljenega dnevnega časa za ti dve dejavnosti. Druge dejavnosti, kot na primer dopolnilno delo, so bolj množično prisotne med slovenskim prebivalstvom. Samoupravne in izobraževalne dejavnosti zajemajo nižje deleže Slovencev. Samoupravna usmerjenost naše družbe zahteva množično samoupravno, družbenopolitično dejavnost in široko izobraževanost ter razgledanost, to pa je razlog, da izražamo nezadovoljstvo s podatki o vključenosti anketirancev v ti dve dejavnosti. Hipotetično lahko tudi sodimo, da poudarjena usmerjenost v zadovoljevanje materialnih potreb zmanjšuje deleže dejavnih na področju samoupravljanja in izobraževanja.⁹

Dejavnosti v prostem času razpadejo v nekaj sklopov. Najbolj pogoste so tiste, ki so vezane na družino: na gospodinjstvo, ukvarjanje z otroki in njihovo vzgojo. Nekatere od teh dejavnosti bi bilo mogoče prenesti z družine na družbene ustanove. Razvoj ustreznih storitvenih dejavnosti za razbremenitev gospodinskih in družinskih opravil je nujnost, da se more sprostiti več prostega časa za druge družbene dejavnosti. Drugi sklop zadeva delovno pridobitne dejavnosti (obdelovanje zemlje, dopolnilno delo). Te dejavnosti kažejo na obstoj eksistenčnih, primarnih potreb, ki jih je treba zadovoljevati tudi na ta način. Obdelovanje zemlje odseva takšno nujnost, pa tudi obstoj kategorij delavcev-kmetov in pomagajočih članov družin, ki posedujejo zemljo. Dopolnilne delovno pridobitne dejavnosti moremo povezati z nenehnim naraščanjem materialnih potreb, pa tudi s potrošništvom. Tretji sklop dejavnosti v prostem času, ki so najmanj številčne, pa zadeva samoupravno, družbenopolitično dejavnost in ukvarjanje z izobraževanjem in usposabljanjem. Posebni problem pa predstavljajo kulturne in rekreacijske dejavnosti, s katerimi se ukvarjajo Slovenci v prostem času. O teh bomo spregovorili v naslednjih razdelkih našega zapisa.

⁹ P. Klinar: »Delovne, kulturne in rekreacijske dejavnosti«, Raziskovalno poročilo; Slovensko javno mnenje, Raziskovalni inštitut FSPN — CJMMK, Ljubljana, september 1978, str. 176—182.

c) Kulturne dejavnosti

Gledanje televizije in poslušanje radija se uvršča med kulturnimi dejavnostmi po množičnosti in po deležu porabljenega dnevnega časa v sam vrh. Ta najbolj množična, pasivna pritočasna dejavnost zadeva 87 % anketiranih Slovencev. Večina od njih ji posveča do dve uri dnevnega časa. Gledanje televizije in poslušanje radija seveda ne zadeva le področja kulture v širšem smislu (umetnosti, znanosti, izobraževanja), marveč tudi družbenopolitično informacijsko dejavnost in zabavo. V televizijskem programu so najbolj gledani TV filmi, drame in nadaljevanke, najmanj pa zahtevnejše kulturne, kritične oddaje. Radio in predvsem televizijo lahko štejemo kot osnovna informacijska sredstva (84 % anketirancev omenja, da gleda in posluša prvi TV dnevnik). Tudi prvi program radio Ljubljane je dokaj poslušan.

Med kulturne dejavnosti v ožjem pomenu besede, ki zadevajo srednje velike deleže Slovencev, moremo uvrstiti branje knjig. Vendar z bralsko kulturo Slovencev ne moremo biti zadovoljni. 44 % anketiranih omenja, da v zadnjem letu niso uspeli prebrati nobene knjige. 21 % pa jih sporoča, da so v zadnjem letu prebrali 1—3 knjige, 15 % od 4—6 knjig in 21 % več kot 6 knjig.¹⁰ Skoraj tri četrtine anketirancev iz Slovenije sploh ne obiskuje knjižnic. V zvezi z bralsko kulturo lahko navedemo še branje časopisov in revij. Med najbolj branih časnikih sta Nedeljski dnevnik in Delo. Vendar po podatkih naše raziskave prvega ne čita 36 % drugega pa 42 % anketirancev iz Slovenije. Podatki o čitanosti drugih časnikov in revij kažejo še na veliko višje deleže nebralcev.

Tudi poslušanje glasbe spada med kulturne dejavnosti, ki zadevajo srednje velike deleže Slovencev iz vzorca raziskave, ki jo obravnavamo. Poslušalce glasbe najdemo med televizijskimi gledalci in radijskimi poslušalci, posebej pa lahko merimo to dejavnost s pomočjo obiskovalcev koncertov in nakupovalcev gramofonskih plošč.

Iz podatkov raziskave sledi, da 58 % anketirancev sploh ne obiskuje koncertov. Najnižji deleži odgovorov o obisku koncertov v preteklem letu odpadejo na solistične (3 %) in simfonične koncerte (3,3 %). Nekoliko bolj so obiskani koncerti narodnozabavne glasbe (6,7 %) in zabavnoglasbene prireditve (7,5 %). Najvišji delež udeležencev odpade na zborovske koncerte (12,7 %).

42 % anketiranih Slovencev sploh ne kupuje gramofonskih plošč in kaset. Med kupljenimi ploščami in kasetami prevladujejo tiste s posneto narodnozabavno glasbo in popevkami.

Med kulturne dejavnosti, ki se jih udeležuje srednje veliko število anketirancev sodi tudi obiskovanje filmskih predstav. Večina kinematograf-

¹⁰ Do ugotovitve, da potreba po knjigi v slovenski družbi še ni razvita v zadovoljivi meri prihaja tudi G. Kocjan: »Knjiga in bralci«, Raziskovalni center za samoupravljanje RS ZSS, Ljubljana 1974, str. 42. V tej raziskavi javnega mnenja leta 1974. je bilo npr. ugotovljeno, da skoraj polovica Slovencev v zadnjem letu ni prebrala nobene knjige.

skih obiskovalcev obiskuje predstave poredko (28 %), 8 % enkrat mesečno in 12 % več kot dvakrat mesečno. Preseneča podatek, da kar 52 % anketiranih Slovencev omenja, da ne obiskujejo filmskih predstav.

Branje knjig, poslušanje glasbe in obiskovanje filmskih predstav, kar smo označili kot kulturne dejavnosti, ki se jih udeležuje srednje veliko število Slovencev, dnevno vključuje okrog 64 % anketiranih Slovencev. Večina od njih tem dejavnostim posveti eno uro svojega dnevnega časa.

Vse ostale kulturne dejavnosti, v katere se vključujejo Slovenci, pa moremo uvrstiti med nemnožične, osredotočene na ozek krog udeležencev. Tako 44 % anketiranih Slovencev omenja, da se ne udeležuje gledaliških predstav. V preteklem enoletnem obdobju še 35 % anketiranih Slovencev dodaja, da niso bili v gledališču, tako da odpade le delež 21 % na gledališke obiskovalce, ki so si v preteklem letu ogledali eno ali več gledaliških predstav. Podatki kažejo na majhen delež gledaliških obiskovalcev med Slovenci. V obdobju preteklega leta je 17 % Slovencev iz vzorca naše raziskave obiskalo predstave amaterskih gledališč in skupin.

Na likovnih razstavah še ni bilo 46 % anketiranih Slovencev in v preteklem letu tega ni storilo še 34 % anketirancev. V tem obdobju je obiskalo likovne razstave vsega 19 % anketiranih Slovencev. Podatki o obiskih stalnih zbirk v galerijah in muzejih kažejo še na nižjo udeležbo. 76 % Slovencev ni kupilo še nobenega likovnega dela. Med nakupovalce likovnih del se uvršča le 24 % anketirancev. Največ so kupovali olja, predmete umetne obrti in grafiko.

Aktivno ukvarjanje z različnimi kulturnimi dejavnostmi je zelo maloštevilčen pojav in zadeva med Slovenci le redke posameznike. Podatki iz raziskave kažejo na takšno podobo. Deleži tistih, ki se aktivno ukvarjajo z različnimi kulturno-umetniškimi dejavnostmi se gibljejo od 3—9 %. Kulturno-umetniške dejavnosti, s katerimi se ukvarjajo Slovenci v okviru društev ali sami, razporejene od najbolj številnih udeležencev k najmanj številnim, so te: ples, folklor, balet; petje; igranje instrumentov; ukvarjanje z likovno umetnostjo; pisanje proze, poezije; sodelovanje v igralskih skupinah.

Kot sklep o kulturnih dejavnostih lahko zapišemo, da so Slovenci najbolj številčno vključeni v gledanje televizijskega programa in poslušanje radijskega programa. Gre za dejavnost, ki se odvija doma in kjer gre za pasivno sprejemanje ponujenega programa. V drugo skupino kulturnih dejavnosti, ki zadevajo srednje velike deleže Slovencev, sodijo branje knjig, poslušanje glasbe in obiskovanje filmskih predstav. Branje knjig je aktivnejše kulturno dejanje, kjer bolj prihaja do izraza interes bralcev. Poslušanje glasbe na koncertih in obiski kinopredstav zahtevajo poseben interes poslušalcev in gledalcev, ki se odločijo, da se udeležijo določenega koncerta ali predstave. Tretjo skupino tvorijo dejavnosti, ki zajemajo majhen krog Slovencev; to so: gledališke predstave in likovne razstave.

Poslušanje glasbe, za kar obstoja več možnosti, smo uvrstili med kulturne dejavnosti, ki privlačijo srednje velike deleže Slovencev. Delež ob-

iskovalcev koncertov je seveda nižji, čeprav višji od obiskovalcev gledališč in likovnih prireditev. Če dodamo k obiskovalcem gledališč še obiskovalce amaterskih gledaliških predstav, je delež obiskovalcev vseh gledaliških predstav nekoliko višji od deleža obiskovalcev koncertnih prireditev. Pri obisku posebnih kulturnih ustanov se ne kaže le poseben interes, pomembno je tudi to, da zahteva prisostvovanje takšnim kulturnim dogodkom določeno zbranost in osredotočenost ter celo vključenost v kulturno umetniško dogajanje. Prezreti seveda ne kaže prostorske bližine kulturnih ustanov, njihovo prometno dostopnost, čas prireditev in predvsem programske usmerjenosti. Podatki, ki kažejo, da več kot polovica Slovencev sploh ne obiskuje koncertov in da jih nekaj manj kot polovica še ni bila v gledališču in na likovni razstavi, so nedvomno zaskrbljujoči. Kažejo na dokajšnjo nerazvitost kulturnih vrednot in na premajhne možnosti za zadovoljevanje kulturnih potreb.

V četrto skupino z najnižjimi deleži udeležencev v kulturnih dejavnostih uvrščamo posameznike, ki se aktivno ukvarjajo z različnimi kulturno-umetniškimi dejavnostmi. Aktivno sodelovanje v kulturnih društvih in skupinah ter individualno umetniško izživljanje je redek pojav. Kulturno umetniška dejavnost bogati človeka in družbo, predstavlja možnosti za sproščanje njegovih kreativnih sposobnosti in prispeva k razvoju človekove celovitosti in njegove svobode.

d) Rekreatijske telesnokulturne dejavnosti

Slaba tretjina Slovencev, zajetih v vzorec, vsak dan opravlja športne — rekreatijske dejavnosti. Drugače povedano: 71 % jih omenja, da svojega dnevnega časa ne namenjajo športnim in rekreatijskim dejavnostim. Največ anketirancev posveča tem dejavnostim po eno uro svojega dnevnega časa. Med najbolj pogoste oblike rekreacije, ki zajemajo številne Slovence, se uvrščajo sprehodi in izleti, na katere hodi 80 % anketiranih Slovencev. Ena četrtnina jih to počne enkrat do dvakrat tedensko, ena četrtnina dvakrat do trikrat mesečno, ostala polovica pa manj pogosto.

Le 34 % anketiranih Slovencev se ukvarja z bolj aktivnimi telesnokulturnimi dejavnostmi in športnimi panogami kot so: trim, telovadba, smučanje. Malo je med njimi tistih, ki so na ta način redno športno aktivni. Le 9 % jih omenja, da se enkrat do dvakrat tedensko ukvarjajo z aktivnejšimi telesnokulturnimi dejavnostmi, 7 % jih to počne dva do trikrat mesečno, ostali pa manj pogosto. Aktivnejše oblike telesnokulturnih dejavnosti ni mogoče prištevati med bolj množične dejavnosti Slovencev.

Razmerje med aktivnim telesnokulturnim udejstvovanjem in prisostvovanjem športnim prireditvam je takšno, da je delež športnih gledalcev nekoliko višji od deleža udeležencev aktivnejših oblik telesnokulturnih dejavnosti. Med gledalci športnih prireditev se pojavlja 38 % Slovencev iz našega vzorca. Večina od njih je občasnih obiskovalcev, ki se udeležujejo športnih prireditev le nekajkrat na leto.

Telesnokulturne rekreacijske dejavnosti, ki sodijo med nujne potrebe sodobnega človeka, zadevajo nezadostno število Slovencev. Premalo je Slovencev, ki se bolj aktivno ukvarjajo s temi dejavnostmi, večina od njih je premalo pogosto športno dejavna. Tudi v tej zvezi je treba omeniti, da aktivne športno rekreacijske dejavnosti zahtevajo naprave, institucije, organiziranost, pogosto pa tudi razvitost materialnega standarda. Sklenemo lahko, da vrednote, usmerjene v športnorekreacijske dejavnosti in pa družbene možnosti, ki omogočajo te dejavnosti, še niso dovolj razvite.

e) Druge dejavnosti v prostem času

Med množične dejavnosti Slovencev v prostem času sodijo obiski prijateljev in sorodnikov. 94 % Slovencev iz naše raziskave omenja obiskovanje kot obliko preživljanja prostega časa. Ti družbeni stiki so med Slovenci močno razširjeni in tradicionalno pogojeni, omogočajo pa jih prav gotovo tudi majhne geografske razdalje.

Med množične oblike izkoriščanja prostega časa se uvršča tudi obiskovanje gostiln. Gostilna je značilna slovenska ustanova, znotraj katere se razvijajo mnogoteri družbeni odnosi (zabavni, družabni, kulturni ipd.). Samo 39 % Slovencev iz naše raziskave omenja, da ne zahajajo v gostilne. Večino Slovencev torej prištevamo med obiskovalce gostiln. Veliko višji so deleži Slovencev, ki zahajajo v gostilne, kot deleži tistih, ki hodijo na kulturne in športne prireditve, da ne omenimo aktivnega ukvarjanja s kulturnoumetniškimi dejavnostmi in s telesnokulturnimi dejavnostmi.

f) Dopolnilne kulturne, izobraževalne in športne dejavnosti otrok

S pomočjo dopolnilnih dejavnosti otrok je mogoče sklepati na življenjski stil njihovih staršev. Pregled teh dejavnosti utegne biti zanimiv za razmišljanje o splošnih značilnostih stila življenja na Slovenskem in o stilu življenja, kakršen se kaže pri različnih socialnih slojih. Od raziskovanega prebivalstva je moglo odgovarjati na zastavljeno vprašanje o dopolnilnih dejavnostih otrok 67 % anketirancev, toliko jih je bilo namreč v vzorcu, ki so imeli otroke mlajše od 25 let.

Polovica tistih, ki imajo otroke primerne starosti za dopolnilne dejavnosti omenjajo, da otroci ne obiskujejo nobene od dopolnilnih dejavnosti. Najvišji deleži dopolnilnih dejavnosti otrok odpadejo na športne dejavnosti (17 % telovadba, 15 % treningi v športnih društvih). Drugi sklop dopolnilnih dejavnosti otrok zadeva njihovo kulturno dejavnost (10 % glasbena šola, 4 % igralske skupine, 2 % baletno izobraževanje). V tretji sklop dopolnilnih dejavnosti otrok pa spadajo njihove izobraževalne dejavnosti (9 % prirodoslovni, tehnični krožki in društva, 6 % tečaji tujih jezikov). Posamezni sklopi teh dejavnosti kažejo na nekoliko višje deleže dejavnosti otrok kot pa jih zasledimo pri odraslih anketirancih.¹¹

¹¹ P. Klinar: »Delovne, kulturne in rekreacijske dejavnosti«, str. 182–200.

V dopolnilne aktivne športnorekreacijske dejavnosti je na primer vključenih polovica otrok anketirancev iz naše raziskave (odraslih le tretjina). To razliko je mogoče pojasniti tudi z večjim interesom mladine za šport, v primerjavi z odraslimi. Mlada generacija je v primerjavi z odraslimi bolj množično vključena tudi v nekatere kulturnoumetniške dejavnosti, kar moremo pojasniti s tem, da gre pri mladini za kulturnoumetniško izobraževanje. Hkrati je treba omeniti, da je pri odraslih prisotna večja razvejanost različnih kulturnoumetniških dejavnosti, s katerimi se aktivno ukvarjajo. Mladina je bolj osredotočena na nekatere temeljne oblike kulturnoumetniškega izobraževanja.

3. Sklep

Poskušajmo v sklepnem razmišljanju označiti nekatere splošne značilnosti življenjskega stila, ki se nam kaže v podatkih naše raziskave, kakršen je uveljavljen v slovenski družbi na njeni sedanji stopnji družbenega razvoja. Pri tem nam ne gre za to, da bi opisali nekakšen povprečni življenjski stil, marveč predvsem za to, da ugotovimo, v kakšnem medsebojnem razmerju je zadovoljevanje materialnih ter kulturnih in rekreacijskih potreb, kako so razporejene različne dejavnosti, s katerimi se Slovenci ukvarjajo v prostem času. Te splošne značilnosti življenjskega stila nam bodo služile kot izhodišče za prihodnje razglabljanje o značilnostih življenjskih stilov posameznih družbenih slojev in o razlikah med njimi. Splošne značilnosti življenjskega stila nam bodo tudi izhodišče pri ugotavljanju razlik, ki se pojavljajo v življenjskih stilih znotraj socialnih slojev, ki imajo podoben socialnoekonomski položaj, pa različno vrednostno usmeritev.

Ob povzemanju splošnih značilnosti življenjskega stila v Sloveniji moremo najprej ugotoviti, da gre za presek tega pojava, ki je bil posnet v raziskavi 1978. leta. Zanimarjeni so njegovi dinamični vidiki, spreminjanje življenjskega stila v posameznih obdobjih razvoja slovenske družbe. Za takšen pristop nimamo na voljo ustreznih primerjalnih podatkov. Sedanji poskus bo v prihodnje omogočal načrtovanje raziskovanja sprememb življenjskega stila.

Slovenija je dosegla stopnjo srednje razvite družbe. Družbeni standard se je razvijal relativno hitro in z njim vred so naraščale tudi materialne potrebe. Te so neredko prehitevale stvarne možnosti za njihovo zadovoljevanje. Hiter razvoj materialnih potreb je odsev razvoja vrednot, v sklopu katerih so materialne dobrine zavzele visoko mesto. Socialistično družbo razumemo kot družbo z razvitimi proizvodjalnimi silami, ki omogoča zadovoljevanje materialnih potreb. Vendar poudarjena usmerjenost v zadovoljevanje materialnih potreb lahko vodi do pojavov potrošništva, nesolidarnega individualizma, iskanja možnosti za zadovoljevanje materialnih potreb za vsako ceno s sredstvi, ki niso povezani z delom.

Prvenstvena usmerjenost v zadovoljevanje materialnih potreb omejuje možnosti za zadovoljevanje kulturnih in drugih potreb, siromaši vsestransko bistvo človeka in otežkoča procese njegovega osvobajanja od pojavov družbenih neenakosti in odtujitev. Usmerjenost v zadovoljevanje materialnih potreb pogosto sili ljudi v posnemanje, v prevzemanje kalupov stila življenja, kar z drugimi besedami pomeni, da človek zgublja svojo ustvarjalnost in svobodo, ko si ne gradi življenjskega stila, ki ustreza njegovim mnogoterim specifičnim potrebam in interesom.

V Sloveniji je stil življenja močno usmerjen v zadovoljevanje materialnih potreb. To kažejo podatki o posedovanju zasebnih stanovanjskih hiš in stanovanj in prihodnje težnje po graditvi stanovanjskih hiš in obnavljanju hiš in stanovanj. Tudi podatki o posedovanju predmetov trajnejše rabe kažejo na obseg zadovoljevanja materialnih potreb in njihovo strukturo. Ni mogoče zanemariti potrošniških usmeritev in iskanja simbolov socialnega statusa v materialnih dobrinah. Vse te naložbe v materialne dobrine, stanovanja, gospodinjske stroje, motorna vozila, ki jih ni nikoli dovolj in ki jih je treba nenehno dopolnjevati z novimi, modnimi in modernejšimi izdelki, so del razvoja družbenih možnosti in potreb, hkrati pa prizadevajo zadovoljevanje drugih nematerialnih potreb. Razvoj življenjskega stila v Sloveniji ni dosegel takšne stopnje, da bi v množično porabo uvrščali poleg uporabnih materialnih predmetov tudi predmete umetniške vrednosti. Poudarjena usmerjenost v zadovoljevanje materialnih potreb, investiranje v stanovanjske hiše, gospodinjske stroje in avtomobile, zahteva varčevanje in omejuje zadovoljevanje potreb, ki jih štejemo med primarne potrebe, kot so: aktivna rekreacija, kultura, dopusti ipd.

Zadovoljevanju materialnih potreb so podrejene tudi nekatere dejavnosti v prostem času: dopolnilno delo v delovni organizaciji in zunaj nje, do neke mere tudi obdelovanje zemlje. Mogoče je soditi, da dopolnilno delo sicer prispeva k možnostim zadovoljevanja materialnih potreb, hkrati pa prizadeva izkoriščanje rednega delovnega časa in druge dejavnosti v prostem času: vzgojo otrok, izobraževalne dejavnosti in samoupravne družbenopolitične dejavnosti, kulturne in rekreacijske dejavnosti.

Pogled na različne dejavnosti v prostem času pokaže, da njihova sedanja struktura zahteva spremembe, če izhajamo iz prihodnjega, bolj poglobljenega socialističnega razvoja slovenske družbe. Gospodinjske dejavnosti kaže bolj prenesti na družbo. Ravno tako je mogoče pričakovati, da bo materialni razvoj omejil dopolnilno delo, kar bi pomenilo večje možnosti za intenzivnejše delo v rednem delovnem času. Omejitve teh dejavnosti bi omogočile več prostega časa za vzgojo otrok, za izobraževanje, samoupravne, družbenopolitične dejavnosti ter za kulturo in rekreacijo. Sodimo, da socialistični razvoj družbe zahteva nakazano osredotočanje dejavnosti v prostem času, ki je drugačna od sedanje. Drugače si je težko mogoče predstavljati omejevanje pojavov družbene

neenakosti, potrošništva. Hkrati menimo, da nakazana usmeritev dejavnosti v prostem času predpostavlja višjo stopnjo materialnega razvoja.

Kot smo že nekajkrat omenili, da poudarjena usmerjenost v zadovoljevanje materialnih potreb ovira možnosti za zadovoljevanje drugih, nematerialnih potreb. V slovenski družbi prevladujejo manj zahtevne oblike kulturnih dejavnosti. Branje knjig je vse premalo razširjena dejavnost, med obiskovalce kulturnih ustanov ne moremo šteti več kot polovico slovenske populacije. Nekatere kulturne ustanove obiskujejo le majhni deleži Slovencev. S kulturnimi dejavnostmi se aktivno ukvarjajo le maloštevilni posamezniki.

Ugotavljamo, da se zahtevnejšim kulturnim dejavnostim posveča premajhno število slovenskega prebivalstva. Ista ugotovitev velja za aktivnejše, zahtevnejše oblike športne rekreacije. Športna rekreacija še ni postala redna oblika človekovega delovanja, koristnega izkoriščanja njegovega prostega časa.

Množično obiskovanje prijateljev in sorodnikov, do neke mere tudi množično zahajanje v gostilne, moremo oceniti kot pomembno za ohranjanje primarnih odnosov. Ker primarni, pristni človeški odnosi v sodobnih družbah izrazito upadajo, sodimo, da kaže te dejavnosti gojiti naprej, za kar obstoje specifični pogoji v geografsko majhni slovenski družbi. Razvoj družbenih možnosti in vrednot pa bi kazalo seveda usmeriti tako, da bi se spremenila razmerja med obiskovalci gostiln in aktivnimi udeleženci kulturnih ter rekreacijskih dejavnosti v korist slednjih.

Ceprav so deleži dejavnosti otrok anketirancev na področju športa in kulture nekoliko višji od odraslih, te razlike niso tolikšne, da bi v prihodnje obetale pomembnejše premike v življenjskem stilu na Slovenskem. Športno navdušenje mladih kasneje, v zrelejši dobi, pojenja, kar velja tudi za kulturno-umetniške dejavnosti, ki se v mladosti kažejo predvsem kot glasbeno, plesno in drugo izobraževanje.

Naj na koncu ponovimo: življenjski stil, kakršen je uveljavljen na določeni stopnji družbenega razvoja, je proizvod delovanja objektivnih družbenih razmer. Družbeni razvoj, kamor sodi razvoj proizvodjalnih sil in spreminjanje družbenih odnosov v smeri odpravljanja pojavov družbenih neenakosti, vodi v razvijanje življenjskega stila, ki vsebuje elemente, katere smo v uvodu navedli kot sestavine življenjskega stila v socialistični družbi. Stil življenja pa je hkrati tudi proizvod delovanja družbenih vrednot. Razvijanje kulturnih vrednot je pomembna sestavina pri spreminjanju obstoječega življenjskega stila. Tu se kaže pomen socializacijskega procesa, subjektivnih dejavnikov, izobraževalnih, kulturnih, rekreacijskih ustanov in skupin. Razvijanje življenjskega stila, značilnega za socialistično družbo, je tedaj dialektičen proces med seboj povezanega delovanja objektivnih razmer in subjektivnih dejavnikov. Zdi se, da kaže v prihodnje posvetiti, poleg količinskim dejavnikom življenja (standardu), več pozornosti tudi njegovi humani kvaliteti.

Ekološki vidik planiranja ter vzgoje in izobraževanja

Odkar je pojavnost onesnaževanja in razvrednotenja okolja dobila take razsežnosti, da ji je sodobnost pripoznala značaj vplivnega razvojnega dejavnika, imajo prizadevanja za zaščito vrednot človekovega okolja nekatera skupna izhodišča in načela, ne glede na idejno in politično naravnost subjektov teh prizadevanj. Med temi izhodišči in načeli nas tokrat najbolj zanimajo tista, ki pravijo:

- da je pojavnost onesnaževanja in razvrednotenja človekovega življenjskega okolja posegla na vsa področja človekovega bivanja in dela, rekreacije in mišljenja,

- da je pojavnost dobila take razsežnosti, ko je ni več mogoče obvladovati samo z rutinskimi sredstvi, marveč zahteva teoretično raziskavo in teoretično podlago za uspešnost njenega obvladovanja,

- da mora zato postati ekologija kot teorija razmerij in odnosov med živo in neživo naravo del splošne izobrazbe sodobnega človeka,

- da visoko razvita tehnologija, ki se spopada z zakonitostmi naravne biološke reprodukcije, ni sama po sebi zle narave in da je njen prispevek k družbenemu napredku odvisen od ideološke naravnosti subjekta, ki jo uporablja, in od družbenoekonomskih odnosov, sredi katerih se uporablja.

Pojavnost ima potemtakem dvojni značaj: kot objektivno nasprotje med inercijo znanosti in tehnologije kot samostojne razvojne sile, ki je ni mogoče deliti adekvatno družbenopolitičnim sistemom — in kot nasprotje subjektivnega značaja med družbeno ekonomskimi odnosi in njihovi subjekti, ki se zavestno ali predano, uporno ali brezmočno predajajo tej inerciji, in drugimi, ki hočejo premagati ta nasprotja s humanizmom družbenih odnosov.

Očitno je, da govorimo o zelo dolgoročnih procesih družbenega razvoja. Politična gibanja lahko revolucionarno spreminjajo družbenopolitične odnose, ne morejo pa se hkrati iztrgati iz podedovanih ekonomskih in tehnoloških struktur in iz nezadržnega in nedeljivega razvojnega toka

znanosti in tehnologije, v katerih ni vgrajen samo dosežen tehnični napredek, marveč tudi podedovani družbenoekonomski odnosi.

Ker klasični marksizem in izkušnje revolucionarnih gibanj in socialistične resničnosti ne zaobhajajo teh vprašanj, kljub temu, da je med tem tehnologija tako napredovala, da tudi njej pridevamo vzdevek revolucija in da so se nasprotja med tehnološko in biološko reprodukcijo pokazala v prav takšnih razsežnostih, je zaradi svoje teoretične utemeljenosti socialistični razvojni resničnosti lažje zadostiti velelniku, da je treba v teorijo in prakso družbenega razvoja vgraditi tudi razmerja in odnose med naravo in družbo, kot drugim.

V tem času se tak velelnik naslavlja posebno dvema velepomembnima nosilcema socialističnih družbenih odnosov: sistemu družbenega planiranja in sistemu vzgoje in izobraževanja. Pripravljamo republiški zakon o sistemu družbenega planiranja; pripravljamo zakon o usmerjenem izobraževanju. Oba zakona bosta temeljnega značaja in pomena za dober razvoj in napredek našega družbenega sistema. Poleg sistemske jima je skupna tudi njuna dolgoročna naravnost; zato je tudi njun ekološki vidik družbenega razvoja skupen.¹

I

Odkar je delegacija Urbanistične zveze Jugoslavije dne 28. aprila 1977 obiskala Edvarda Kardelja z namenom, da bi v neposrednem pogovoru zvedela za njegova stališča o mestu in vlogi prostorskega planiranja v našem sistemu planiranja, od takrat naprej ponavljamo njegovo osnovno stališče: »Prostorsko planiranje je neločljiv vidik oziroma sestavina družbenega planiranja, saj organizacije združenega dela ne morejo brez prostorskih planskih elementov.« Med vzroki za zaostajanje prostorskega planiranja naštevajo: »večletno splošno krizo v družbenem planiranju, ko se je izdelovalo predvsem statistične prognoze družbeno ekonomskega razvoja, v katerih pa ni bilo mesta za prostorsko planiranje, neizdelan koncept prostorskega planiranja, sedajno stopnjo ekonomskega razvoja, ki je še vedno takšna, da so videti sprejemljivejše rešitve, ki so trenutno ekonomsko bolj ugodne, manj pa so spodbudne rešitve, ki bi bile skladne z dolgoročnimi ekološkimi načeli, za katere se zavzema prostorsko planiranje«.

Vendar o takih ocenah in stališčih v strokovnih krogih posameznih republik niso enako prepričani. Praksa kaže organizacijske oblike in metode planiranja, ki kar naprej hočejo izdvojiti prostorsko planiranje iz integralnosti družbenega planiranja. No, bilo bi zgrešeno, če bi načelo »prostorsko planiranje je del družbenega planiranja« razumeli le kot organizacijsko ali dokumentacijsko operacijo. Tudi načelo o združevanju

¹ Če v tem prispevku prvenstveno obravnavamo prostorsko planiranje, je vzrok v nedorečenosti mesta in vloge ekološkega vidika v prostorskem planiranju in prostorskega vidika v sistemu družbenega planiranja.

treh sestavin planiranja — gospodarske, socialne in prostorske — je treba vzeti le kot izhodišče za popolno, komplementarno in interaktivno združitev vseh vidikov in področij planiranja v najbolj vseobsežen samoupravni družbeni odnos, najvišji in najbolj vseobsežen izraz solidarnosti delovnih ljudi in občanov ter vsklajevanja njihovih interesov in interesov njihovih skupnosti. »Plan je namreč predvsem instrument nenehnega reproduciranja socialističnih družbeno ekonomskih odnosov, samoupravljanja na čedalje višji ravni socialističnega razvoja...«²

S takih stališč je treba preveriti sleherni težnjo, ki bi prostorskemu planiranju priznalo tako specifičnost, da bi ga bilo treba obravnavati vzporedno ali celo zunaj sistema družbenega planiranja. Če takim in podobnim težnjam botruje občutek premajhnega priznavanja vloge in pomena prostorskega planiranja (pri čemer vedno mislimo hkrati na urbanizem in varstvo okolja), potem je treba iskati in doseči boljšo afirmacijo znotraj, ne pa zunaj sistema družbenega planiranja. Znotraj sistema družbenega planiranja so prostorski razvoj, urbanizacija, urbanizem in varstvo okolja prej ko slej področja dogovarjanja in sporazumevanja o razvojnih dejanjih. Kolikor niso predmet uzakonjene administrativne prisile, ki je tu in tam neizogibna, so lahko le samoupravni družbeni odnos. Če pragmatizem družbenega planiranja moti znanstveno in strokovno ustvarjalnost nosilcev planiranja, naj store toliko več za to, da bi se ga planiranje otreslo.

Nedorečenost naše zemljiške politike in politike prostorske delitve dela, prebivanja in rekreacije je najbolj zgovoren dokaz za to, da so kategorije narava, zemlja, prostor precej teoretično neobdelane, samoupravnim družbenoekonomskim odnosom odtujene kategorije, razen takrat, kadar gre za neposreden lastninski ali gospodarski interes. Pa tudi gospodarski interesi imajo nemalokrat čisto podjetniški značaj.

Čim bolj se bodo zaostrovala nasprotja med družbo in naravo, med tehnološko in biološko reprodukcijo, čim bolj intenzivno bomo uporabljali razpoložljivo zemljo in prostor, temveč bo treba znanstvenega in političnega dela, tembolj se bo potrjevala potreba po vgrajevanju upravljanja narave, zemlje in prostora v samoupravni mehanizem družbenega planiranja.

Eden od vzrokov, da naš sistem in naša praksa planiranja neustrezno ali nezadostno zajemata fizične pogoje in fenomene razvoja kot so narava, zemlja, prostor, kot so naravni viri in dobrine splošnega pomena in je razširjena reprodukcija v celoti, je tudi zaostajanje teorije spoznavanja zakonitosti in metod upravljanja teh fenomenov. Kolikor nam je poznana domača in tuja literatura o tem, se v njej precej sklicujejo na klasike marksizma, je pa tudi mnogo nedorečenosti v prevajanju njihovih tez v sodobnost: ta se izraža v večjem ali manjšem pritrdjevanju oceni, da je le nezadržna rast prebivalstva kriva za ekološko krizo, v pripisovanju večje

² Edvard Kardelj: »O sistemu samoupravnega planiranja«, TiP 1976/12, stran 1130.

vplivnosti načinu proizvodnje kot pa družbenoekonomskim odnosom, v skrajno levih razlagah procesa urbanizacije in degeneracije mesta kot nosilca razvoja, v novih oblikah geografskega in drugačnega determinizma. Že sam pojem in razlaga ekološke krize kot splošnega in samostojnega pojava sodobnosti, kot krize nasploh, imata deterministični značaj. Ni ekološke krize kot take ali, kot pravi Lenin, ni »čistih« pojavov. Posamezne ekološke krize so posledice neobvladane naravne stihije ali stihije podegovanih ali na novo nastalih ali nastajajočih nasprotij med družbeno in naravno reprodukcijo. Ni ekološke krize in ni zavarovanja pred njo zunaj družbenoekonomskih odnosov.

Klasična marksistična literatura, posebno šesti oddelek III. knjige »Kapitala« razločuje pojme narava, zemlja, prostor. Za tisto, čemur pravi terminologija našega planiranja kratko prostor, uporablja pojma zemlja in prostor. »Zemlja, ki ji je namen reprodukcija in ekstrakcija«, je prav v tem smislu v naši ustavi poimenovana z dobrinami splošnega pomena. »Prostor, ki je potreben element vsakršne produkcije in vsakršnega človekovega delovanja«, je v naši ustavi, implicitno, prostor z delom ustvarjenih vrednot človekovega okolja. Narava je slepa sila, kolikor je podružbljeni človek, združeni proizvajalci skupno ne nadzorujejo in neracionalno urejajo svoje presnavljanje z njo. (Glej »Kapital« III, CZ 1973, strani 871 in 914!). Ne bi bilo treba dodati, da s tem bogastvo pojmov in terminov tudi samo v pogledu narave, zemlje in prostora zdaleka ni niti simbolično pokazano in da pri tem opozorilu ne gre samo za terminološka vprašanja, marveč za njihovo vsebino in za njihov družbenoekonomski značaj.

Klasični marksizem prav tako obravnava razmerja med mestom in deželo tudi v njihovi fizični pojavnosti in posledičnosti, na primer, kot rušenje zakonitosti izmenjavanja materije med človekom in naravo, ki ga povzroča koncentracija prebivanja v mestih. Ker velja mesto za podobo družbe, je to tudi rušenje zakonitosti med družbo in naravo nasploh.

Družbeno planiranje je interdisciplinarno, prav tako urbanizem in varstvo okolja, prav tako ekologija kot naravoslovna znanost. Čeprav je predmet planiranja družbena reprodukcija v celoti, pa vsakršna teorija planiranja pušča zunaj svoje zajetnosti vprašanja, na katera odgovarja le univerzalnost marksistične teorije družbenega razvoja in njeno utelešenje v teoriji in praksi samoupravnega socializma. Kolikor bodo vsa področja, vse oblike in metode planiranja le tod iskale in našle svoja teoretična izhodišča, ne bodo uhajale iz sistema družbenega planiranja, ki mu ta čas dajemo moč samoupravnega družbenega odnosa in razsežnost sistemskega zakona.

II

Kadar se lotevamo ideoloških vprašanj razmerij in odnosov med naravo, človekom in družbo, se radi oziramo na ustrezne teze v znanih Pariških rokopisih mladega Marxa, čeprav najdemo v njegovih poznejših

delih vsaj toliko spodbud za marksistično razlago med naravo in družbo. Kaže, da je posebno vabljiva jedrnatost izražanja mladega Marxa. Zato so dobra spodbuda za raziskovanje razmerij med naravo in družbo, kakršne spoznavamo današnji čas, a tudi priložnost za poenostavljanje.

Pogosto jemljemo za izhodišče takih prizadevanj Marxovo tezo: »Narava je človekovo neorgansko telo, namreč narava, kolikor sama ni človeško telo...« Tako iztrgana teza iz celotnosti rokopisa, ki nosi naslov »Odtujeno delo«, lahko zapelje ven spleta medsebojnega odtujevanja sredstev in proizvodov človekovega dela ter sočloveka in narave od človeka in družbe v zaprt krog samih bioloških zakonitosti. Srečujoč se s tezo »narava je človekovo neorgansko telo«, bi fizik in kemik lahko ugovarjala, češ da narava ni človekovo telo, še manj pa neorgansko (nemški termin »organisch« ima dva smisla, kemijskega in strukturalnega, ki ju v slovenščini ločujemo kot organskega in organskega). Zato moramo tako tezo vedno razumeti v kontekstu odtujenosti dela, ali kot piše Marx, kot »odnos delavca do *proizvodnega dela* kot tujega, nad njim vladajočega predmeta«, kot »odnos do čutnega vnanjega sveta, do predmetov v naravi kot do tujega, sovražno mu nasproti stoječega sveta«. In pozneje: »V tem, ko odtujeno delo človeku 1. odtuja naravo, 2. samo sebe, njegovo lastno dejavno funkcijo, njegovo življenjsko dejavnost, odtuja človeku njegov rod«. In tako naprej vse do misli sklepnega značaja: »Človeško bistvo narave obstaja šele za *družbenega* človeka... Šele tu mu je njegovo *naravno* bivanje postalo njegovo *človeško* bivanje in šele tu je zanj narava postala človek. *Družba* je torej dovršena bistvena enotnost človeka z naravo, resnično vstajenje narave, dognani naturalizem človeka in dognani humanizem narave.«³

Dvomljivo je, če gojitev ljubezni do narave, spoznavanje njenih zakonitosti in same naravoslovne znanosti kot monodiscipline lahko zadoste izhodiščem, smislu in smotrom usmerjenega izobraževanja, usmerjenega v teorijo in resničnost sistema družbenoekonomskih odnosov samoupravnega socializma. Dvomljivo je, če lahko katerakoli naravoslovna disciplina sama zadosti velelniku, da mora postati ekologija sestavina izobrazbe sodobnega človeka.

V predelih za uzakonitev sistema usmerjenega izobraževanja najdemo dve razdvojeni usmeritvi: da se posamezna disciplina zapira v svoj svet, na eni strani, a da se, na drugi strani, obravnava predmet posamezne discipline v taki večdisciplinarnosti, da se v njej začneja zgubljati njena lastna identiteta. To ni namen interdisciplinarnosti. Nasprotno, v interdisciplinarni povezanosti morajo posamezne discipline dvigniti svojo identiteto, svojo spoznavno prodornost, na višjo raven. Pod vplivom velelnika, da mora postati ekologija sestavina izobrazbe sodobnega človeka, se kot poljudna in aplikativna ekologija često oddaljuje od svoje dialektično materialistične identitete. Ko Marx in Engels govorita o pred-

³ K. Marx, F. Engels, Izbrana dela I, CZ 1969, strani 306, 308 in 339.

metih biologije, ekonomije, tehnologije, jih vedno obravnavata sredi njihove družbene pogojenosti, a nikdar tako, da bi prizadela njihovo znanstveno identiteto.

Kot matica večdisciplinarnega spoznavanja razmerij in odnosov med naravo, človekom in družbo ima ekologija nekatere prednosti, predvsem zaradi svoje dialektično- in zgodovinskomaterialistične metode. Osnovni ekološki zakoni, ki jih ponavlja esejistična in poljudna literatura o varstvu okolja kot so: vse se spreminja, vse je med seboj povezano in odvisno, nič ni vrženo stran, moč verige odmerja njen najšibkejši člen, narava je najboljši učitelj in podobni, so poljudna razlaga dialektičnomaterialistične zakonitosti razvoja v nasprotjih: zakona o prežemanju nasprotij, zakona o prehajanju kvantitete v kvaliteto in obratno, zakona negacije negacije.

Težko je reči, koliko je razvoj marksistične misli vplival na razvoj naravoslovne znanosti in koliko je bilo obratno, lahko pa je reči, da je dialektično materialistična metoda več prispevala k nastanku in razvoju ekologije kot pa sama biologija. Zgodovine znanosti ponavadi zaobhajajo pojav in razvoj marksizma v XIX. stoletju, čeprav marksizem najbolj zasluži ime znanosti o znanosti, a nikdar ne pozabijo povedati, da je ustanovitelj ekologije E. Haeckel s tem, da je prvič izrekel njeno ime.

Lahko pa se reče, da so se poslej naravoslovne znanosti razvijale hitreje kot teorija zgodovinskega in dialektičnega materializma, vendar je teorija zgodovinskega materializma bolje spremljala družbeni razvoj v novo stoletje, kot pa dialektični materializem razvoj naravoslovnih znanosti. Sredi zaostrenih nasprotij med naravo in družbo, sredi spoznavanja razsežnosti teh nasprotij po drugi svetovni vojni, ekologija in dialektični materializem kljub napredku znanosti in tehnologije nista doživela sekularnosti znanstveno tehnološke revolucije adekvatnih medsebojnih oploditev. Sistemska teorija, ki ima svoj domicil v teoriji ekosistema — kot decimalni sistem v desetini prstov na dveh človekovih rokah — še ni našla poti iz labirinta tehnokratizma v metodologijo planiranja kot orodje upravljanja podružbljene narave.

Ideološko neobremenjena razlaga ekoloških zakonitosti sicer vsebuje razlago razmerij med človekom, naravo in družbo, pa tudi procesov hkratnega odtujevanja človeka od sredstev in proizvodov njegovega dela in narave same, vprašanje pa je, če je zadostna kot podlaga za teorijo sodobnih nasprotij med naravo in družbo, pa naj gre za planiranje ali za vzgojo in izobraževanje.

Znanstvena ekologija pravi — o tem manj povedo njene poljudne in aplikativne razlage — da je »ekosistem najvišja ekološka resničnost v naravi«. »Potemtakem ne vplivi dveh neodvisnih sistemov, človeka in narave, enosmiselni in mehanični, marveč *vzajemni* in sprejemljivi odnosi dveh aktivnih dejavnikov; ne pasivno podrejanje vplivom, ampak *interakcije*, medsebojno delovanje, ki oba sistema, človeka in naravo, vzdržuje v vzajemni odvisnosti.« »Odnos človeka in narave, ki ga obkroža, je potemtakem izrazito dinamičen vzajemen odnos...« (Siniša Stanković:

Ekologija žvotinja, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd 1968, stran 328).

V tem smislu teorija ekosistema ni tako napredovala kot so napredovale sociološke in naravoslovne znanosti. Zakonitosti dinamičnih medsebojnih odnosov med družbo in naravo ponavadi obravnavajo v zadnjih poglavjih ekologije ali pa v kontekstu urbane, humane, socialne in celo politične ekologije, kjer se njena znanstvena identiteta zgublja.

Integrativna sposobnost teorije ekosistema in pa sposobnost družbenega človeka kot takó visoko razvitega bitja, da se le v njem vsa narava sama sebe zaveda, terjata nov razvoj ekološke teorije. Pod vplivom take smeri njenega razvoja bodo doživeli nekateri njeni klasični zakoni neogibne popravke, posebno pa zakon o ekološkem ravnotežju. Tako kot ekologija zdaj razlaga ekološko ravnotežje, je to razlaga ravnotežja kot takega, ravnotežja iste temeljne kvalitete, kot fenomen nedvomno pozitivnega predznaka v razmerjih med naravo in družbo. To je podobno sklepanju, v katerem bi enako vrednotili vsako enačbo, ne glede na razsežnosti njenih členov, ne glede na njihove predznake na njeni levi ali desni strani. Kvaliteto kot tako. Aplikativna ekologija se bolj ukvarja s človekom in družbo kot rušilcema ekoloških »ravnotežij« kot pa s človekom in družbo kot dejavnikoma, ki lahko vzpostavljata ekološka ravnotežja na višji ravni.

Ekološko ravnotežje lahko dobi svojo polno kvaliteto šele takrat, ko ga bo kot tako vzpostavila in vzdrževala za tehnološkim razvojem zaostajajoča človeška in družbena zavest. Toda ne človek kot tak, ne družba kot taka, ne narava kot taka, marveč vse v sovisnosti naprednih družbenih odnosov.

Če bi v številnih razpravah o nasprotjih med razvito tehnološko in naravno biološko reprodukcijo, med družbo in naravo, iskali znake socializma kot svetovnega procesa, bi mnogokrat našli, v takšni ali drugačni obliki, Kardeljevo misel, da problem ni »v nekem nepremostljivem spopadu moderne tehnologije, oziroma proizvodjalnih sil in narave, marveč v tistem spopadu, ki nastaja zaradi zaostajanja človekove zavesti o neizogibnosti sistemskega obvladovanja *stihijnega* delovanja materialnega razvoja družbe, oziroma vpliva proizvodnje in družbenega življenja na naravo.«

SRETEN PETROVIĆ

Fenomenološka sociologija umetnosti pri poznem Hauserju*

Ko govorimo o fenomenološki usmeritvi Arnolda Hauserja, potem ne mislimo — prav tako kakor ne mislimo za Györgyja Lukácsa — na stališče, ki bi bilo koherentno prikazano v vsem avtorjevem delu, v vseh njegovih miselnih epohah. Pa vendar — medtem ko je pri Lukácsu očitno šlo za idejno evolucijo od fenomenološke in dogmatsko-marksistične teorije do ustvarjalno-marksistične teorije, je v delu Arnolda Hauserja opaziti večjo idejno koherenco. Ko bomo govorili o Hauserju kot »fenomenologu«, se bomo, seveda, zadržali pri njegovem poznem in po našem mnenju izrednem delu *Umetnost in družba*, ki je nekakšna ponovna afirmacija Lukácsovega zgodnjega fenomenološkega stališča. O tem, da je Hauser dobro poznal Lukácsovo fenomenološko estetiko, govori tudi to, da je od leta 1919 do leta 1960 hranil Lukácsov tipkopis *Heidelberške estetike*, katerega mu je Lukács bil zaupal v varstvo. Prav tako je Hauser lahko že leta 1917 prebral Lukácsovo delo »Odnos subjekta in objekta v estetiki«, objavljeno v časopisu *Logos*, delo, ki vsebuje že vse temeljne predpostavke »fenomenološke teorije umetnosti«.

Arnold Hauser je bil prijatelj mladega Lukácsa. Ta vpliv je opaziti že v Hauserjevi *Filozofiji zgodovine umetnosti*, kjer beremo tisto pogosto navajano Hauserjevo stališče: »Vsa umetnost je družbeno utemeljena, vendar pa v umetnosti ni mogoče vsega sociološko opredeliti. Sociološko predvsem ni mogoče opredeliti umetniške kvalitete, umetniška kvaliteta nima sociološkega ekvivalenta.«¹ To stališče, ki implicira dualizem sociologije in estetike kot dualizem kvantitete in kvalitete, možnosti in realizacije, je namreč izvirno Lukácsovo stališče, ki ga je razvil v *Prispevkih za sociologijo moderne drame*. Lukács pravi: ... »vse, kar je v dramski formi sociološko, je samo možnost realizacije njegove estetske vrednosti, ni pa to sama ta vrednost.«² To je Lukács zapisal že v prvem deset-

* Neobjavljen del iz knjige *Estetika i sociologija*, uvod u savremenu sociologiju umetnosti, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje. Knjiga bo izšla pri založbi Mladost v Beogradu leta 1979.

¹ Arnold Hauser, *Filozofija povjesti umjetnosti*, Matica hrvatska, Zagreb 1963, str. 10.

² György Lukács, Prilozi za sociologiju moderne drame, v Lukács *Duša i oblici*, Nolit, Beograd 1973, str. 262.

letju tega stoletja v enem svojih zgodnjih del. Vendar pa bo to stališče prežemalo Hauserjevo teorijo ves čas, ko se bo teoretično ukvarjal z umetnostjo. Tudi Kurt Lenk je opazil, »da je Lukács v svojih zgodnjih delih o bistvu dramske forme nadrobno raziskal vprašanje, na kateri način so lahko družbeni pogoji pomembni za strukturo realizacije vrednosti«. ³ To stališče po mnenju Kurta Lenka govori o tem, da je družbena baza sicer *conditio sine qua non* vsake možne realizacije forme umetnosti, vendar pa se ne dotika posebne kvalitete estetskih vrednot (Lenk, op. cit., str. 60).

Gre potemtakem za teoretično stališče, ki se je že na začetku stoletja v plodnem srečanju estetike in fenomenologije razvilo v smer, ki je omogočila, da so že zgodaj ugotovili, kako so posebne teoretične značnosti — obča znanost o umetnosti, estetika, sociologija, psihologija umetnosti — odvisne druga od druge. Vendar pa v tem zgodovinskem razvoju začenja prevladovati odnos med estetiko in sociologijo tj., odnos med znanostjo, ki raziskuje »estetsko vrednoto« kot tako, in znanostjo, ki raziskuje »pogoje in možnosti« za uresničenje te vrednote. Še preden preidemo k delu Arnolda Hauserja, moramo poleg Mannheima in Lukácsa omeniti še Maxa Schelerja, ki je prispeval k sociologiji umetnosti iz fenomenološke perspektive.

Scheler je verjel, da so družbeni pogoji gibalni faktorji, ki lahko iz obilja možne duhovnosti pripeljejo do tega, da postane stvarno samo to, kar se že v sebi ujema z naravno bazo. Sama zgodovina postane za Schelerja nekakšen umetniški produkt, »delo delno uresničenje utopije«. ⁴ Ko pa gre za odnos »estetskega« in »sociološkega« kot odnos umetniškega dela *po sebi* — v ideji, in uresničenega dela *za nas* — v komunikaciji, Scheler pojma »sociološkega«, potemtakem tudi »socialnega« ne razume kot faktor, ki sodeluje pri konstituciji same »estetske vrednosti«, kakor menita Lukács in Hauser. Lukács je namreč verjel, da se delo glede na odvisnosti od konkretnih zgodovinskih in psiholoških pogojev, ki so vselej »načelno nepredvidljivi«, kaže zmerom drugače, pri čemer ta »variantnost« »konkretizaciji« prispeva prav zgodovinsko in psihološko. Socialno zgodovinsko se v uresničeni umetniški vrednosti kaže kot tisto, kar »do neke mere« *n u j n o* »pači« samo vrednoto, ki sicer objektivno ni možna. Pri Maxu Schelerju pa gre za to, da so pri njem »družbeni pogoji« samo kot tisto, kar določa, ali se bo »estetska vrednota« pokazala ali ne. Če se »estetska vrednota« lahko pokaže, potem bo tudi v bistveno drugačnih zgodovinskih pogojih ohranila »eno in isto formo« prikazovanja.

Poleg Maxa Schelerja, Gyorgyja Lukácsa in Arnolda Hauserja, ki so s sociologijo umetnosti razumeli znanost, ki raziskuje pogoje in možnosti

³ Kurt Lenk, *Marx in der Wissenssoziologie*, Studien zur Rezeption der Marxschen Ideologiekritik. Luchterhand, Neuwied und Berlin 1972, str. 60.

⁴ Max Scheler, *Metaphysik und Kunst*, Aus dem unveröffentl. Nachlass. V »Deutsche Beiträge 1«, München 1946/47, str. 117. Navedeno po Kurtu Lenku, op. cit., str. 61.

za uresničenje estetske vrednote, moramo omeniti vsaj še dva teoretika, Ericha Rothackerja in Emila Ledererja. V delu *Naloge neke sociologije umetnosti* Lederer govori o »predpostavkah«, »pogojih«, »možnostih vpliva« in »določenostih« kot bistvenih določbah sociologije umetnosti.⁵

Ko prehajamo k analizi temeljnih teoretskih stališč Hauserjeve fenomenološke teorije umetnosti, moramo opozoriti, da so tako rekoč vse bistvenejše teoretske in fenomenološke kategorije sociologije umetnosti že izdelane pri mladem Lukácsu in Mannheimu, pri Schelerju in Ledererju. Seveda s tem nočemo reči, da je Hauser v *Filozofiji zgodovine umetnosti* preprosto prepisoval Lukácsa. Če pa se spomnimo na Hauserjevo novejšo delo *Umetnost in družba* (1973), objavljeno dve leti po Lukácsovi smrti in leto pred integralno objavo Lukácsove *Heidelberške estetike*, pa tudi na to, da je Lukács dal tipkopis *Heidelberške estetike* Hauserju, naj ga shrani, že leta 1919, potem lahko iz tega vsaj pogojno izpeljemo tudi nekatere zanimive sklepe o teoretskem odnosu idej v delih dveh teoretikov, pa tudi o možni teoretski prednosti idej fenomenološke estetike in sociologije umetnosti. Bralec se bo tudi sam prepričal, da so številna Hauserjeva stališča v delu, ki ga bomo tukaj analizirali, celo po formulaciji homologna s stališči v zgodnji Lukácsovi estetiki.

Hauser potemtakem v skladu s stališči Lukácsove fenomenološke teorije trdi, da je umetnost takšna forma kulture, »kakršna od začetka in vselej nasprotuje abstrakciji, oddaljeni od čutnosti«.⁶ Hauser je sprejel kategorijo iz Lukácsove *Heidelberške estetike* (ta tedaj še ni bila objavljena, vendar pa Hauserju ni bila neznana), kategorijo »normativne estetske naravnosti« in ugotovil, da »substrat normativne estetske naravnosti oblikuje umetnost samo, če umetnost ostane v odnosu s totaliteto konkretnega, praktičnega, nedeljenega življenja in tako postane vodnik izraza in medij občutenja 'celostnega človeka' in pomaga, da v sebe vključi obilje izkustva« (*KuG*, 8). Pravzaprav »je estetski fenomen doživljaj totalitete celostnega človeka«, to je »dinamičen proces, v katerem je ustvarjalni ali receptivni subjekt eno in enotno s svetom, s stvarnim življenjem, katerega živi, in ne neko objektivno, postvarjeno in od subjekta ločeno umetniško delo«. Upravičeno lahko menimo, da je med Lukácsovim pojmom »konkretizirane utopije« kot sinteze konkretnega in občega, čutnega in pojmovnega, in Hauserjevo »konkretno totaliteto« zelo ozek semantičen odnos.

Prav kakor je Lukács v *Heidelberški estetiki* določal specifičnost »umetnosti« glede na sfero logike in logične vrednosti, tako tudi Hauser primerja »umetnost« z »znanostjo« in znanstveno vrednostjo. Za to uporablja dva pojma: »intenzivna totaliteta« — s tem določa *bistvo umetnosti* — in »ekstenzivna totaliteta« — s tem določa *znanstveno vred-*

⁵ Emil Lederer, *Aufgaben einer Kunstsoziologie*, v *Hauptprobleme der Soziologie* (Erinnerungsgabe für Max Weber), Bd. II. Hrsg. M. Palagyi. München und Leipzig 1923.

⁶ Arnold Hauser, *Kunst und Gesellschaft*, Verlag C. H. Beck, München 1973, str. 8. V nadaljnjem tekstu *KuG*.

nost. Očitno je, da »se umetnost začne tam, kjer se oddaljuje od gole resnice znanosti«. Naj je še tako res, da se umetnost »ne začneja kot znanost in se ne končuje kot znanost«, nas hoče Hauser vendarle prepričati, da se umetnost »vendarle rodi hkrati z začetki vednosti in verovanja iz nujnosti življenja in z znanostjo hodi po isti neskončni poti razumevanja (Deutung) in upravljanja človeškega obstoja«.

Tisto, kar je za umetnost in znanost specifično in po čemer se obe razlikujeta »od drugih duhovnih tvorb«, je po Hauserju v tem, da sta obe ti kulturni formi »ponavljanje (Wiedergabe) stvarnosti, *mimesis*, druge tvorbe« pa so zavestno ali nezavedno takšne oblikovane tvorbe, ki so podrejene drugim formam, načelom ureditve in tujim vrednostnim merilom. Na tem mestu spet Hauser ponavlja Lukácsa, ko trdi, da »umetnost preobraža, stilizira ali idealizira stvarnost«. Hauser ugotavlja v duhu Lukácsovih stališč iz *Heidelberške estetike*: »Medtem ko sta si umetnost in znanost po svojem mimetičnem značaju najbližje med vsemi drugimi miselnimi tvorbami, pa se vendarle med seboj najostreje razlikujeta glede okoliščine, da subjekt umetniškega doživljanja najbolj kaže na to, da so antropomorfna, fiziološka in psihološka gibanja povezana s človeško naravo, medtem ko so antropomorfna, fiziološka in psihološka gibanja prav tisto, kar subjekt znanstvenega spoznavanja najmanj upošteva.« (KuG, 20.)

Ko gre za določanje kompetenc *estetike*, ki sprašuje o posebni in avtonomni naravi umetnosti, Hauser duhovito obrne smisel pomena fenomenološkega pojma »dajanja v oklepaj« (epoché) in pravi, da »sociologija daje v ,oklepaj' posebnost in posebno zakonitost različnih oblik človekovega vedenja; sociologija odvrta pogled stran od teh oblik, v avtonomiji posebnih področij (Bezirke) zavesti, prakse in teorije, prava in morale, znanosti in umetnosti vidi zgolj delovno hipotezo teoretsko-spoznativne in strukturalno-analitske razlage in specializirano delo kulture«. (KuG, 25.)

Dokler je *fenomenološka teorija* »dajala v oklepaj« dejstvo zgodovinskega obstoja nekega fenomena, prodirala v globino in uzrla »eidos«, »logos« raziskovanega fenomena, pa zdaj *sociologija* »daje v oklepaj« prav tisto raven, ki zadeva »posebnosti dela«, »njegove globine«, tj., kadar gre za umetnost, sociologija dela ne gleda v luči estetike kot »intenzivno totaliteto«, pač pa ga speljuje na isto raven kot druge fenomene kulture in duha, s tem da najde v njem »kulturno identiteto« kot skupno enačbo. Gre za Mannheimovo idejo, ki pa ima pri Hauserju pomen »delovne hipoteze« — in ne teoretičnega stališča.

Kadar gre za estetska razmišljanja, bo Hauser v smislu mladega Lukácsa ugotovil, da »umetnik postane to, kar je, šele tedaj, ko se loči od zgodovinske in družbeno določene naloge« (KuG, 57). Hauser potem takem meni, da je uresničenje tistega *posebnega* v umetniškem delu šele »na drugi strani« družbeno-zgodovinskega, ki je sicer pogoj za možnost nastajanja dela, vendar pa samo po sebi ne *povzroči*, da se delo pokaže

kot estetska tvorba. Hauser natančno opredeljuje zasebno-individualno stališče umetnika do dela, v katerem je dana t. i. »obča individualnost«, in poišče osebne motive, ki tudi opredeljujejo začetek ustvarjanja, in jih potem loči od dovršenega dela, ki obstaja na neki način odtujeno od svojega ustvarjalca in, seveda, od družbeno-zgodovinskega ozračja, ki sta samo nujna pogoja za možnost njegove eksistence. »Estetska posebnost in umetniška vrednost nimata nič opraviti s tem, da je delo rabilo ustvarjalcu za razreševanje osebnih problemov in da je bilo primerno, da v neki družbi rabi za politično orožje.« (KuG, 74.)

Hauser prizna, da je v procesu ustvarjanja na ravni osebne in kolektivne motivacije pomembna osebna opredelitev avtorja, njegova vizija sveta in »vizija sveta« razreda, katerega umetnik hoče objektivirati v delu. Malodane v Marxovem smislu sklene, da je individualno-družbeni kompleks pomemben pogoj za možnost ustvarjanja; samo delo kot rezultat pa živi svoje življenje. Tukaj je mogoče opaziti stališča Karla Mannheim (iz *Duša in kultura*) in mladega Lukácsa. Hauser upravičeno razlikuje v metodičnem smislu estetski, sociološki in psihološki prijem in sklepa, da »estetska vrednost nima ne sociološkega ne psihološkega ekvivalenta« (KuG, 74).

Skratka, »duševni vidiki in družbene okoliščine sodijo med predpostavke dela, ne pa v gradnjo (Zeug), iz katere so dela nastala. Libidinalne, agresivne ali mazohistične pobude, družbeni oportunizem ali obstrukcija zoper obstoječi red lahko spodbudijo umetnika k ustvarjanju in polnijo mehanizem z energijo, ki ga giblje, vendar pa sredstev, s katerimi uresničuje svoje delo, nima na voljo. Ta sredstva niso ne sociološke ne psihološke narave«. Upravičenost *sociologije umetnosti* prihaja od ideje, da je možen »poseben nosilec družbenih dogajanj. O sociologiji kot samostojni disciplini lahko govorimo samo tedaj, kadar substratu medčloveških odnosov, vezi in funkcij lahko pripišemo objektiviteto, ki ni odvisna od individualnih empiričnih subjektov in njihovih psiholoških motivov« (KuG, 76). Ko Hauser govori o strukturi družbenih odnosov kot o predmetu sociologije, vidi, da »so sociološki odnosi, red in strukture sinteze, integracije in totalitete, ki nastanejo iz elementov, ki po sebi in za sebe nimajo nikakršne sociološke narave in jo dobijo šele v medsebojnem povezovanju« (KuG, 77—78).

Tisto, kar je za sociologijo umetnosti pomembno, najdemo v njegovem stališču, da »zgodovinsko bistvo umetnosti izhaja zvečine iz okoliščine, da posebni, dopolnjeni in vrednostni estetski predmet ni že samo umetniško delo, temveč delo, ki postaja dejavno, stvarni umetniški doživljaj, aktivni odnos med subjektom in objektom. To pa ne pomeni, da receptivni subjekt glede svojega zgodovinskega položaja samo doživlja in vrednoti zmerom druga ali ista dela na vselej drugačen način, pač pa tudi to, da je videti, da se dela sama, ko stopajo v spremenljive zgodovinske odnose, spreminjajo« (KuG, 100). Tudi tukaj gre za isti fenomenološki princip »konkretizacije« dela, po katerem dela niso »po sebi«, pač pa

vselej »v relaciji«, in to glede na *subjekt*, torej za nas. Ker nas vselej določa sistem družbeno-zgodovinskih in individualno-psiholoških odnosov, se bo v drugih ugodnih razmerah za »estetsko komunikacijo« *eno in isto* umetniško delo kot »estetska vrednota« načelno »do neke mere« vselej prikazovalo v recepciji »različno«. Pred umetniškim dejanjem oziroma pred recepcijo o »estetskih vrednotah« ne moremo govoriti, da te vrednote »obstajajo absolutno, vnaprej določene in same na sebi« (KuG, 112). Gre za to, da se »umetniške vrednote pojavljajo samo kot zgodovinske realnosti. Obstajajo šele od tistega trenutka, ko so vtelesene«. Videti je, kakor da bi ta stališča hotela združiti Jausovo »estetiko recepcije« in »metodo hermenevtike«.

Prav gotovo je res, da je bil Hauser pod močnim vplivom Marxovih idej. To je tudi eden izmed razlogov, zakaj je njegovo stališče, ki se tudi formalno sklada s stališčem Lukácsove fenomenologije, vsestransko zanimivo; med drugim tudi zato, ker kaže na *naravno* možnost, da se srečajo fenomenologija, hermenevtika in marksizem in, še več, ker pojasnjuje to, da je sam Lukács po fenomenološko-neokantovskem obdobju lahko v svojem miselnem razvoju sprejel marksizem, vendar pa brez nekih, tako vse kaže, pomembnih teoretskih prekinitev.

Tako kot ima mladi Lukács v *Heidelberški estetiki* poglavje z naslovom »Zgodovinskost in brezčasnost umetniških del«, tako tudi Hauser v svojem delu raziskuje ta odnos pod očitnim Marxovim vplivom. Tukaj gre posebej za Marxov fragment o antični umetnosti, ki ga Hauser bistro interpretira kot poskus, da bi dialektično presegli nasprotje »brezčasnega« in »zgodovinskega«, toda tako, da ne bi negirali nobenega izmed nasprotnih si elementov. »Odnos zgodovinskosti in brezčasnosti glede na estetsko sfero kakor tudi odnos produktivnega in receptivnega akta se najostreje razlikuje od teoretskega« (KuG, 114).

Na področju umetnosti »se kaže zgodovinski problem v skrivnostnem dejstvu, da so dela, katerih posebnost se neločljivo povezuje z njihovo zgodovinsko motivacijo, celo v dobah, ki nimajo nič skupnega z okoliščinami, v katerih so nastala, lahko vrednota in postanejo predmet neposrednega uživanja«. Tudi tukaj Hauser govori o Marxovem pravilno postavljenem problemu, in sklene, da stojimo »pred uganko združevanja zgodovinskega izvira in brezčasnega večnega trajanja umetniškega delovanja. Kako je mogoče, da zgodovinsko popolnoma določena tvorba, kakršna je umetniško delo, dobi nadzgodovinski pomen?« (KuG, 115, 116). Ta problem je po Hauserju težaven samo na področju teoretske, znanstvene veljave resnice, ker je tukaj v iskanju »resnice kot norme« treba »izključiti pristranski zgodovinski subjekt«, ki resnico in normo »ponareja«. »Norma na sebi«, »resnica na sebi« — to je v znanosti ideal, do katerega pridemo s tem, da izključimo personalne in zgodovinske subjektivnosti.

Vendar pa je tudi v znanosti težko izključiti te razsežnosti »subjektivnosti«, zato se znanost nenehno spopada s težavo, da premaga »subjek-

tivnost« ali da jo omeji na najmanjšo možno mero, saj jo subjektivnost »moti«, v načelu ovira proces »konstituiranja« znanstvene norme na t. i. nevtralni ravni »zavesti«. Te težave pa so »estetiki neznane« (KuG, 116), saj estetskim normam ni treba, da »veijajo na sebi«. To so edine norme, za katerih uresničitev je v načelu potreben tudi personalni in zgodovinski subjekt, saj se »te norme« samo na individualno-zgodovinski ravni lahko sploh »konkretizirajo«, prikažejo v edini možni obliki — »za nas«. Relativno »ponarejanje estetske norme« — kolikor je o čem takem sploh mogoče govoriti in kolikor Hauserja pravilno razumemo — je v tem procesu konstituiranja *conditio sine qua non*, kakor je v sferi »logične resnice« *conditio sine qua non* za uresničevanje ustreznih vrednost prav to, da se vloga subjekta omeji na najmanjšo možno mero ali celo popolnoma odpravi.

Fenomenološko stališče Romana Ingardna se ne razlikuje bistveno od Lukácsovega in Hauserjevega stališča. Če bi na tem mestu ne govorili o fenomenologiji, uporabljeni na področju estetike in obče sociologije, bi morali opisati stališča Romana Ingardna, čeprav se njegova pozicija razvija predvsem v odnosu na vprašanje posebne vrste umetnosti — književnosti. Seveda se tu ne bomo ukvarjali s fenomenološkimi perspektivami v posebnih socioloških disciplinah, katerih predmet so posebne umetnosti.

V opisanih fenomenoloških teorijah umetnosti pri zgodnjem Lukácsu in Hauserju smo opazili, da gre za poskus dialektične sinteze psihološke, sociološke in estetske ravni v strukturi umetniškega dela. Medtem ko sta prvi fenomenološki ravni, *psihološka* in *sociološka*, *nujna pogoja za možnost* uresničenja estetske vrednote, pogoja, ki pa ne povzročata tudi tega, da do same estetske vrednosti res pride, pa je tretja fenomenološka raven, estetski pomen ali estetska norma, tista smiselna, notranja raven dela, četudi se seveda pojavlja vselej samo v aktu recepcije in v aktu ustvarjanja, torej le in edinole prek prejšnjih dveh ravni ali slojev, ki *omogočata*, da se »bistvo« pojavi.

Zato je sociologija umetnosti nujna disciplina splošne teorije umetnosti, njen namen pa je, da kompetentno razišče zgodovinske pogoje možnosti za nastanek nekega dela oziroma komunikacije z že ustvarjenim delom. Fenomenološka teorija je dala dragocen prispevek dialektični teoriji umetnosti, ker je tako estetski proces ustvarjanja kot proces doživljanja koncipirala kot sintezo številnih razsežnosti subjektivnosti. Prav tako je kompetentno pokazala, da sleherno ločevanje teh disciplin s težnjo, da bi sleherna izmed njih, psihologija, sociologija in filozofija umetnosti, glede na svojo posebno predpostavko *reducirala celotno strukturo* dela na izhodiščno predpostavko in metodo dane znanosti, pelje v psihologizem, sociologizem in esteticizem.

»Kot psihološki dokument umetniško delo ne zahteva niti formalno estetskega niti praktično-sociološkega pojasnjevanja, kot družbeni pomen

pa ni pomembno niti smiselno niti glede na svojo formalno vrednost niti glede na psihološko motiviranost. V perspektivi vsakega izmed teh vidikov se predmet estetskega doživljanja kaže v neki enostranski . . . luči. Vsi ti trije načini mišljenja, ki ustrezajo tem enostranskim stališčem, esteticizmu, psihologizmu in sociologizmu, pretirano poudarjajo eno plast smisla umetniškega stanja stvari in razdirajo celotnost in enotnost. Prav kakor psihologizem fetišizira izvir, sociologizem pa končni namen, tako esteticizem fetišizira sredstvo, medij in sredstvo funkcije. Za psihologijo in sociologijo je umetnost v bistvu vsebina in izraz, za estetiko pa je umetnost forma in okras.« (KuG, 76.) Ker je nujno, da se vse te discipline dopolnjujejo, Hauser meni, da šele v enotnosti vseh pogledov lahko doumemo, da mora umetnost »vselej imeti vsebino in biti izraz«, »nikoli pa ne more biti samo vsebina in izraz«, oziroma prav tako kakor nikoli ni »samo od zunaj opredeljena«, tako seveda tudi »nikoli ni opredeljena samo od znotraj«. Ta značilna stališča Arnolda Hauserja smo navedli *in extenso*, ker celostno predstavljajo temelje neke integralne na fenomenologiji utemeljene teorije umetnosti.

Hauser v lepi obliki ni izrazil le glavnih misli Karla Mannheima in Klemenca Lessinga o t. i. »zunanjem« in »notranjem« opazovanju, pač pa se je tega lotil s stališča marksistične teorije. Njegova opredelitev »psihologije« in »sociologije« umetnosti kot pomožnih disciplin »teorije umetnosti«, katere glavna naloga, da ugotovi estetsko vrednost, je pripadla »filozofiji umetnosti«, še močno spominja na Mannheimovo razlikovanje med metodami »zunanjega opazovanja«, med katerimi so zdaj tudi metode psihologije in sociologije umetnosti, za katere velja načelo kavzalnega pojasnjevanja »pogojev za nastanek«, in metodami »notranjega opazovanja«, ki obsegajo prav »filozofsko« metodo, ki pojasnjuje smisel dela.

Čeprav smo se do zdaj ukvarjali s Hauserjevim poznim delom, v katerem s fenomenološko metodo skuša utemeljiti splošno teorijo umetnosti in v tem okviru tudi sociologijo umetnosti, moramo reči, da je sam Hauser, vsaj v *Filozofiji zgodovine umetnosti*, ki jo je napisal nekoliko prej, skušal med drugim ta teoretični sistem uporabiti pri proučevanju nekatereh socioloških in zgodovinskih pojavov v umetnosti. Vselej se bo seveda držal stališča, da je »umetnostni stil« pod močnim vplivom epohalnih predpostavk, vendar sam stil ne izčrpa problema estetske vrednosti. V tem okviru Hauser ostaja na poziciji teorije, ki se zaveda omejenosti sociološke metode, njenega jezika in interpretativne moči.

Kadar Hauser govori o »stilu«, opozarja, da je v neki meri avtonomen glede na vplive družbenega bistva, vendar pa tudi opozarja, da je stil odvisen od zgodovinskih dejavnikov. V *Filozofiji zgodovine umetnosti* v eksplicitno marksistični perspektivi kritizira pretirano poudarjanje »povezanosti umetniških oblik z bistvom«, saj obstaja tudi »notranja lo-

gika v razvoju stila⁷ in hkrati trdi, da se v nekaterih obdobjih razvoja stila bolj uveljavlja imanentni tok samih stilskih možnosti, so pa tudi obdobja, ko je stil odvisen od zgodovinsko-socialnih življenjskih razmer. Tako npr. barok ni toliko izraz novih zgodovinsko-socialnih življenjskih razmer, »kolikor 'logično' nadaljevanje renesanse, tj. deloma rešitev formalnih problemov, ki so se postavljali že v delih mojstrov«.

Kakšen je torej odnos med ideologijo družbe in stilsko smerjo? Hauser odgovarja, da indirektni način ideološkega izražanja »v umetnosti ni samo ustvarjalnejši, temveč tudi stilsko-zgodovinsko prepričljivejši«, saj neko družbeno ozračje lahko zares »oblikuje stil šele, kadar se ne more neposredno izraziti«. Hauser je namreč prepričan, da je izrecen prikaz nekega družbenega »svetovnega nazora« sicer lahko povezan z različnimi stilskimi oblikami, meni pa, da je tu vsebina svetovnega nazora »samo obešena na formalno strukturo; njegovo prikazovanje ne predpostavlja preobrazbe vsebinskega v formalno«.

Za zgled Hauser navaja Diderota, Lessinga (pesnika) in Shawa, pri katerih je »isto književno« prepričanje izraženo v treh različnih stilih, medtem ko so pri Sofoklesu, Shakespearu in Corneilleu različni stilski izrazni načini odvisni od različnih družbenih in političnih razmer. V prvem primeru je bilo družbeno prepričanje »liberalizma« abstraktno in ni bilo bistveno povezano s stilom, v drugem primeru pa se »ideologija« avtentično preobraža v ustrezni stil. Tudi tu Hauser opozarja na mehanizem preobrazbe »svetovnega nazora« v umetnostni stil, ki se razlikuje od izraza te ideologije v »obliki kritičnega programa ali sporočila«. Izrecno poudarja, da »umetnik kot nosilec stila ni zgolj zvočnik, njegove funkcije predstavnika družbene skupine, za katero se zavzema pa ni mogoče pojasniti samo s psihologijo; ta funkcija postane razumljiva šele, ko razodenemo odnose, ki so predmet zgodovinskega materializma«.

Medtem ko je bilo pri zgodnejših stopnjah družbenega razvoja mogoče globalno govoriti o odnosu med stilom in »svetovnim nazorom«, o odnosu med epohalnim stilom in epohalnim svetovnim nazorom, kot npr. glede odnosa med srednjeveškim stilom in svetovnim nazorom cerkve v tem času, pa v »socialno-zgodovinsko poznejšem obdobju ne obstaja več ideologija, pač pa so samo ideologije«, različni svetovni nazori, kakor v tem času tudi »ni več stila, pač pa so samo stili«. V tem času razlikujemo toliko odločilnih umetniških smeri, »kolikor je vplivnih socialnih slojev«. To seveda nič ne spremeni dejstva, da v vsakem zgodovinskem obdobju obstaja vladajoči razred, spominja pa nas na okoliščino, da prevlada tega razreda ni brez konkurence v družbenem pogledu.

Hauser je dobro opazil, da bo razvojni tempo v nekaterih umetniških oblikah, npr. v cerkveni glasbi, v kateri je ustvarjanje strogo vezano na

⁷ Arnold Hauser, *Filozofija zgodovine umetnosti*, str. 17. V nadaljnjem tekstu ne navajam strani.

tradicijo, razmeroma počasen, »stilske oblike pa bodo v njej imele ideološko manj izrazno naravo«.

V sklepnem razmišljanju moramo še povzeti nekatere rezultate pretresa fenomenološkega pristopa k umetnosti in s tem v zvezi v sociologiji umetnosti. Kurt Lenk je po našem mnenju upravičeno opozoril na misel, da že mladi Lukács (*Duša in oblike*) sociološko umetniško od samega začetka razpravlja o tem, da bi bilo treba sfero estetskih vrednot legitimno povezati »z njeno realizacijo v konkretnem procesu umetniškega ustvarjanja«.⁸ V opombi Lenk opozarja tudi, da je v tej zvezi treba primerjati tudi Lukácsovo delo, objavljeno v časopisu Logos (VII iz 1917/18) z naslovom »Odnos subjekta in objekta v estetiki«; ta spis je skelet in teoretsko izhodišče estetske teorije *Heidelberške estetike*.

Če govorimo o slabostih »fenomenološke teorije umetnosti« in o slabostih na teh osnovah zamišljene ideje sociologije umetnosti, kakor sta jo razvijala mladi Lukács in Hauser, kar je bilo predmet naših dosedanjih razpravljanj, moramo opozoriti, da je v končni predpostavki te teorije navzoča stara ontološka ideja, da je »struktura« dela sestavljena iz dveh bistveno različnih vrst dejavnikov: »estetske vrednosti« — ki obstaja »na sebi« v pogojnem smislu — in »zunajestetskih momentov« — ki vključujejo navzočnost »psihološkega in socialno-zgodovinskega« dejavnika. Absolutni subjekt ustvarja *estetsko vrednost* — »na sebi«, »normo«, »ideal«, medtem ko psihološkosocialni subjekt ustvarja *zunajestetske vrednote* dela. V procesu doživljanja se »ideja na sebi« kot *lepota* »na sebi« meša z elementi, ki prihajajo od »sprejemnega subjekta« kot psihološko-zgodovinske osebnosti in postaja *lepota* »za nas«, t. i. *relativna lepota*.

Fenomenološko izvajanje, ali bolje, utemeljevanje *sociologije, psihologije in filozofije umetnosti* je dragoceno tudi za problem razločevanja kompetenc med metodami, ni pa sprejemljivo v svoji tihi ontološki ideji, da je treba v samem delu odločno ločevati »estetsko vrednost« kot tisto, kar je notranje in bistveno, od »sociološke« in »psihološke« komponente, ki naj bi bili nekaj »zunanjega« in »drugotnega«. To stališče ne vidi dialektike socialnega in sociološkega, zgodovinskega in historičnega in v tem psihološkega dejavnika. Tu nam ni za stališče, da je »estetska vrednost« ontično pred »socialno-zgodovinsko«, tudi ne za misel, da je ustvarjalec »estetskega« nekakšen absolutni duh, »genialnost dela«, ki temelji na mistični in romantični ideji. Izhajamo iz tega, da je za potrebe metodologije znanosti, estetike, sociologije in psihologije, mogoče postulirati idejo, »kakor da« je ta »estetska vrednost« prvotna, pri tem pa gre tu le za pogojeno, teoretsko in logično, ne pa za »stvarno« prvenstvo.

Ravnine v strukturi dela, ki jih je predlagala fenomenologija, lahko v dialektični teoriji prav tako sprejmemo kot »delovno hipotezo« z metodično veljavnostjo. To, da se sociologija umetnosti v neki kritično-dia-

⁸ Kurt Lenk, *Marx in der Wissenssoziologie*, str. 59.

lektični perspektivi, ki smo si jo zamislili, odpoveduje temu, da bi govorila o »estetski vrednosti«, ne pomeni, da bi ta sociologija »bolj grešila« kakor estetika, ki ima načelno za predmet samo »estetsko vrednost«. Gre za to, da po našem mnenju tudi *estetika* ni sposobna, da bi zajela »pravo resnico umetniškega dela«, četudi si v okviru svoje predmetne določenosti vsakokrat prizadeva, da bi prišla do te resnice. Iz našega razumevanja »sociologije umetnosti« izhaja, da socialno-zgodovinski dejavnik, kakor sicer tudi psihološki dejavnik, vplivata na ustvarjanje estetske vrednosti. Estetska vrednost je sinteza vseh teh vplivov.

Samo kritično domnevamo, da vprašanja »sinteze« oziroma točke osrediščenja in ustreznih razmerij med temi tremi elementi, s katerimi se je estetika doslej ukvarjala, ni sposobna rešiti nobena *teoretična* znanost. Omenjeno »sintezo«, »razmerja« v vplivu in v »vlogi« teh dejavnikov je mogoče neposredno »dojeti z intuicijo« le v ustvarjalnem procesu in v avtentičnem aktu recepcije. To je rezultat empirične izkušnje, o kateri ni mogoče reči nič drugega kakor to, da so jo teorija na sploh, še posebej pa estetika in sociologija, ki sta se ukvarjali z bistvenimi vprašanji umetnosti, vselej zgrešile. Iz tega še ne izhaja, da teoretične znanosti o umetnosti nimajo nobenega smisla. Narobe. Ta smisel postane zelo jasen, če se resno spopademo s pravim in temeljnim vprašanjem: kaj je na teoretični poti sploh mogoče ugotoviti, če se zavedamo zgodovine teoretskih zmot in napak in če tudi vemo, do kakšnih praktičnih posledic so takšne napake pripeljale in če se hkrati zavedamo posledic za samo bit umetnosti. Šele potem se jasneje pokaže smisel teorije na sploh, torej tudi sociologije umetnosti.

Na koncu te kritike ontoloških izhodišč fenomenološke teorije umetnosti, ki navsezadnje izhaja iz dualizma »estetskih vrednot« in »zunajestetskih vrednot«, »lepega na sebi« in »lepega za nas«, še enkrat navajamo besede Kurta Lenka, ki je kritično opozoril na sleherni teoretski pristop k umetnosti, ki v interpretaciji izhaja iz stališča delu tujega pogleda: filozofskega, sociološkega ali psihološkega.

Za Mannheimov in Lukácsov fenomenološki pogled Lenk pravi, da gre tu za »platonizirano teorijo ustvarjanja, ki je povezana z dualistično metafiziko (približno kakor pri Schellingu)« (Lenk, op. cit., str. 59).

Pozitivistična psihologija in njeno prikazovanje ženske osebnosti

Splošno znana in ugotovljena je danes ekonomskodružbena in politična diskriminacija žensk tako v razvitem svetu do današnjih dni kakor tudi v državah, ki se splošno ponašajo z najbolj demokratičnimi ureditvami in institucijami. Da je v razvitem svetu prišlo tako pozno do kritike tega anahronističnega pojava, pa je močno prispevala tudi ena izmed družbenih ved — pozitivistična psihologija. Ta stroka je družbeno in družinsko podrejen položaj žensk razlagala in tesno povezovala z nekimi večnimi nespremenljivimi lastnostmi žensk, ki naj bi bile trdno zasidrane v njihovi osebnosti. Tako je pomagala zakrivati diskriminacijo žensk, ki se je kazala tudi v specifičnih vzorcih vzgoje deklic in dečkov pod plaščem psiholoških znanosti. Ker so stališča te psihološke usmerjenosti živa še na vsakem koraku v javnosti, zasledimo pa jih tudi na univerzah, kjer se prikazujejo kot »nevtralna znanstvena spoznanja«, se mi zdi potrebno razčistiti njene osnovne trditve in izhodišča.

Pozitivistične nazore najdemo v raznih psiholoških smereh (svoj višek so dosegli v psihofiziologiji, refleksologiji ter behaviorizmu). Izredno so se utrdili med obema vojnama; omajali so se postopoma kot »najbolj psihološko znanstveni« šele koncem druge svetovne vojne. V času, ko se je psihologija še poskušala utrditi kot znanost in strokovno področje, se je z njo ukvarjala filozofija v raznih smereh; velik vpliv na laične psihološke nazore pa so imele tudi religije ter politične ideologije, ki so vsaka po svoje tolmačile »zapleten fenomen« človekovega duševnega bivanja. Psihologija, ki se je borila za svojo znanstveno področje, se je hotela odtegniti zmešnjavi raznih subjektivnih špekulacij na tem področju, približati se je hotela čim bolj eksaktnim »pozitivnim« metodam prirodnoslovnih ved, ki pridobivajo svoja spoznanja eksperimentalno in jih izražajo na kvantitativno-matematičen način. To se je najprej pokazalo v eksperimentalni psiho-fiziologiji; ko pa se je lotila psihologija raziskovanja bolj zapletenih problemov osebnosti ter individualnih razlik, pa so psihologi (Meumann, Stern itd.) jeli izdelovati metodo testov — točno opredeljenih psiholoških nalog — ki naj bi merile posamezne psihološke

lastnosti in posebnosti; kasneje so izdelali še metodo vprašalnikov, anketnih raziskovanj, ki naj bi segla še na bolj zapletena področja. Tudi tako pridobljene izsledke bi lahko izrazili kvantitativno, v statistično-matematični obliki. Tako so pod vplivom teh pozitivističnih nazorov marsikje v psihologiji zašli v enostranski kvantitativni empirizem, v popolno zanamranje in odklanjanje deduktivnih metod, čeprav danes vemo, da na mnogih področjih prav kombinacija deduktivnih in induktivnoempiričnih metod raziskovanja daje najboljše rezultate.

Pozitivistični nazori v okviru posameznih psiholoških smeri pa so se najbolj vidno kazali še na nekem drugem področju — pri opredeljevanju predmeta psihologije. Psihologija se že po enostavnem logičnem premisleku nahaja nekje sredi med prirodnim in družbenokulturnim področjem. V težnji, da bi psihologijo opredelili čim bolj kot eksaktno ter idejno nevtralno stroko, pa so pozitivistično nastrojeni psihologi pričeli premikati predmet psihologije čim bolj v bližino biološkega področja, kar je rodilo biologistično pojmovanje človekove duševnosti. Tudi najbolj zapletena in močno družbenokulturno pogojena psihološka področja so jeli razlagati zgolj z biološko-fiziološkimi činitelji, kar se je pokazalo tudi npr. v teoriji otrokovega duševnega razvoja. Med obema vojnama je nastala pozitivistična teorija »mladinoslovja«, ki je trdila, da se otrokova duševnost razvija spontano, na bazi samega živčnega dozorevanja ter dednosti; okolje in vzgoja pa sta ob tem dokaj nepomembna ali celo zaviralna činitelja. Razvoj otrokove duševnosti so primerjali z razvojem rastline, ki vedno enako, po istem zaporedju, iz lastnih notranjih sil razvija svoje listje in cvetje. Okoli l. 1929 se je razvila ostra polemika okrog pojmovanj o otrokovem »samorazvoju« med psihologinjo Bühlerjevo in nemškimi pedagogi, saj so pedagogi že po svoji strokovni naravnosti gledali na otrokov razvoj tudi skozi proces socializacije ter inkulturacije otroka. Tudi močno socialnopsihološko zapleteno vprašanje individualnih razlik med moškim in žensko je pozitivistična psihologija raziskovala enostransko empirično, izsledke pa je tolmačil z večnimi, biološkospolnimi, hormonalnimi razlikami med spoloma.

Za katere lastnosti žensk pravzaprav gre? Ko je pozitivistična diferencialna psihologija med obema vojnama začela empirično ugotavljati razlike v osebnosti med obema spoloma, je naletela na naslednje tipične lastnosti žensk: življenjska pasivnost, preplašenost in strah pred tveganjem, nesamostojnost, težnja po varnosti, slabo razvita racionalnost — zato pa večja emocionalnost, sugestibilnost in nekritičnost; poleg tega velik interes za zunanji izgled ter za površne socialne stike ter manjši interes za intelektualna in resnejša družbena vprašanja itd. Pozitivistična psihologija je seznam teh lastnosti uvrstila med običajen in biološko usidran repertoar spolnih razlik. Ni je motilo niti to, da so bile nekatere te lastnosti v nasprotju z merili, s katerimi so običajno merili pri odraslih ljudeh socialno zrelost in tudi stopnjo duševnega zdravja (nesamostojnost, neobjektivnost itd.). Psihologija pa teh »sumljivih lastnosti značaja«, ki

so takrat »krasile« ženske, ni razlagala kot odraz tisočletnih patriarhalnih pritiskov in zatiranja, ki se je kazalo tudi v posebnih vzorcih vzgoje za deklice, temveč jih je skušala prikazati kot tipične ženske, biološke spolne razlike, ki se kažejo v duševnosti. S takimi trditvami pa je že vnaprej zanikala kakršnakoli prizadevanja za osvoboditev žensk od zatiranja in od dotedanjega ozkega življenja, zaprtega med štiri stene in v paternalistični odvisnosti od moža.

Ko se je med obema vojnama na področju takih ekstremnih dednih konceptov razvila polemika med psihologi in pedagogi, so ti skušali dokazati, da se sposobnosti ne razvijajo enostavno in premočrtno samo iz dednih zasnov, temveč so močno vplivane in usmerjane tudi od okolnih pogojev življenja in načrtnih vplivov vzgoje. Pa tudi sodobna filozofija je začela učiti, »... da način življenja ljudi ni samo odraz zavesti ljudi, temveč tudi obratno: zavest ljudi odraža način življenja ljudi...«

Dolgotrajne prepire med obema družbenima vedama, pedagogiko in psihologijo, ki sta si med seboj očitali, da sta premalo znanstveni pa so dokončno odločila nova spoznanja socialne antropologije, ki je pričela med obema vojnama svoj hiter in zanimiv pohod. Antropologija je dotlej raziskovala le biološke in rasne razlike med ljudmi, socialno antropologijo pa so začele zanimati najrazličnejše kulture, v katerih žive še plemenska ljudstva v Afriki in Aziji, in vpliv teh kultur na tip osebnosti in miselnosti ljudi.

Med socialnimi antropologi sta igrali pomembno vlogo dve ženi, Amerikanki po rodu, Margaret Mead in Ruth Benedict, ki sta se posebno zanimali za vzgojne vzorce različnih kultur in tudi za spolne razlike, ki nastajajo v osebnosti pripadnikov teh plemenskih kultur. Ko so socialni antropologi začeli raziskovati in primerjati med seboj različne plemenske kulture, včasih z zelo nasprotujočimi si kulturnimi vzorci, so bili preseñeni nad izredno plastičnostjo človekovih lastnosti in osebnostnih potez, ki so se tem različnim kulturam močno prilagajale. Agresivna, bojevita plemena so npr. razvijala povsem drugačne lastnosti značaja ljudi, kot pa miroljubna in socialno radoživa plemena. Enake lastnosti osebnosti so bile v eni kulturi družbeno priznane in zaželene, v drugi kulturi pa so jih imeli za nezaželene ali celo deviantne. Pa tudi lastnosti spolov so se v različnih kulturah in različnih družinskih ureditvah zelo menjavale.

Margaret Mead je vsa ta spoznanja opisala v knjigi, ki je postala svetovna uspešnica »*Spol in temperament v treh primitivnih družbah*.«¹ V knjigi je še posebno zanimiv opis Čumbulskega plemena iz Nove Gvineje, kjer so bile po evropskih pojmovanjih pravzaprav lastnosti spolov zamenjane: žene so bile gospodarsko pridobitne, tvorile so socialno povezano, organizirano, med seboj solidarno skupino; bile so trezne, učinkovite, praktične in prav nič koketne. Pomanjkanje vsake nečimernosti

¹ M. Mead: *Spol i temperament u tri primitivna društva*, Zagreb, Naprijed 1968, str. 86.

se je kazalo v njihovih obratih glavah. Moški so bili materialno odvisni od žensk, ker so redkokdaj delali, čeprav je bila navidežno oblast v rokah moških. Žene so nanje gledale pokroviteljsko in pomilovalno, češ, kaj bi brez nas, ko pa niste sposobni samostojnega in praktičnega življenja. Moški pa so kazali lastnosti osebnosti, ki jih običajno pripisujemo v Evropi ženskam: bili so gizdavi, okrašeni z vsakovrstnim nakitom, med seboj pa so bili zavistni, malenkostni in prepirljivi. Kazali so histerične lastnosti, bili preobčutljivi in vedno pripravljeni na prepir ter pretiravanje. Posvečali so se predvsem umetnosti ter stalno prirejali obredne zabave in ples, s katerimi so skušali presenetiti svoje žene.

Margaret Mead prihaja ob koncu svojega dela, ki je imelo velik vpliv na novo pojmovanje kulturnega relativizma do takega zaključka: »Ves material nas navaja k sklepm, da so mnoge, če ne vse črte osebnosti, ki smo jih mi poimenovali moške ali ženske, prav tako rahlo vezane na spol kot obleka, manire in način frizure... Ustvarjanje različnih ali celo nasprotnih tipov pri spolih lahko pripišemo samo vplivu celotne integrirane kulture in vzgoje na otroka, ki odrašča... Prisiljeni smo zaključiti, da je človekova narava skoraj neverjetno prilagodljiva in da zelo hitro in dobro reagira na različne kulturne pogoje...« Šele pod vplivom takih in podobnih socialnoantropoloških raziskovanj, ki so šele po drugi svetovni vojni močno odjeknila v antropoloških in družbenih vedah, so se premaknila mnoga, zakoreninjena stališča o trdno zasidranih biološko zasnovanih lastnostih značaja, s katerimi so nekoč razlagali delitev med privilegirane bele in barvane rase ali diskriminacijo spolov. Šele ob teh novejših spoznanjih so postali pozorni na patriarhalna pojmovanja, ki stoje v ozadju socializacije obeh spolov v družini.

Ob analizi družinske vzgoje deklic so postale vidne značilnosti, ki so bile nasploh v zgodovini najbolj značilne za vzgojo zatiranih, podrejenih razredov, slojev, kast in ki jih je izluščila zgodovina pedagogike. Vzgoja zatirancev je bila vedno izrazito represivna, nasilna, zastraševalna, uporabljala je vsa sredstva, da bi pripravila zatirane k pokorščini in ponižnosti, tako tudi fizične kazni, poniževanje, zapiranje, oženje duševnega obzorja, indoktrinacijo, prikrajševanje svobode, življenjskih možnosti itd. Sociolog Fromm govori o »življenjski usmeritvi sprejemanja«, ki se je razvila pri podrejenih slojih in katere značilnosti so nesamostojnost, odvisnost, pričakovanje podpore in pomoči s strani privilegiranih in močnih.

Zanimivo je, da se v sodobnih časih, ko so okrutne metode za vzgojo otrok postale v javnosti že dokaj nepopularne, mnogi ljudje sploh ne zavedajo več ostrejših in zatiralskih metod pri vzgoji deklic v preteklosti in sedanjosti. Mnogi so prepričani, da se nasploh deklice vzgajajo dosti bolj milo in nežno od dečkov, da jih starši zaradi nežnejše konstitucije več ljubkujejo, da so do njih prizanesljivejši in potrpežljivejši.

Oglejmo si kot primer zasidrane tradicionalne vzgoje deklet v Evropi zapis slavnega kulturnega sociologa Kennetha Clarka, ko poroča o knjigi,

vzgojni uspešnici iz 14—16 stoletja: »... Kje so še taka mila bitja, kot so ženske na gotških slonovinahastih kipcih? ... Toliko bolj je zato človek presenečen ko zve, da so s temi očarljivimi bitji strašno grdo ravnali. To mora biti res, ker poznamo priročnik za ravnanje z ženskami — pravzaprav kako naj se vzgajajo hčere — delo nekega posebneža, imenovanega vitez landryjskega stolpa, ki je bilo napisano l. 1370 in je bilo tako uspešno, da so ga prebirali kot nekaj učbenik prav tja do 16. stoletja. Neka izdaja je izšla celo z Dürerjevimi ilustracijami. Vitez, o katerem je bilo znano, da je bil izredno prijazen mož, popisuje v njej, kako je treba neposlušne hčere tepsti in jih stradati ter vlačiti za lase naokrog. Mislim sicer, da so se znale maščevati — po samozavestnih nasmeških gotških žensk dobi človek vtis, da so se znale ubraniti.«²

V nekaterih kulturah je še danes, v Evropi pa je v nedavni preteklosti bil zakoreninjen običaj, da so nasilno vzgojo deklic povezovali še z zapiranjem deklet in žensk v ločene prostore od moških, pa tudi od vsega pomembnega življenjskega dogajanja. Takšna oddvojitev deklet je imela za posledico njihovo življenjsko pasivnost, nebogljenost in nesamostojnost.

Zapiranje deklet pa so povsod in marsikje še danes povezovali z intenzivno versko vzgojo, saj so morali z nečem mlada dekleta tudi duševno zaposeliti, po možnosti pa tudi čim bolj indoktrinirati, da se ne bi preveč upirale svoji težavni usodi. Od starih časov pa do današnjih dni so bile ženske deležne večje in bolj zgoščene porcije verske vzgoje kot moški. Do srede razcveta meščanstva se je npr. v Evropi ohranila tradicija, da morajo dekleta iz boljših družin končati svojo socializacijo v zaprtih samostanskih šolah ali internatih, povsem ločenih od življenja. Ta zaprta samostanska vzgoja je zajela vse obdobje doraščanja deklet, tako da so starši po prihodu dekleta iz samostana poskrbeli le še za primerno poroko, da se to »kočljivo in hitro pokvarljivo blago« brez stalnega nadzorstva ne bi izpridilo.

Kolikor so bila dekleta deležna večje porcije verske in moralne vzgoje, ki je težila k njihovi indoktrinaciji, toliko manj so bile deležne izobraževanja, ki je širilo obzorje ljudi. V časih, ko oblastem še ni uspelo zajeti vseh otrok v obvezno šolanje in so se mu starši upirali, so ostajale izven šole predvsem deklice. Še danes analfabetizem prizadeva predvsem žensko populacijo, moško pa bolj polpismenost, ki je posledica nizkega kulturnega okolja. Ženske in napredna javnost v Evropi so se morali tudi ostro boriti, da so dobila dekleta vstop v gimnazije in druge boljše organizirane srednje šole. Še l. 1897 je avstrijski prosvetni minister prepovedal ustanavljati ženske srednje šole, češ, da tiči v njih velika družbena nevarnost. Če pa so dekleta v izjemnih primerih kot eksterne hospitantke le uspele prodrati v moške srednje šole, niso smele dobiti maturitetnega spričevala zrelosti; bilo je namreč neprimerno priznati ženski, da

² Kenneth Clark: *Civilizacija*, Cankarjeva založba, 1972, str. 70, 71.

je lahko družbeno zrela. Šele po drugi svetovni vojni so dobile v razvitem svetu ženske možnosti šolanja na vseh stopnjah, toda nizka motivacija in slaba podpora družine ter družbe še vedno marsikje ovirajo njihovo prodiranje na to zanje novo življenjsko področje.

V orientu, kjer se je iz doslej še neraziskanih vzrokov razvilo najhujše družinsko zatiranje in podcenjevanje žensk, pa je bilo marsikje v navadi tudi fizično pohabljanje deklic. Na Kitajskem so nekoč deklicam pohabljali noge, kar je pomenilo isto, kot bi ptiču pristrigli peruti. V velikem delu Afrike in Azije pa je še danes v navadi spolno »obrezovanje«, pohabljanje deklet. Čeprav spada to že na področje svojevrstno pojmovane »spolne vzgoje«, pa tako pohabljanje ne more ostati brez vplivov na celotno osebnost. Iz mnogih deklic in žensk napravi trpeča in mučena bitja, ki se komaj premikajo skozi življenje. S težavo slede svoji edini spoštovani družbeni funkciji, rojevanju otrok, v kolikor jim taki laični kirurški posegi starih žensk ne onemogočajo še te edine funkcije, saj v velikem odstotku puščajo za seboj neplodnost.

Vse take metode vzgoje žensk pa so po današnjih psiholoških spoznanjih sklepajoč nujno rodile pasivnost, nesamostojnost, ter željo po opori. Nujno pa so rodile tudi mazohistični in zatrto agresivni tip ženske osebnosti, dočim so porajale na moški strani izrazit sadizem in odkrite črte agresivnosti. To je potrebno poudariti, saj so sodobni sovražniki ženske enakopravnosti še danes sklicujejo na argument, da so ženske tiste, ki si moškega zatiranja najbolj žele in ga v družini najbolj dosledno obnavljajo.

Marsikdo bi lahko menil, da je taka nasilna vzgoja deklic v družini vsaj v Evropi in Ameriki že zdavnaj stvar preteklosti, tako kot so se v glavnem že izgubile smrtne kazni za dekleta, ki so prekršila družinske spolne tabuje. V resnici pa je ta stara vzgojna praksa pustila globoke korenine, katerih plodovi segajo do današnjih dni. Pred nekaj leti sta dva absolventa pedagogike v Ljubljani za svojo diplomsko delo napravila anketno raziskavo o stilu družinske vzgoje pri delavskih zagorskih in migracijskih družinah. Mislila sta, da se bodo pokazale vidne razlike v stilu družinske vzgoje domačih in priseljenih družin. Te razlike pa podatki niso bistveno potrdili, saj so se migranti večinoma poročili z domačinami. Pač pa je raziskava prinesla povsem nepričakovan rezultat: kar se tiče vzgoje dečkov in deklic so raziskovane skupine z manjšimi razlikami izražale mnenje, prepričanje, da je treba deklice strožje vzgajati in disciplinirati kot dečke. Kazni zanje naj bodo ostrejšje, bolj je treba omejevati svobodo njihovega gibanja, jih strožje nadzorovati, zato je dobro, da jih doma hitro vprežejo v gospodinjstva opravila. Zelo zgodaj jih je treba navajati na čistočo bolj kot dečke, zato pa naj bo njihovo šolanje krajše.³

³ Mirjana Puc - Jože Sevljak: »Značilnosti družinske vzgoje pri nekaterih zagorskih delavskih in migracijskih družinah«. Diplomsko delo, Pedagoški oddelek Filozofske fakultete, 1972. št. 9—10.

Kot je znano tudi Jugoslavija še ni premagala usodnega pojava nepismenosti in zadnji popis je ugotovil skoraj 2 milijona in pol analfabetov. Podrobnejša analiza teh podatkov pa nam pokaže, da analfabetizem v dveh tretjinah prizadene predvsem dekleta in ženske, dočim je pri moških redek. Znani so tudi podatki, da so v nekaterih bolj zaostalih področjih prav ženske na dnu poklicne lestvice in se pojavljajo na tržišču predvsem kot nekvalificirana delovna sila.

Vsi ti pojavi niso samo posledice slabo razvite šolske mreže, temveč tudi družinske vzgoje, saj dečki z njimi niso prizadeti v tako velikem številu. Družine vidijo bodočnost deklic predvsem v poroki, v naslonitvi na družino in ne v trdnejši strokovni kvalifikaciji, ki bi omogočila dekletom samostojno in materialno neodvisno življenje. Tako je družina s patriarhalno miselnostjo tisočletja z svojimi vzgojnimi vzorci pripravljala mlade ljudi ponovno za to, da bodo živeli v patriarhalnih odnosih, za katere je bila potrebna pasivnost in pokornost žene, ozko duševno obzorje, preplašenost ter njena želja, da se naslanja na druge, moške člane družine. Dečke je taka družina vzgajala povsem drugače: razvijala jim je samozavest in ponos, stremljenja k višje postavljenim življenjskim ciljem, sposobnost aktivnega tveganja, svobodnost, samostojnost ter dobro iznajdljivost v življenju itd. Družine so bile sposobne za dečke velikih materialnih žrtev, da so jim omogočile solidno in najboljše šolanje.

To zatiranje deklic v družinski vzgoji in favoriziranje dečkov pa je prineslo vrsto neugodnih posledic tudi za dečke in ne samo za deklice. Ker starši pri vzgoji radi pretiravajo, se je namreč dogajalo, da je vzgoja deklice zdrknila v tako imenovano represivno-zatiralsko vzgojo, skrbna vzgoja dečkov pa se je sprevrgla v preveč svobodno, razpuščeno »vzgojo«. V nekaterih družinskih okoljih so ob vznichenju »rodil se je sin« kazali starši do otroka tako oboževanje, da si ga sploh niso upali zdravo vzgajati, kar vsebuje seveda tudi nujno omejevanje otroka. Zagovarjali so dečka na vsakem napačnem koraku in nato ob vsakem večjem spodrsaljaju, češ, pravi fantje morajo imeti tudi nekaj barabinskega, kaj šele, da bi si ga upali posvariti ali celo kaznovati. Taka vse dopuščajoča in obožujoča družinska vzgoja dečkov pa je imela in ima še danes težke posledice, ki se kažejo v večji vzgojni zanemarjenosti in slabši socializaciji dečkov, ki na tem področju močno izstopajo pred deklicami.

Danes, ko imamo že dokaj dober statističen pregled nad življenjskim dogajanjem, so posledice take razvijajoče vzgoje na dlani: dečki 3-do 4-krat pogosteje zapadejo v kriminal in prednjačijo pri oblikah težkega kriminala, slabše imajo razvite delovne navade in lažje zapadejo socialnim boleznim kot so alkoholizem, potepuštvu, mamila itd. V razvitejših okoljih, kjer so po drugi svetovni vojni uspeli zajeti v zahtevno osemletno obvezno šolo vse otroke, pa so statistike pokazale tudi nepričakovan fenomen — slabše uspevanje v šoli in učenje dečkov od deklic. Na Slovenskem so postale očitne te razlike v učenju dečkov in deklic že l. 1957. Pokazala jih je velika pedagoško-sociološka raziskava o vplivu

okolja na razvoj slovenskih otrok.⁴ Razlike so bile znatne; med dečki je bilo več ponavljalcev (20,8 %) kot med deklicami (14,7 %). Zadosten uspeh je imelo več (7,1 %) dečkov in manj (4,9 %) deklic. Tudi na obratni lestvici uspeha so prednjačile deklice: odličnih je bilo 17,5 % deklic in le 10,4 % dečkov itd.

Boljše uspevanje deklic v šolah, tudi zahtevnejših, je nov in nepričakovan pojav v okvirih dotedanjega zgodovinskega dogajanja, čeprav je viden le v najbolj razvitih gospodarskih okoljih in le tam, kjer si tudi zavestno prizadevajo za enakopravne možnosti žensk v javnem življenju; v Jugoslaviji je ta fenomen najbolj viden prav v Sloveniji. Nakazuje možnosti, da bo v osnovi spremenil tekom več generacij dotedanje porazne razlike v šolskостrokovnih kvalifikacijah žensk in moških, ki so se uveljavile povsod v preteklosti. Podira pa tudi ustaljeno prepričanje o nesposobnosti in nezainteresiranosti žensk za zahtevnejše in poglobljeno duševno delo in napore. Še v 17. stoletju so francoski materialisti, ki so poudarjali revolucionarno vrednost izobraževanja za življenje ljudi, dvomili, ali bo mogoče ženske vpreči v zahtevnejše izobraževanje. Pa tudi psihologi-pozitivisti so med obema vojnama slabšo kvalifikacijsko strukturo žensk skušali razlagati in opravičevati z manjšim prirojenim IQ pri ženski populaciji. Na vse mogoče načine so preurejali in cefrali merilne instrumente za IQ, da bi dokazali duševno inferiornost ženskega spola.⁵ Novi podatki o osnovnošolskih uspehih deklic in o zahtevnejših stopnjah šolanja, pa ponovno dokazujejo resnico, da so nekdanje »večne biološke lastnosti žensk« le posledice življenjske prikrajšanosti, bolj ali manj odkritega zatiranja in patriarhalne vzgoje v družini.

Ko so se pričeli ti pojavi v povojnem času kazati v vedno jasnejših obrisih v osrednjih razvitih deželah, ter so začeli iz osnovne šole segati še v srednje in nekatere visoke šole, so si pričeli nad njim beliti glave sociologi in pedagogi. Nekateri avtorji so krivili za ta fenomen učiteljice oziroma feminizacijo učiteljskega poklica, češ, da učiteljice favorizirajo deklice. Kot dokaz za to so navajali tudi japonske osnovne šole, kjer učijo učitelji in tega pojava ni. Malokateri avtor pa se je ob tem spomnil na družinsko vzgojo, ki favorizira in obožuje dečke, ter jim nudi razpuščeno in vse dopuščajočo vzgojo. To dejstvo so potrdili tudi podatki iz že omenjene slovenske raziskave, saj so bile razlike v šolskih uspehih med spoloma največje pri manj izobraženih starših in najmanjše pri starših z višjo izobrazbo: kjer je diskriminacija deklic splošno manjša.

Za japonske razmere pa je značilna v družini in šoli zelo stroga in špartanska vzgoja obeh spolov, čeprav je motivacija dečkov za uspeh v tamkajšnjih izrazito patriarhalnih prilikah dosti močnejša.

Preveč popustljiva vzgoja dečkov v naših družinah pa je kriva tudi za mnoge negativne lastnosti, ki jih opazamo v večjem številu pri moških:

⁴ *Okolje in razvoj slovenskih otrok*, Ljubljana, DZS 1960.

⁵ Dr. Smiljanić: »Spol in uspeh pri Binet-Simonovi lestvici«, *Sodobna pedagogika* 1976

egocentrizem, domišljavost, neučakanost, napihnjena tekmovalnost, zaletavost in prepričanje, da jih mora drugi spol samoposebi umevno in brez povračila streči, negovati in jih obenem nekritično občudovati.

Patriarhalno razlikovanje v družinski vzgoji dečkov in deklic, ki se je v praksi življenja ohranilo do danes, ne zahteva samo korekture vzgoje v korist deklic, temveč tudi pri dečkih. V svojih napačnih izhodiščih se mora spremeniti vzgoja obeh spolov. S tem bi preprečili marsikatero deviacije mladih, postavili pa tudi trdnejšo vzgojno osnovo za družino z bolj humanimi notranjimi odnosi.

DRAGO ZAJC

Ocena razvoja družbenoekonomskih odnosov

V razdobju zadnjih desetih let je v naši družbi prišlo do izrednega razvoja na področju družbenoekonomskih odnosov. V tem času so bile z ustavnimi spremembami leta 1968 in 1971 (»delavskimi amandmaji«), novo ustavo, zakonom o združenem delu ter drugimi sistemskimi zakoni uvedene spremembe, ki so pomembno utrdile družbenoekonomski in socialni položaj delovnih ljudi. Delavcem v združenem delu je bilo zagotovljeno obvladovanje celotnega procesa družbene reprodukcije, to je upravljanje in razpolaganje s celotnim dohodkom, ki ga ustvarijo s svojim tekočim in minulim delom. Ustvarjene so bile nove oblike organiziranja združenega dela, v katerih so delovni ljudje in rezultati njihovega dela neposredno povezani. Celota teh pravnih norm, organizacijskih oblik ter povezav ustvarja nove pravice in medsebojne obveznosti, ki skupaj dajejo naši samoupravni družbi značilno strukturo in vsebino.

Hkrati pa so vse v ustavi in zakonih vsebovane načelne opredelitve in neposredno uporabne praktične rešitve osnova za nadaljnje preoblašanje družbenoekonomskih odnosov. V praksi se namreč ti odnosi na številnih področjih še niso uresničili ali pa se niso dovolj razvili. Ponekod so sprejeli nove oblike, vsebinsko pa ostali pri starem. Možne so tudi deformacije in izkrivljanja zaželenih smeri razvoja teh odnosov. Zanimivo je, da je spoznanje o nasprotju med normativnim in že doseženim v sedanjem trenutku družbenega razvoja prisotno tako med načrtovalci kot med nosilci akcije na posameznih področjih, v delegatskih skupščinah, družbenopolitičnih organizacijah, itd.¹ Prav tako pa je prisotno med družboslovci, ki preučujejo te procese in njihov vpliv na zavest.

Ob tem pa se v naši družbi zavedamo najrazličnejših objektivnih in subjektivnih težav pri uresničevanju načel o družbenoekonomskih odnosih. Do teh težav prihaja v glavnem iz naslednjih vzrokov:²

¹ Glej npr. dokument: »Temeljna politična vprašanja družbenega življenja in razvoja SRS«, itd.

² Glej tudi dokument: »Temeljna politična vprašanja družbenega življenja in razvoja SRS«, Lj. 1977, raziskavo »Trenutek v družbenoekonomski preobrazbi«, 1977 (Raziskovalni center za samoupravljanje pri RS ZSS), itd.

— zaradi razkoraka med družbenim položajem delovnih ljudi in možnosti družbe, da ustvari objektivne pogoje (materialne, socialne, kulturne in druge) za uresničenje tega položaja,

— zaradi vrste okoliščin in subjektivnih vzrokov delovni ljudje še vedno niso sposobni vključevati se v celoti v te procese in v zadostni meri vplivati na njihovo usmerjanje (nezadostna pripravljenost zaradi vpliva ostankov tradicionalnih vrednot in določene potrošniške orientacije, slaba usposobljenost za samoupravno delovanje, itd.),

— zaradi vpliva celotne družbene prakse, še posebej prakse sprejemanja odločitev je uveljavljanje novih odnosov ovirano kljub institucionalnim rešitvam, normativnim aktom in kontinuirani akciji subjektivnih sil (sprejemanje odločitev v gospodarstvu ni vedno v skladu z razvojem dohodkovnih odnosov, medsebojni odnosi niso pravočasno urejeni, itd.).

Domnevamo, da splet vseh naštetih objektivnih in subjektivnih dejavnikov pomembno vpliva na potek uresničevanja zelenih družbeno ekonomskih odnosov. Zato se pojavlja potreba po dolgoročnem in sistematičnem raziskovanju razvoja na tem ključnem področju, še posebej po ugotavljanju sprememb v najširših slojih na osnovi osebnih izkušenj delavcev, njihovih pričakovanj, motiviranosti ter dejanske vključenosti v ta proces. Medsebojne primerjave ocen, zlasti še razlik med posameznimi kategorijami glede na poklic, izobrazbo, položaj itd., gotovo prispevajo k spoznavanju resnice o objektivnem dogajanju in povečujejo možnosti njegovega zavestnega usmerjanja. Na drugi strani pa tako prihajamo tudi do pomembnih podatkov, ki osvetljujejo gibanje družbene zavesti. V okviru raziskave Slovensko javno mnenje 78 smo se tej problematiki približali na tri načine.

1. Ocena oblikovanja temeljnih organizacij združenega dela

V zadnjih treh letih, zlasti po uveljavitvi ZZD se je pospešil proces samoupravne preobrazbe združenega dela, povečalo se je število delovnih organizacij s TOZD itd. Obstajajo številna spoznanja o pomenu oblikovanja temeljnih organizacij tako za preobrazbo družbenoekonomskih odnosov kot za doseganje drugih ciljev — ekonomskih, organizacijskih, ita. Preobrazba odnosov in doseganje teh ciljev poteka v enovitem procesu — čimbolj bodo uresničeni družbenoekonomski odnosi tem boljše bo gospodarjenje in poslovni rezultati. Da bi ugotovili kakšne so te izkušnje, smo (vse) anketirance povprašali, koliko je oblikovanje TOZD vplivalo na doseganje teh ciljev.

Na vprašanje: »Ali se je po oblikovanju temeljnih organizacij združenega dela povečal vpliv zaposlenih na razpolaganje z dohodkom?« je kar 47,4 % anketiranih odgovorilo, da se je ta vpliv povečal. Precej manjši del anketiranih — 15,9 % jih je sodilo, da se (še) ni nič spremenilo, povsem zanemarljiv pa je delež tistih, ki odgovarjajo, da se je ta

vpliv celo zmanjšal — 1,6 %. Tretjina anketiranih — 34,6 % pa premalo pozna te procese.

Prav tako ugodno ocenjujejo anketiranci učinkovitost gospodarjenja. Na vprašanje: »Ali se je učinkovitost gospodarjenja delovnih organizacij po oblikovanju temeljnih organizacij združenega dela povečala ali ne?« kar 43,4 % (vseh) anketiranih ocenjuje, da se je povečala, 14,2 % jih sodi, da se ni nič spremenilo in le 3,1 jih odgovarja, da se je učinkovitost zmanjšala. Tudi pri tem vprašanju se je izkazalo, da tretjina anketiranih — 38,8 % premalo pozna te procese, da bi mogli odgovoriti.

Glede na to, da smo predpostavljali, da so posamezne poklicne skupine v teh procesih različno udeležene, oziroma da imajo različne možnosti in izkušnje, pogledimo najprej kakšne so razlike v sposobnosti ocenjevanja teh procesov. Iz odgovorov je razvidno, da imajo uslužbenci in delavci zelo podobno ali celo enako sposobnost ocenjevanja, z izjemo NK in PK delavcev, med katerimi je delež tistih, ki lahko ocenjujejo te procese, nižji. Med njimi jih v poprečju le tri petine lahko daje ocene. Vendar bistveno manjšo sposobnost ocenjevanja ugotavljamo šele pri skupinah nezaposlenih — med kmečkimi anketiranci in gospodinjami (izven kmetijstva), od katerih lahko ocenjuje te procese približno petina, med upokojenci pa je ta delež spet nekoliko večji.

V ocenah teh procesov pa opazamo tudi zanimivo razliko med kategorijami uslužbencev in delavcev, ki opozarja na precejšnjo različnost izkušenj. Delavci so v primerjavi z uslužbenci veliko previdnejši in bolj kritični pri ocenjevanju vpliva zaposlenih na razpolaganje s celotnim dohodkom, hkrati pa nekoliko bolje ocenjujejo učinkovitost gospodarjenja. Da je učinkovitost gospodarjenja narasla, sodi kar 62,7 % VKV delavcev in 57,1 % KV delavcev. Hkrati pa sodi 60,3 % VKV delavcev in 55,1 % KV delavcev, da se je vpliv zaposlenih povečal. Na drugi strani pa ocenjuje, da se je vpliv zaposlenih povečal 71,5 % uslužbencev z višjo in visoko izobrazbo ter 68,6 % uslužbencev s srednjo izobrazbo. (Iz te primerjave smo izvzeli NK in PK delavce, ki so v ocenah teh procesov manj izraziti ter skupine anketirancev, ki niso zaposleni v družbenem sektorju).

Osnovna ugotovitev, ki se nakazuje na osnovi prikazanih podatkov, je brez dvoma v tem, da na možnost ocenjevanja celote procesov v temeljnih organizacijah bistveno vpliva zaposlenost. Na drugi strani pa je možnost neposrednega sodelovanja v njih v naših pogojih tudi med skupinami zaposlenih še vedno relativno pogojena z izobrazbo in splošno kulturno ravni, kar potrjujejo odgovori NK delavcev. Druga ugotovitev pa je, da se skozi različno ocenjevanje teh procesov dejansko odraža objektivno še vedno neenak položaj skupin zaposlenih. V teh ocenah je treba videti težnjo (kvalificiranih) delavcev, da se njihov vpliv na razpolaganje z dohodkom poveča.

2. Poznavanje zakona o združenem delu in ocena njegovega uresničevanja

Podlago za spreminjanje in razvoj družbenoekonomskih odnosov daje naši jugoslovanski družbi tudi pravni sistem. Ta sistem je oblikovan tako, da z določenimi postopki zagotavlja preoblikovanje družbenih interesov v določbe splošnih pravnih aktov.³ Obstaja tudi vrsta načinov za neposreden vpliv na oblikovanje splošnih pravnih aktov od iniciative, pripravljanja osnutkov itd., do javne razprave, ki je instrument najširšega vključevanja interesov. Značilno je, da je bil prav zakon o združenem delu oblikovan in sprejet v postopku najširše demokratične razprave, ki je omogočala največjo neposrednost. V letu 1976 je bila ta razprava izvedena v vseh delovnih kolektivih tako na področju gospodarstva kot v družbenih dejavnostih.⁴

Glede na to, da so bila s tem zakonom dograjena ustavna načela in določene organizacijske oblike ter pravna in druga sredstva za izgradnjo sistema samoupravnega dela in da je hkrati zelo konkretno opredeljeval položaj posameznih skupin v procesu odločanja ter pogoje in načine organiziranosti, smo predpostavljali, da je njegov vpliv na spreminjanje družbenoekonomskih odnosov zelo dinamičen in neposreden. Seznanjenost z njegovimi določbami lahko torej vzamemo kot indikator udeležnosti v teh procesih.

Iz odgovora na vprašanje: »Ali ste kaj slišali o novem zakonu o združenem delu?« ki smo ga zastavili vsem anketirancem, lahko ugotovimo, da je z njim na splošno seznanjenih (vé za zakon) 70,3 % anketiranih, skoraj tretjina — 29,5 % pa ga bolje vsebinsko pozna! Če te podatke primerjamo s podatki o seznanjenosti z osnutkom ustave, ki je bila prav tako sprejeta po obširni javni razpravi, vidimo podobno, oziroma celo višjo raven seznanjenosti.⁵

Seznanjenost med zaposlenimi zajema v poprečju 82 % anketiranih. Z zakonom so najbolj seznanjeni uslužbenci z višjo in visoko izobrazbo — 98,8 % ter uslužbenci s srednjo izobrazbo — 95,6 %. Med VKV delavci je seznanjenih 95,2 %. Posebej pa so pomembne razlike v vsebinskem poznavanju zakona! Pozna ga na primer kar 79,1 % uslužbencev ter 49,2 % VKV delavcev in le 10,3 % NK in PK delavcev ter 2,2 % kmetov! Ti podatki očitno kažejo, da je izobrazba ne samo velikega pomena za poznavanje zakona, ampak tudi za enakopravno vključevanje v procese spreminjanja družbenoekonomskih odnosov. Hkrati pa

³ Glej A. Igličar: »Interesi in pravni sistem«, TiP 4/77, str. 325.

⁴ Po podatkih Raziskovalnega centra za samoupravljanje je na primer med delavci v družbenih dejavnostih obravnavalo osnutek zakona 83,5 % anketiranih. (Raziskava: »Delavci v družbenih dejavnostih o svojem družbeno-ekonomskem položaju — 1976«.)

⁵ V raziskavi SJM '73, ki je potekala v jeseni istega leta, smo ugotovili, da je bilo s spremembami v osnutkih ustav seznanjenih 62,8 % anketiranih, 23,9 % pa jih je te spremembe vsebinsko poznalo. Glej: D. Zajc: »Družbenopolitična informiranost na Slovenskem«, poročilo CJM MK, 1974.

lahko dodamo, da se v tem kaže tudi pomanjkanje raznih oblik posebnega izobraževanja in usposabljanja.

Pomena zakona o združenem delu za spreminjanje družbenoekonomskih odnosov seveda ne moremo ocenjevati zgolj na osnovi seznanjenosti in vsebinskega poznavanja. Predvsem moremo ugotoviti, kakšen učinek je imel zakon v praksi, to je, kako hitro se uresničujejo njegova določila in ali je bil njegov vpliv bolj v formalnem prilagajanju ali pa se njegove določbe tudi vsebinsko uresničujejo.

Iz odgovorov na vprašanje: *»Kako vi osebno ocenjujete uresničevanje določil zakona o združenem delu v praksi«?* lahko zaključimo, da hitrost uveljavljanja zakona ni v skladu s pričakovanji. Kar 48,8 % anketiranih je odgovorilo, da se le počasi, oziroma deloma uresničujejo (zelo majhen in zanemarljiv del anketiranih — 1,2 % jih sodi, da se sploh ne uresničujejo). Nasproti temu je pozitivno oceno uresničevanja dalo 17,7 % anketiranih. Ker smo tudi to vprašanje zastavili vsem anketiranim, ni presenetljivo, da skoraj tretjina — 31,5 % anketiranih — ne odgovarja na vprašanje.

Oglejmo si sedaj kako uresničevanje Zakona v praksi ocenjujejo različne poklicne skupine. Do uresničevanja zakona o združenem delu so najbolj kritični VKV in KV delavci — med prvimi jih kar 75,4 % sodi, da se njegove določbe le počasi ali sploh ne uresničujejo, med drugimi pa jih sodi enako 57,8 %. Podobno kritičnost ugotovljamo sicer tudi pri uslužbencih; med tistimi z višjo in visoko izobrazbo jih sodi tako 64,0 %, med tistimi s srednjo izobrazbo pa 64,8 %. Med NK in PK delavci je kritičnih do uveljavljanja zakona 42,8 %. Skupine nezaposlenih anketirancev (med katerimi je zelo velik del takih, ki zakona sploh ne poznajo) ocenjujejo njegovo uresničevanje skorajda še manj ugodno.

Ob teh ugotovitvah moramo poudariti, da nakazana kritičnost do uveljavljanja zakona ne pomeni nujno, da se ta dejansko prepočasi ali neenako uresničuje glede na možnosti, čeprav na to opozarjajo nekatere strokovne in politične analize. V tem, da so skupine (VKV) delavcev bolj kritične kot skupine uslužbencev je verjetno treba videti predvsem izraz teženj, da se manj ugoden položaj neposrednih proizvajalcev pri odločanju izenači z drugimi skupinami.

Da bi prišli do ocen o vsebinskem uresničevanju zakona v praksi, bi hkrati zajele dovolj različna področja in izhajale iz neposrednih izkušenj, smo izoblikovali listo osmih trditev, o katerih so se anketiranci izjasnjevali s strinjanjem ali nestrinjanjem. Na vprašanje: *»Koliko se vi osebno strinjate z naslednjimi trditvami o uveljavljanju zakona o združenem delu v (vaši) delovni sredini ...?«* so anketiranci izredno ugodno ocenili njegov vpliv na spreminjanje družbenoekonomskih odnosov. Ta vpliv je po mnenju anketiranih prisoten v vseh odnosih, oziroma na vseh področjih samoupravljanja temeljne organizacije. Tako npr. se največ (51,5 %) anketiranih strinja (v celoti in v glavnem) s trditvijo, da uveljavljanje zakona prispeva k utrjevanju samoupravljanja, 47,0 % pa s

trditvijo, da zakon prispeva k temu, da delavci v večji meri obvladujejo dohodek. Enak odstotek jih sodi, da zakon prispeva k utrjevanju odgovornosti. Prav tako je pomembno, da 46,4 % anketiranih sodi, da zakon omogoča objektivnejšo delitev, 45,8 %, da vpliva na boljšo organizacijo in poslovanje in 45,5 %, da omogoča večjo produktivnost. Nekoliko manj se anketiranci strinjajo le s trditvami, da zakon vpliva na odstranjevanje tehnobirokratskih odnosov — 42,6 %, oziroma da prispeva k uveljavljanju dohodkovnih odnosov — 43,0 %.

Iz teh primerjav med ocenami bi lahko sklepali, da uveljavljanje zakona ne poteka na vseh področjih enako. Domnevamo lahko, da so prav tehnobirokratski odnosi tisto področje, kjer se vpliv normativnih sprememb najmanj čuti. Podobno pa lahko rečemo tudi za dohodkovne odnose. Prav na teh področjih bi moralo biti uveljavljanje zakona hitrejše in neposrednejše. Verjetno pa bi moralo biti to uveljavljanje na raznih področjih tudi nekoliko skladnejše.

Zanimivo je, da med posameznimi poklicnimi skupinami ni pomembnejših razlik v ocenah.

3 .Poznavanje novega načina nagrajevanja ter ocena posledic nagrajevanja na odnose v delovnih kolektivih

Zaradi veliko večjih možnosti odločanja ter novih odgovornosti, ki jih prevzemajo delovni ljudje, so se pomembno spremenili tudi kriteriji delitve po delu. Ti morajo poleg neposrednih rezultatov dela upoštevati tudi učinke gospodarjenja z minulim delom. Poleg tega morajo vsebovati takšne elemente stimulacije, da posameznike kar najbolj spodbujajo k doseganju rezultatov v skladu z razvojnimi programi temeljnih organizacij. Uveljavljanje teh kriterijev pomeni konkreten način spreminjanja starih odnosov na področju nagrajevanja.

Glede na to lahko predpostavljamo, da je seznanjenost z uveljavljanjem novega načina delitve dohodka, oziroma poznavanje teh kriterijev pomemben indikator vsebinskih sprememb v odnosih znotraj temeljnih organizacij. Prav tako domnevamo, da tisti delavci, ki so dobro seznanjeni s kriteriji razporejanja dohodka ter delitve sredstev za osebne dohodke, bolje poznajo pogoje njegovega pridobivanja in da so v celoti sposobnejši sprejemati odločitve.

Odgovori na vprašanje: »Ali kaj veste o tem, da se sedaj v organizacijah združenega dela uveljavlja nov način delitve dohodka in osebnih dohodkov?« kažejo, da je dobri dve tretjini, oziroma 71,2 % (vseh) anketirancev v splošnem seznanjenih (delno, o tem so nekaj slišali) z uveljavljanjem novega načina delitve, skoraj polovica — 44,8 % pa jih je s tem načinom bolje seznanjenih, oziroma ga poznajo. (28,1 % anketiranih o tem ničesar ne ve.) Ti podatki kažejo, da so zaposleni veliko bolj seznanjeni: med njimi je v splošnem seznanjenih 86,9 %, pozna pa

jih nov način delitve 59,0 %! Tako pri uslužbencih kot delavcih prevladuje vsebinsko poznavanje novega načina delitve. Čeprav npr. ugotavljamo, da kar 89,0 % uslužbencev z visoko in višjo izobrazbo pozna nov način delitve, medtem ko VKV delavcev 69,0 %, KV delavcev pa 50,5 %, to vendarle kaže, da so tudi te skupine zelo usposobljene za uveljavljanje svojih interesov pri odločanju o razporejanju dohodka ter delitvi sredstev.

S tem, da se z uveljavljanjem novega načina delitve dohodka in osebnega dohodka položaj vseh delovnih ljudi postavlja na nove osnove, se hkrati spreminjajo položaji posameznih skupin delavcev. To nujno vpliva na odnose med njimi in s tem na celoto socialnih stikov v kolektivih, zlasti še kolikor so se ti stiki izoblikovali na osnovi nekih preživelih egalitarističnih teženj, hierarhičnosti v načinu odločanja, določanja skupnih ciljev, itd. V takem primeru pomenijo spremembe v načinu nagrajevanja spodbudo za delo ter vplivajo na večjo notranjo povezanost v kolektivu. Lahko pa povzročijo, vsaj za določen čas, negotovost in motnje v medsebojnih odnosih, zlasti če se posamezne skupine zaradi teh sprememb čutijo prikrajšane.

Kako vpliva nov način nagrajevanja na medčloveške odnose in katere so te posledice, oz. ali dosega svoj osnovni namen, smo skušali ugotavljati z vprašanjem:

»Kakšne so posledice novega načina nagrajevanja na človeške odnose v delovnih kolektivih?«

Na vprašanje sta bila možna dva odgovora; anketiranci so izbrali več pozitivnih odgovorov kot negativnih: od vseh jih 64,4 % sodi, da je imelo uveljavljanje novega načina nagrajevanja pozitivne posledice za notranje odnose, hkrati pa 52,0 % ugotavlja različne negativne posledice. (glej kolono I.). Takšna polarizacija odgovorov nakazuje, da obstoji relativno velika skupina anketirancev, ki ugotavlja hkrati pozitivne in negativne posledice. Te podatke prikazuje naslednja preglednica:

Posledice novega načina nagrajevanja	I. odgovori skupaj	II. prvi odgovor
1 — nič ne vem o tem	30,5	30,5
2 — utruje občutek povezanosti posameznikov s kolektivom	14,6	8,8
3 — v medčloveških odnosih povzroča motnje (prepirljivost, zamere, individualizem itd.)	30,7	22,4
4 — omogoča kritično in objektivno ocenjevanje lastnega dela in dela drugih	30,0	18,0
5 — pri starejših in slabotnih vzbuja vtis, da se jim dela krivica in jih odbija od kolektiva	11,3	3,1
6 — delo postaja glavno merilo za ugled posameznika v kolektivu	19,8	7,5
7 — uvaja razliko in deli ljudi na bolj ali manj vredne	10,0	2,7
8 — drugo	2,8	1,1
9 — ni pomembnejših posledic	4,8	4,5

Primerjava odgovorov tudi kaže, da anketiranci vidijo pozitivne posledice predvsem tam, kjer je osnovni namen novega načina nagrajevanja — v možnosti bolj kritičnega in objektivnega ocenjevanja lastnega dela (ta odgovor je izbralo 30,0 % vseh), pri čemer pa je hkrati pomembno, da delo postaja merilo ugleda (ta odgovor je izbralo 19,8 % vseh). Na drugi strani namreč ugotavljamo, da ima določene negativne posledice za položaj posameznih skupin, tako npr. starejše in slabotne odbija od kolektiva (odgovor je izbralo 11,3 % vseh) in deli ljudi na bolj ali manj vredne (odgovor je izbralo 10,0 % vseh). Vendar je najbolj kritična ocena anketirancev pravzaprav namenjena pogojem uveljavljanja novega načina nagrajevanja. Različne motnje v medčloveških odnosih (odgovor je izbralo 30,7 % vseh), ki jih opažajo anketiranci, so v veliki meri odraz okoliščin, to je kratkega obdobja uveljavljanja zakona in pomanjkljivih izkušenj.

Te razlike med odgovori se še bolj zaostrijo, če upoštevamo le prve izbrane odgovore, saj je odbijanje nekaterih od kolektiva in delitev ljudi na bolj ali manj vredne manj poudarjeno (glej kolono II). Posamezne skupine anketirancev dajejo sicer posameznim posledicam različno težo, tako npr. uslužbenci v celoti bolj poudarjajo, da novi način nagrajevanja omogoča kritično oceno lastnega dela in dela drugih kot skupine delavcev, vendar se oboji zelo ujema v oceni, da delo postaja glavno merilo za ugled posameznika v kolektivu. Delavci bolj kot uslužbenci poudarjajo, da nagrajevanje utrjuje občutek povezanosti, hkrati pa tudi bolj opozarjajo na delitev ljudi na bolj in manj vredne. Posebno pa je treba poudariti, da uslužbenci veliko bolj opažajo različne motnje.

Osnovni zaključek ob teh relativno ugodnih podatkih o uveljavljanju novega načina delitve dohodka ter osebnih dohodkov je ta, da so vsi zaposleni pokazali zanj izjemno zanimanje, kar je gotovo povezano s spoznanjem o odvisnosti objektivnega položaja vseh skupin in posameznikov od rezultatov tako tekočega kot minulega dela. Na drugi strani pa moramo ugotoviti, da delavci in uslužbenci novega nagrajevanja ne sprejemajo enako — prvi vidijo v njem bolj sredstvo za doseganje večje povezanosti in utrjevanje dela kot merila za ugled. Drugi pa vidijo v njem predvsem možnosti za ocenjevanje dela, čeprav hkrati izrazito opozarjajo na težave in motnje, ki jih uveljavljanje nagrajevanja prinaša. Kljub tem razlikam pa so ocene posledic novega načina nagrajevanja v celoti zelo ugodne. Bistvo posledic je po mnenju anketiranih v drugačnem vrednotenju dela, čeprav ne gre zanemariti tega, da so zaradi različnih začetnih težav nastajale tudi pomembne motnje v medsebojnih odnosih.

Sodimo, da lahko nakazane ugotovitve prispevajo k osvetlitvi pogojev in okoliščin, v katerih poteka proces utrjevanja družbenoekonomskih odnosov, kot tudi nekaterih posledic, ki jih prinaša. Iz različnih ocen o konkretnem uveljavljanju Zakona, oziroma posledicah novega načina nagrajevanja sklepamo, da je prišlo na osnovi normativnih in organizacij-

skih sprememb do pomembnih premikov v vsebinskem spreminjanju položaja vseh delovnih ljudi. V tem smislu lahko govorimo o pomembnem napredku pri izenačevanju objektivnih pogojev in možnosti (usposobljenosti) posameznih skupin. Predvsem pa ugotavljamo visoko stopnjo zavesti vseh delovnih ljudi, ki se kaže v veliko večji stopnji seznanjenosti in poznavanja zakona o združenem delu ter kriterijev nagrajevanja, kot je bila v zvezi z različnimi družbenimi dokumenti izpričana kdajkoli prej. Lahko bi sklepali tudi o visoki subjektivni pripravljenosti vključevati se v ta proces (glede na pričakovanje hitrejšega uresničevanja določb zakona). Brez dvoma se takšna zavest ne bi mogla izoblikovati brez pomembne dejavnosti in usmerjevalne vloge subjektivnih sil na tem področju. Glede na to, da je ta problematika predstavljala le en del celotne raziskave, nismo mogli izčrpati vseh njenih vidikov. Z nadaljnjim dograjevanjem te smeri raziskava in širjenjem možnosti za medčasovne primerjave pa bi lahko raziskava prispevala k učinkovitejšemu opisanju kvalitativnih sprememb v naši družbi.

ALBINA TUŠAR

Informiranje v organizacijah združenega dela

(nekateri vidiki sistemskih rešitev)

Nedvomno je tudi praksa že potrdila določila ustave in zakona o združenem delu, da je informiranje dejavnost posebnega družbenega pomena. Brez kvalitetnega, pravočasnega, objektivnega in celovitega obveščanja si ne moremo predstavljati delovanja samoupravnih organov in delegacij v organizacijah združenega dela, krajevnih skupnostih, družbenopolitičnih skupnostih — torej delegatskega sistema, kar bi konec koncev pomenilo zožen krog odločanja delavcev in vseh delovnih ljudi in bistveno pomanjkljivost v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja.

Kljub tej ugotovitvi pa lahko trdimo, da v obdobju po sprejemu ustave in zakona o združenem delu nismo našli ustreznih sistemskih rešitev, ki bi pomenile trdnješo in enotnejšo osnovo za delovanje celotnega sistema družbenega informiranja. To pomeni, da si praksa išče svoja pota, ki imajo sicer skupen izvor, vendar so med seboj hudo nepovezane in ni popolnoma jasno tudi to, ali je pred njimi enoten, skupen cilj.

Če na zvezni in republiških ravneh ne najdemo skupnega jezika niti o definiciji družbenega sistema informiranja oziroma o njegovi sestavi (samo sistem informacij ali tudi sistem javnega obveščanja in komuniciranja), potem se taka neusklajenost nujno odraža na vseh drugih ravneh do organizacij združenega dela in krajevnih skupnosti in niti malo ne prispeva k boljši obveščenosti vseh delovnih ljudi. Nasprotno. Če v organizacijah združenega dela čutijo to neenotnost, enostavno dajejo večji poudarek tisti sestavini družbenega sistema informiranja, ki je bližja splošni stopnji razvoja njihovih samoupravnih odnosov. V organizacijah združenega dela, kamor ti konflikti niso prodrli, pa že odnos do tega vprašanja opozarja, da se s problemom obveščanja najbrž sploh ne ukvarjajo posebej skrbno, temveč se jim razvija sam po sebi le toliko, kolikor je to nujno za realizacijo takih ali drugačnih interesov.

Zaradi vsega navedenega je verjetno malo organizacij združenega dela, ki so si na osnovi izkušenj prizadevale nekaj pozitivnega prispevati

k enotnejši rešitvi problema na »vrhu«. Kajti tudi družbeni sistem informiranja bi kazalo začeti graditi iz baze — torej tam, kjer delavci združujejo delo in sredstva in za uresničevanje svojega družbenega položaja potrebujejo informacije, ki jim jih nudi statistika, služba družbenega knjigovodstva, računalniški centri, INDOK centri, do katerih prihajajo s sredstvi javnega obveščanja, z internimi glasili itd., zato je že s tega stališča izrazito utemeljena zahteva po usklajenem delovanju vseh podsystemov oziroma področij.

V sedANJI situaciji lahko le ugotavljamo, da imamo vrsto institucij, ki se ukvarjajo z različnimi aspekti informativne dejavnosti, zaradi slabe koordinacije pa se zbirajo, obdelujejo in posredujejo podatki po dveh ali več tirih in tako razmetujemo materialna sredstva in intelektualne moči, delavci in občani pa zato niso nič bolje obveščeni.

Poseben problem pomenijo informacije, ki se med seboj ne dopolnjujejo, se zdijo kot iztrgane iz celovitega sistema obveščanja in zaradi te svoje značilnosti delujejo bolj kot dezinformacijsko sredstvo. Lep primer so kazalci iz 140. člena zakona v združenem delu, s katerimi se morajo izkazovati rezultati dela delavcev in poslovanja temeljne organizacije. Službe družbenega knjigovodstva in tudi finančno računovodske službe v organizacijah združenega dela jih sicer pripravljajo skladno z zakonom, vendar manjka sistematičen pristop, ki bi zagotavljal primerjavo med temeljnimi organizacijami, delovnimi organizacijami, sestavljenimi organizacijami, panogami, gospodarstvom in družbenimi dejavnostmi ter tako oblikoval predstavo o odnosih na področju družbeno-ekonomskega sistema. Pa tudi gole številke nikomur (ne le delavcu v materialni proizvodnji) ne povedo dosti, temveč zahtevajo razlago različnih trendov. Zavedati se namreč moramo, da sta samoupravni in delegatski sistem delavce bistveno osvestila in usposobila za razumevanje tudi na videz zapletenih zadev, če so jim le na pravilen način posredovane.

Vloga in naloge sistema obveščanja v organizacijah združenega dela

Vlogo sistema obveščanja v organizacijah združenega dela, ki ga moramo pojmovati kot sestavni del družbenega sistema informiranja, lahko opredelimo že s cilji te dejavnosti. Predvsem želimo subjekte, vsebine oziroma odnose in objekte, ki se v tem sistemu pojavljajo, povezati in organizirati tako, da z njimi usposabljammo delavce za odločanja in da dvigamo njihovo kulturno ter izobrazbeno raven.

Tako pojmovan sistem obveščanja zahteva v organizacijah združenega dela celovito reševanje vprašanj na tem področju. To pomeni organizirati informativno službo, ki bo zbirala informacije o delu in poslovanju temeljnih organizacij združenega dela v sestavu delovne organizacije (glede na izkušnje je najustreznejša raven organiziranja take službe delovna organizacija) in splošne informacije s področja temeljne družbenopolitične skupnosti, jih na najprimernejši način posredovala vsem subjektom, ki

se vključujejo v procese odločanja (vsi delavci, samoupravne delovne skupine, samoupravni organi, delegacije in delegati, poslovodni organi, družbenopolitične organizacije, strokovne službe), zbirala odzivnost nanje v obliki stališč, mnenj, pripomb, sklepov in jih tako povezala v medsebojno odvisen in učinkovit sistem.

Torej tudi v organizacijah združenega dela ni sprejemljiv ločen pristop k informiranju za delegatsko odločanje ter informiranju za poslovodne strukture in strokovne službe (čemur je namenjen predvsem informacijski sistem). Prav strokovne službe bi morale biti pri svojem delu podrejene potrebam in interesom samoupravnih organov, delegatov, družbenopolitičnih organizacij in dokaj neodvisne od poslovodnih organov.

Nekatere organizacije združenega dela so dosegle na tem področju že lepe uspehe, saj so strokovne službe prav prek centrov za informiranje dobro vključene v pripravo ustreznih informacij (gledano predvsem s stališča vsebine, manj ustrezna je oblika oziroma metoda, kjer svojo vlogo odigravajo omenjeni centri) za delegatsko odločanje kot primarni viri ali pa na pobudo oziroma zahtevo samoupravnih delovnih skupin, samoupravnih organov, delegatov. V tem smislu center opravlja funkcijo koordinatorja v organizaciji združenega dela med vsemi subjekti, ki se na različnih ravneh in v različnih vlogah vključujejo v sistem informiranja.

Status in naloge koordinatorja obveščanja v organizacijah združenega dela

Izhodišče tej opredelitvi je informiranje kot dejavnost posebnega družbenega pomena, zato so ustanovitelji služb oziroma centrov za obveščanje lahko le samoupravni in družbeni organi ter družbenopolitične organizacije, ki jim delavci teh centrov odgovarjajo za svoje delo. Praksa pozna na tem področju dokaj pestre rešitve, ki so spet izraz sistemske neurejenosti. Najpogostejše so to sestavni deli delovnih skupnosti in pokrivajo predvsem področje delegatskega obveščanja. Četudi ne organizacijsko enotna, pa vsaj usklajeno povezana služba s centri za strojno obdelavo podatkov, finančno-računovodskimi sektorji in drugimi dokumentacijskimi službami že lahko pomeni dokaj dobro obveščanje delavcev.

Kljub temu je samostojnost centrov za obveščanje in njihova povezanost z ustanovitelji hkrati tudi večji porok za uresničevanje interesov delavcev, kar preprečuje, da bi se razvijale v centre odtujene moči ali službe za uveljavljanje interesov poslovodnih organov. Pri tem je še posebej pomembna pravilno pojmovana selekcija informacij, dosledno izpeljana dvosmernost informiranja in določanje odločitvenih postopkov.

Poleg že omenjenih nalog informacijskih centrov sodi v njihov delokrog tudi raziskovalno in razvojno delo na področju učinkovitosti organiziranja odločanja in drugih družbenih pojavov, ki so povezani s socia-

lističnim samoupravljanjem. Posebno pozornost morajo nameniti ustreznosti različnih sredstev obveščanja, med katerimi je vsekakor glasilo organizacije združenega dela še posebnega pomena. Glasilo se mora tako kot druge metode in sredstva vključiti v enoten in celovit sistem obveščanja v organizaciji, ker ga lahko le v taki funkciji pomembno dopolnjuje.

Ravni organiziranja sistema obveščanja v organizacijah združenega dela

Temeljna organizacija združenega dela kot osnovna oblika združevanja dela in sredstev mora pomeniti tudi izhodišče pri organiziranju sistema obveščanja. K delavcem v temeljni organizaciji se morajo stekati vse informacije, ki jih delavci potrebujejo pri osebнем izjavljanju, za delovanje samoupravnih organov, delegacij, družbenopolitičnih organizacij ter seveda tudi za svoje delo oziroma poslovanje temeljne organizacije. V temeljni ravni obveščanja so najprimernejši način za sprejemanje ustnih ali pisanih informacij samoupravne delovne skupine, kjer se oblikujejo stališča in smernice delegatom. Delavski svet, s katerim so delegatsko povezane vse samoupravne delovne skupine, je baza za usklajevanje interesov znotraj temeljne organizacije. Na tej ravni pa bi moralo priti do izraza tudi delovanje družbenopolitičnih organizacij s pravočasnim oblikovanjem temeljnih stališč in usmeritev.

Naslednja raven organiziranja sistema obveščanja je delovna organizacija, kjer so nujne informacije o skupnih zadevah vseh združenih temeljnih organizacij in delovnih skupnosti. Na tej ravni so doslej delovale bolj ali manj ustrezne informativne službe, ki so bile zasnovane že pred sprejemom zakona o združenem delu (predvsem tajništva samoupravnih organov) in so se v teh okvirih razvijale tudi naprej. Centri na tej ravni zato opravljajo skupne naloge s področja informativne dejavnosti za temeljne organizacije in delovno skupnost, toda temeljne organizacije nimajo svojih služb ali posameznih delavcev, ki bi povezovale centre delovne organizacije in delavce v temeljni organizaciji oziroma njihove samoupravne organe ter skrbele za povratni tok informiranja.

Nujnost organiziranja posebnih služb za obveščanje na temeljni ravni je v večini primerov vprašljiva (razen morda v nekaterih dislociranih temeljnih organizacijah), prav tako pa se ne moremo zadovoljiti z rešitvijo na popolnoma amaterski osnovi (te naloge doslej namreč opravljajo predsedniki delavskih svetov, poslovodni organi, tajnice, predsedniki osnovnih organizacij sindikata itd., kar je povsem neustrezno). Morda bi kazalo razmišljati v smeri polprofesionalnih rešitev v temeljnih organizacijah (npr. delegat delavskega sveta) in jih seveda v praksi preizkusiti.

Podružbljanje in odgovornost za obveščanje

Kljub zakonskim zahtevam je proces podružbljanja informativne dejavnosti v združenem delu še dokaj slabo izpeljan. Ta trditev je pod-

prta s premočnim vplivom poslovodnih in strokovnih struktur na vire informiranja, selekcijo in filtriranje informacij ter v skrajnem primeru celo odtujevanje delavcem tistih informacij, ki jih pri sprejemanju odločitev s področja družbeno ekonomskih odnosov nujno potrebujejo.

Za politiko obveščanja v združenem delu je odgovoren delavski svet, vendar je ob njem treba oblikovati družbeni organ (svet, odbor ali kakorkoli ga že imenujemo) obveščanja, ki ga sestavljajo delegati delavskega sveta, družbenopolitičnih organizacij in morda tudi delegacij. Ta družbeni svet tekoče spremlja uresničevanje politike na področju obveščanja, določa postopke za sprejem pomembnejših samoupravnih odločitev, v izjemnih primerih opravi tudi selekcijo informacij, je v pomoč glasilom organizacij združenega dela pri določanju njihove temeljne vsebinske zasnove in nakazuje smeri razvoja informativne dejavnosti.

Za pripravo celovitih, pravočasnih in vsebinsko ustreznih informacij so kljub omenjenemu družbenemu svetu odgovorni tudi poslovodni organi in strokovne službe, služba za informiranje pa za primernost informiranja po obsegu, načinih in razumljivosti ter za usklajevanje dela med obema ravnema obveščanja v organizacijah združenega dela.

Pravice, obveznosti in odgovornosti vseh subjektov, ki so vključeni v procese odločanja v združenem delu, je seveda treba ustrezno opredeliti in razmejiti v samoupravnih splošnih aktih. Osnovne določbe obveščanja bi moral vsebovati že samoupravni sporazum o združevanju dela delavcev v temeljni organizaciji, skupne zadeve na tem področju naj vsebuje samoupravni sporazum o združitvi temeljnih organizacij v delovno organizacijo, specifičnosti (viri, sredstva, dolžnosti itd.) pa naj bodo opredeljene v splošnem aktu o samoupravnem informiranju in komuniciranju.

Povezanost združenega dela s širšim družbenim okoljem

V uvodu nakazana dilema o strukturi družbenega sistema informiranja se odraža tudi v odnosih med sistemom informiranja v združenem delu in institucijami širšega družbenega okolja (občine, republike), ki se ukvarjajo s to dejavnostjo in ki skoraj popolnoma neusklajeno ne le »producirajo« informacije, temveč jih tako tudi posredujejo organizacijam združenega dela.

Komaj nekoliko bolje so organizirane samoupravne interesne skupnosti in družbenopolitične skupnosti, katerih informacije prihajajo v organizacije združenega dela še vedno neusklajeno, praviloma pozno in z enoglasno zahtevo po sprejemu vseh odločitev na zborih delavcev. Na tak način bolj motijo utečen ritem obveščanja v združenem delu, kot da bi ga dopolnjevale in ni naključje, da so delavci bolje obveščeni o notranjih zadevah organizacij združenega dela in se veliko počasneje vključujejo v procese odločanja družbenega samoupravljanja.

S temi ugotovitvami, ki so rezultat neposrednega dela in izkušenj v organizaciji združenega dela, sem želela opozoriti na nujnost povezovanja sistema informiranja v združenem delu z institucijami, ki so v družbeni sistem informiranja vgrajene na ravni občine in republike pa tudi federacije, čeprav nekaj več kontinuitete in urejenosti v odnosih že opazujemo tam, kjer delujejo INDOK centri.

Teh nekaj vidikov organiziranja obveščanja v združenem delu opozarja na dejstvo, da nam tudi na tem področju manjkajo sistemske rešitve. Zato bi morali čimprej uskladiti stališča o družbenem sistemu informiranja, ugotoviti, kje so največje ovire za uresničevanje in se dogovoriti, kako bomo najhitreje in najučinkoviteje začeli uvajati celoten sistem v prakso s pomembnim ciljem, da bosta delavec v organizaciji združenega dela in občan v krajevni skupnosti kar najbolje obveščena. Prepričani smo, da bo tudi posameznim podsistemom le v korist, če se bodo razvijali usklajeno v okviru enotnega družbenega sistema informiranja.

Ob teh dilemah bi morali pospešiti tudi prizadevanja, da se informiranje kot dejavnost posebnega družbenega pomena samoupravno interesno organizira, ker bosta le tako lahko prišla do izraza interes in potreba uporabnikov te dejavnosti.

O možnostih razvoja učenčeve motivacije pri predmetu STM

Z uvedbo interdisciplinarno zasnovanega predmeta STM v vse srednje šole se je pred pedagoge postavilo vprašanje, kakšno naj bo njihovo ravnanje v učnovzgojnem procesu, da bo z motivacijskega vidika za učenca kar najbolj učinkovito. To je zelo aktualno vprašanje, saj vemo, da je lahko dober pedagog predmeta STM le tisti, ki zna učencem posredovati učno snov tako kvalitetno, da jim vzbudi zanimanje zanjo, da jih zna navajati h kritičnemu razmišljanju, da jih zna pri vsem svojem delu tudi nenehno motivirati za aktivno sodelovanje, skratka, da jim zna na slehernem koraku prikazovati izredno velik pomen samoupravljalске vzgoje, ki učencem omogoča ne le pravilno spoznanje temeljnih tokov našega družbenega razvoja, temveč jih seznani tudi z različnimi konkretnimi težavami in odstopanji. Takšna seznaniitev pa seveda bogati njihovo osebnost ter jih usposablja za to, da se bodo lahko na svoji življenjski poti z njimi sami kritično soočali, jih kritično ocenjevali pa tudi premagovali.

Če si zastavimo vprašanje, zakaj pri vsem tem delu tako poudarjamo ravno pomen motivacijske komponente človekove osebnosti, potem lahko rečemo tole. Motivacijska komponenta človekove osebnosti predstavlja tisto pomembno sestavino, preko katere oziroma s pomočjo katere je možna uresničitev vseh že omenjenih ciljev ali drugače povedano: prav s pomočjo razvite motivacijske komponente svoje osebnosti lahko učenec kritično sprejema znanje zato, da bo lahko to znanje aktivno uporabljal pri svojem delovanju v družbeni praksi.

Že takoj na začetku obravnave te problematike se pred nas postavlja nujnost, da opredelimo sam pojem motivacije pa tudi to, da spregovorimo nekaj besed o njenih vrstah. Med zelo številnimi opredelitvami tega pojma sprejmemo opredelitev, da je to proces izzivanja, zbujanja človekove aktivnosti, njenega usmerjanja na določene predmete in uravnavanja, da bi se dosegli določeni cilji.¹ Predvsem lahko govorimo o dveh vrstah motivacije:

¹ Dr. Barica Marentič-Požarnik, *Dejavniki uspešnega učenja*, Ljubljana 1976, str. 35.

- a) o notranji, avtonomni ter
- b) o zunanji, heteronomni.

Ce poizkusimo ugotoviti razliko med navedenima vrstama motivacije, potem lahko trdimo, da je prvi cilj delovanja v dejavnosti sami, pa tudi vir podkrepitve se pretežno nahaja v samem človeku in ne v drugih ljudeh, medtem ko pri zunanji motivaciji lahko govorimo o poteku učenja zaradi posledic, ki niso nujen sestavni del same dejavnosti, pa tudi o tem, da se nahaja vir podkrepitve v drugih ljudeh.

Zaradi lažjega razumevanja si ponazorimo že opisano razliko med navedenima vrstama motivacije še na nekem konkretnem primeru. Denimo tole: Učenec je notranje motiviran, kadar ima za predmet STM resničen, dejanski interes, kadar ne le sprejema njegove vzgojnoizobraževalne vsebine temveč tudi sodeluje pri vseh drugih njegovih aktivnostih zato, ker je ugotovil, da mu lahko vse to, oziroma, da mu bo lahko vse to zelo koristilo pri njegovem delovanju v družbeni praksi. Zunanje pa je motiviran tedaj, kadar je njegov interes za predmet STM zgolj navidezen, tedaj, kadar ne le sprejema posredovane vzgojnoizobraževalne vsebine, temveč tudi sodeluje pri vseh drugih aktivnostih tega predmeta zgolj zato, da bi se z dobro oceno postavil pred svojimi vrstniki, zgolj zato, da bi ustregel staršem itn.

Že iz opredeljene razlike med zunanjo in notranjo motivacijo na konkretnem primeru je torej razvidno, da med obema vrstama motivacije ni vedno najbolj lahko potegniti ostre meje, saj se pri učenčevi aktivnosti vedno med seboj obe vrsti tesno prepletata. Kljub tesnemu prepletu obeh vrst motivacije pa je pomembno, da se učitelj, izvajalec pedagoškega procesa pri predmetu STM stalno zaveda, da ima veliko večji pomen razvita učenčeva notranja motivacija, saj učenca ravno ta lahko postopno osamosvaja od zunanje prisile ter mu ustvarja pozitiven odnos do samoupravljalške vzgoje, katera mu bo pozneje, ko bo zapustil šolo, lahko zelo pomembno vodilo pri njegovem delovanju v družbeni praksi pa tudi pri njenem spreminjanju.

Učitelj se mora torej zavedati, da razvijanje učenčeve notranje motivacije pri predmetu STM ni le sredstvo za povečanje učne učinkovitosti pri tem predmetu, temveč tudi eden od pomembnih učnovzgojnih smotrov. Pri tem je smiselno opozoriti tudi na nujnost pedagoga zavedanja, da se učenci srednjih šol srečujejo z interdisciplinarno zasnovanim predmetom STM prav v adolescentnem obdobju, ko prične mladega človeka »pestiti«¹ množica najrazličnejših problemov, ko postanejo njegovi interesi bolj specifični, ko učenec želi vedeti, kakšen smisel ima samoupravljalška vzgoja, v obdobju njegove porajajoče se zmožnosti kritičnega, abstraktnega mišljenja.

Predmet STM zahteva od učitelja veliko poznavanje najrazličnejših disciplin — sociologije, filozofije, psihologije, zgodovine, didaktike itn. Zato je za učitelja tudi pomembno, da se svojim učencem ne boji priznati, »da česa ne zna«, da jim ne posreduje svojega znanja kot nekakšne

večne resnice, temveč da jim prikazuje to znanje kot znanje, ki je izrazito dinamično, spreminjajoče se.

Seveda bo učitelj predmeta STM pri svojem naporu, da učence kar najbolj motivira, verjetno zasledil velike razlike v njihovi razvitosti tako imenovane »storilnostne« motivacije, ki jo lahko opredelimo kot učenčevo pričakovanje, da bo zadovoljen potem, ko bo uspel obvladati težke, zahtevne dejavnosti (na primer, ko se bo uspel znajti v različnih problemskih situacijah, pred katere bo postavljen pri predmetu STM), pri katerih se učinek meri. Pri razpravljanju o razvoju učenčeve »storilnostne« motivacije pa seveda ne smemo upoštevati samo odločujočega vpliva predmeta STM na ta razvoj, temveč tudi vpliv družine, vpliv vrstnikov, s katerimi se posameznik druží in katerih vpliv se še posebej poveča prav v adolescentnem obdobju.

Ko učitelj predmeta STM razpravlja z učenci o najrazličnejši problematiki je zelo pomembno tudi to, da jih pred sleherno razpravo (bodisi pred razpravo, ki bo obravnavala problematiko marksizma, problematiko o samoupravní socialistični družbi, o strukturnih značilnostih jugoslovanske družbe itn.) seznani oziroma opozori na učne cilje takšne razprave. Seznanitev z učnimi cilji ne sme biti suhoparna, temveč mora biti povezana z učenčevimi že obstoječimi izkušnjami, interesi, že obstoječimi spoznanji o takšni problematiki, ki je ravno pri predmetnem področju STM zaradi svoje izrazite aktualne narave učencem lahko zelo blizu. Skratka, učenci naj občutijo, da je predmet STM kar najtesneje povezan z življenjem, z družbeno prakso, z njenimi problemi. Še več. Učenci naj občutijo, da jim ravno predmet STM s svojo samoupravljalško vzgojo omogoča ne le spoznavanje danega, že obstoječega, temveč da jih tudi seznanja s cilji, s perspektivo razvoja lepše ter boljše družbe, za izgraditev katere pa bo potrebno tudi njihovo nenehno aktivno sodelovanje.

Učitelj verjetno lahko tudi dokaj hitro zasledi, da imajo učenci zelo različno raven pričakovanj, na katere vplivajo najrazličnejši faktorji, npr. prejšnji uspehi oziroma neuspehi, ki jih je učenec že dosegel pri obravnavi podobne problematike, njegove stalnejše osebnostne značilnosti, vrednote, ki jih goji skupina vrstnikov, s katerimi se nenehno druží itd. Naloga pedagoga je, da poskusi vsaj obdržati, če ne že dvigati raven pričakovanj za učne dosežke pri svojih učencih.

Seveda se postavlja vprašanje, kako, na kakšen način naj to dosega? K doseganju tega cilja vodijo zelo različne poti, med katerimi velja omeniti predvsem sledeče:

- učitelj naj vedno prilagaja raven težavnosti zmožnostim posameznikov,
- učencem naj dviga zaupanje v lastne zmožnosti,
- učenčevih neuspehov naj nikoli ne dramatizira, temveč naj učenca vedno stvarno prikaže, kaj je bilo pri obravnavi določenega problema pravilno in kaj ne,

— učencem naj v toku pedagoškega procesa dá tudi (četudi le občasno) možnost samoiniciativnega izbora opravljanja različno težkih dejavnosti, saj bodo le tako spoznali realističnost svojih aspiracij.

Ob zaključku svojega razmišljanja naj poudarim, da razpravljati o tem, kakšne so pedagogove možnosti razvoja učenčeve motivacije pri predmetu STM, pomeni razpravljati o zelo široki, kompleksni, hkrati pa tudi o zelo aktualni tematiki. Kljub precej splošni obravnavi te tematike v pričujočem spisu sem želela vzbuditi pri pedagogih predmeta STM razmišljanja o možnostih razvoja učenčeve motivacije ter doseči uresničevanje teh možnosti v vzgojnoizobraževalni praksi. To pa je tudi eden od pogojev za dvig kvalitete vzgojnoizobraževalnega procesa pri predmetu STM.

SILVESTRA ROGELJ

Mednarodnopravna prizadevanja za varstvo Sredozemskega morja pred onesnaženjem

Sredozemsko morje je bilo nekdanj zibelka sodobne civilizacije. Danes je bolj podobno mrtvaškemu odru, pravijo črnogledci, kajti ziba le še odpadke te iste civilizacije. Vsako leto se v njem znajde 90 ton DDT, 130 ton živega srebra, 2800 ton cinka, 60.000 ton detergentov, 12.000 ton fenolov, 120.000 ton nafte in milijarde ton fekalnih odpadkov, saj na njegovih obalah živi blizu 50 milijonov ljudi.¹

Količine nezaželenih gostov sicer same po sebi ob podatku, da Sredozemsko morje obsega tri in pol milijona kvadratnih kilometrov površine, ne dajejo kaj prida teže opozorilom znanstvenikov, da vsiljivi gostje že dušijo svojega gostitelja. Vendar pa je plitvo Sredozemsko morje z le dvema tesnima ožinama pri Gibraltarju in Dardanelah, podobno kot Baltik, skoraj zaprt lonec, v katerem se škodljive snovi ne razredčijo, ampak kopičijo. To dejstvo daje podatkom o onesnaževanju Sredozemskega morja precej bolj mračno podobo kot bi jo sicer imeli v drugih morjih in celo v Baltiku, čeprav je tudi ta zaprt lonec.

Onesnaževanje Sredozemskega morja namreč ne ogroža le njegovega ekosistema, ampak tudi razvoj mnogih dejavnosti ob njegovih obalah, zlasti turizma. Lani se je na sredozemskih plažah kopalo 100 milijonov turistov — dvakrat več, kot je prebivalcev njegovih obal. Kako pomemben delež narodnega dohodka sredozemskih dežel torej ustvarja turizem, ni treba posebej poudarjati. Prav tako tudi ne, da vse bolj umazano morje vse manj vabi sodobne nomade.

Prav nič torej ni presenetljivega, da se je po zgledu Baltika, kjer pa turistični vidik še zdaleč ni tako prisoten kot v Sredozemlju, tudi ob zibelki naše civilizacije, ki je že vrsto let žarišče mednarodnih sporov, v zadnjem času razvilo tesno mednarodno sodelovanje za preprečevanje njegovega onesnaževanja. Vse obalne države Sredozemskega morja z

¹ Podatke o onesnaževanju navaja Marc Ambroise-Rendu v članku »Dix-sept pays vont dresser la liste noire des pays qui empoisonnent la Méditerranée«, *Le Monde*, 17. 1. 1978.

izjemo Albanije so kljub v politiki nepremostljivim razlikam sedle skupaj za isto mizo z istim ciljem: zavarovati skupno morje. Prizadevanje, da bi arzenalu mednarodnopravnega varstva človekovega okolja dodali tudi akt, ki naj bi zavaroval Sredozemsko morje pred pretečim umiranjem, je bilo skupno med drugim tako Grčiji in Turčiji kot tudi Izraelu in Egiptu.

Zakaj regionalni pristop?

Že ob začetku prizadevanj sredozemskih držav za doseg sporazuma glede akcij za preprečevanje onesnaževanja Sredozemskega morja je bil v mednarodni skupnosti izoblikovan sistem mednarodnopravnih norm, ki urejajo vprašanja pravic in dolžnosti držav pri varstvu morij pred onesnaževanjem. Poleg nekaterih splošnih načel mednarodnega prava — zlasti velja omeniti načelo dobrega sosedstva, iz katerega izhaja dolžnost držav, da uporabljajo svoje teritorialno morje, teritorialno morje drugih držav in odprto morje na tak način, da ne bodo onesnaževale teritorialnega morja drugih držav, in načelo, da ima obalna država jurisdikcijo nad svojim teritorialnim morjem, iz katerega izhajajo pravice obalne države, da v svojem obalnem morju uveljavlja ukrepe proti onesnaževanju svojega morja in da tudi intervenira na odprtem morju v primerih nesreč, ki lahko povzročijo onesnaževanje njenega morja — je bilo v zadnjih letih sprejetih več konvencij, ki bolj ali manj učinkovito urejajo posamezna vprašanja pravic in dolžnosti držav glede varstva morij pred onesnaževanjem.²

Toda navkljub splošnim konvencijam, ki razmeroma dobro pokrivajo cel spekter problemov okoli varstva morij pred onesnaževanjem in kar je še zlasti celovito zajeto v neformalnem pogajalnem besedilu, ki je predmet obravnave tretje konference Združenih narodov o pomorskem pravu, pa so za urejanje vprašanj varstva morij potrebni tudi regionalni sporazumi.³ Splošne konvencije namreč pogosto ne morejo dovolj učin-

² Tako pravico obalne države, da lahko v svojem obalnem pasu odreja ukrepe proti onesnaževanju morja, ki jih morajo upoštevati tudi ladje drugih držav, opredeljuje leta 1958 sprejeta Ženevska konvencija o teritorialnem morju in poleg ležečih območij. Pravico države do intervencije na odprtem morju v primerih nesreč, ko bi njenemu morju grozilo onesnaženje, opredeljuje Mednarodna konvencija o intervenciji na odprtem morju v primerih nesreč onesnaževanja morja z nafto. Dolžnost varovati morje pred onesnaževanjem opredeljujejo že nekatere splošne konvencije, na primer Ženevske konvenciji iz leta 1958 o odprtih morjih in o kontinentalni polici. Poleg teh dveh splošnih pa obstaja še vrsta konvencij, ki obravnavajo posamezne probleme onesnaževanja morij: mednarodna konvencija o preprečevanju onesnaževanja morij z nafto, London 1954, z amandmaji iz leta 1962, 1969 in 1971, mednarodna konvencija o preprečevanju onesnaževanja z ladj, posamezni sporazumi, ki vsebujejo tudi določila o preprečevanju onesnaževanja morja z radioaktivnimi snovmi, konvencija o preprečevanju onesnaževanja morja z odlaganjem odpadkov in drugih snovi. Iz pravice in dolžnosti do varstva morij pred onesnaževanjem izhaja tudi odgovornost za škodo, ki jo opredeljuje vrsta konvencij.

³ Nekatero splošno konvencijo, kot na primer Londonska konvencija o preprečevanju onesnaževanja morij z odlaganjem odpadkov in drugih škodljivih snovi, ter neformalno pogajalno besedilo 3. konference ZN o pomorskem pravu, izrecno zahtevajo sklenitev dodatnih regionalnih sporazumov.

kovito obravnavati posameznih problemov okolja na določenem območju, ker pač ne morejo upoštevati vseh posebnosti nekega območja, ki pa so še kako pomembne za učinkovito akcijo. Prav tako je več verjetnosti za sprejem in uveljavitev regionalnega sporazuma kot pa globalnega, ki se mora soočiti z več različnimi interesi. Brez dvoma se o skupnih standardih okolja veliko lažje sporazumejo države, ki jih združuje skupni cilj zavarovanja dela sveta, ki pripada tudi njim. Zato ni presenetljivo, da se je regionalni pristop k preprečevanju onesnaževanja morij že izkazal za učinkovitega in primerneza v primeru zaščite Atlantskega in Arktičnega oceana,⁴ Baltskega morja⁵ in Severnega morja⁶.

Njihov uspeh je spodbudil tudi obalne države Sredozemskega morja, da so svoje morje sklenile zavarovati na podoben način. Tako je že med pripravami leta 1971 na Stockholmsko konferenco o človekovem okolju deset sredozemskih držav predložilo skupno noto, ki se zavzema za regionalni sporazum glede nadzora onesnaževanja Sredozemskega morja.⁷

Potrebo po regionalnem pristopu k varstvu Sredozemskega morja je kasneje izrecno poudarila tudi Organizacija za kmetijstvo in prehrano (FAO) ob pregledu obstoječih in predlaganih mednarodnih konvencij in protokolov v zvezi s preprečevanjem onesnaževanja morij, ocenjenih z vidika njihove primernosti za Sredozemsko morje.⁸ Poročilo poudarja, da določene probleme onesnaževanja, ki se pojavljajo v Sredozemskem morju, kot na primer onesnaževanja zaradi izkoriščanja morskega dna, ne obravnava nobena od obstoječih splošnih konvencij, ali pa jih ni mogoče uporabiti pri varstvu Sredozemlja, kot na primer konvencijo za preprečevanje onesnaževanja z ladj⁹, ki v aneksu št. 2 Sredozemskega morja ne vključuje med zavarovana »posebna območja«. Nekatero od obstoječih konvencij nadalje ni mogoče uporabiti pri varstvu Sredozemskega morja, ker še niso veljavne, na primer amandma iz leta 1969 k mednarodni konvenciji o preprečevanju onesnaževanja morij z nafto,¹⁰ ki bi lahko razveljavil obstoječi con v Sredozemskem morju, kjer je ladjam še vedno dovoljeno spuščati nafto. Nekaterih splošnih konvencij pa ni mogoče uporabiti zato, ker jih ni podpisalo zadostno število sredozemskih držav.¹¹

⁴ Konvencija o preprečevanju onesnaževanja morja z odlaganjem z ladj in zračnih plovil, Oslo, 1972, II *International Legal Materials* 262. Pariška konvencija o preprečevanju onesnaževanja morij iz kopenskih virov, sprejeta 1974, besedilo v Johnson, B.: *International Environmental Law*, Liber Förlag, 1976, stran 139.

⁵ Helsinška konvencija iz leta 1974 o varstvu morskega okolja Baltika, besedilo v Johnson, B.: *International Environmental Law*, Liber Förlag, 1976, stran 150.

⁶ Bónski sporazum iz leta 1969 o sodelovanju pri preprečevanju onesnaževanja Severnega morja z nafto, besedilo v Johnson, B.: *International Environmental Law*, Liber Förlag, 1976, stran 190.

⁷ *Inter-Governmental Working Group on Marine Pollution*, London, junij 1971, UN Doc. A/CONF. 48/PC/TWGMP. 1/5/Annex VII.

⁸ FAO Doc. FID : PPM/74/5.

⁹ IMCO Doc. MP/CONF. WP 35.

¹⁰ Besedilo konvencije in amandmajev v Barros J. in Johnston D. M.: *The International Law of Pollution*, The Free Press, 1974, str. 200.

¹¹ Pregled podpisov in ratifikacij v FAO Doc. FID: PPM/74/5.

Takšno stanje je napotilo Interparlamentarno zvezo, da je leta 1974 sklicala pri FAO v Rimu medparlamentarno konferenco sredozemskih obalnih držav o nadzoru onesnaževanja Sredozemskega morja z namenom, da bi udeleženske hitreje ratificirale potrebne kovencije.¹²

Akcijski načrt za Sredozemsko morje

Sodelovanje sredozemskih držav glede varstva Sredozemlja pred onesnaževanjem je bilo do nedavnega omejeno le na prograine splošnega ribiškega sveta za Sredozemsko morje (GFCM) pri FAO in mednarodne komisije za znanstveno raziskovanje Sredozemskega morja (ICSEM), ki pa so se posvečali le učinkom onesnaževanja na žive morske vire. Vendar pa so tako imenovane Rimske smernice,¹³ sprejete leta 1974 na medvladnem posvetovanju o varstvu živih virov in ribištva, dokaj ozek obseg regionalnih akcij močno razširile. Skupaj z načrtom akcij za opazovanje in raziskovanje Sredozemskega morja,¹⁴ ki je bil sestavljen na mednarodnem posvetovanju o onesnaževanju Sredozemskega morja v Monacu istega leta, so bile predložene na medvladnem srečanju glede varstva Sredozemskega morja v Barceloni leta 1975, ki ga je sklical program Združenih narodov za okolje (UNEP) v sodelovanju z drugimi mednarodnimi organizacijami.¹⁵

Na osnovi predloženih dokumentov so v Barceloni sprejeli Akcijski načrt za Sredozemsko morje, ki ga sestavljajo štirje deli:

1. integrirano načrtovanje razvoja in upravljanje z viri v sredozemskem bazenu,
2. usklajen program raziskovanja, opazovanja in izmenjave informacij ter ocena stanja onesnaženosti in varstvenih ukrepov,
3. okvirna konvencija in pripadajoči protokoli za varstvo Sredozemskega morja s tehničnimi aneksi,
4. institucionalne in finančne implikacije Akcijskega načrta.

Akcijski načrt predstavlja temelj sodelovanja sredozemskih držav v prizadevanjih zavarovati Sredozemsko morje pred onesnaževanjem. Samo organiziranje Barcelonskega srečanja, na katerem sta odbor za znanstvene vidike in odbor za pravne vidike delovala usklajeno, je bilo še zlasti učinkovito, saj je omogočalo paralelizem med znanstvenim in tehničnim inputom na eni strani in predlogi pravnih norm na drugi strani. Že na začetku so torej vse probleme obravnavali na skupno sprejemljivih osnovah.

¹² *Proceedings of the Inter-Parliamentary Conference of Coastal States on the Control of Pollution in the Mediterranean Sea*, Rim, 1974, stran 501.

¹³ *Fao Fisheries Reports*, št. 148, FAO, Rim, 1974.

¹⁴ *Summary Report*, IOC/GFCM/ICSEM International Workshop on Marine Pollution in the Mediterranean (UNESCO, 1975).

¹⁵ UN Doc. UNEP/WG 2/5 (1975), str. 40.

V skladu s tretjim delom Akcijskega načrta je UNEP v sodelovanju s FAO februarja 1976 sklical konferenco pooblaščenec obalnih držav sredozemske regije o varstvu Sredozemskega morja. Na konferenci so države udeleženke (vabilu so se odzvale vse sredozemske države razen Alžirije in Albanije) sprejele konvencijo o varstvu Sredozemlja pred onesnaževanjem, protokol o preprečevanju onesnaževanja Sredozemskega morja z nafto ali drugimi škodljivimi snovmi v primeru nesreč ter protokol o preprečevanju onesnaževanja Sredozemskega morja z odlaganjem z ladij in zračnih plovil.¹⁶

Preambula konvencije poudarja, da ima področje Sredozemskega morja posebne hidrografske in ekološke značilnosti, ki povečujejo njegovo ranljivost zaradi onesnaževanja in da »obstoječe ustrezne konvencije kljub napredku ne pokrivajo vseh vidikov in virov onesnaževanja Sredozemskega morja in ne ustrezajo njegovim posebnim zahtevam«. Zato se države »povsem zavedajo svoje odgovornosti«¹⁷ glede varstva Sredozemlja in »se povsem zavedajo potrebe po tesnejšem sodelovanju med državami in mednarodnimi organizacijami, osredotočenemu v usklajen in jedrnat pristop k varstvu in izboljšanju morskega okolja v Sredozemlju«.

V splošnih določbah so se države dogovorile za skupne akcije, da bi »preprečile, zmanjšale in odstranile onesnaženje Sredozemlja in zaščitile ter izboljšale morsko okolje v tem območju« (četrti člen). Ta določba kaže na zanimiv pravni vidik tega mednarodnega akta kot tudi drugih aktov, ki urejajo vprašanja varstva okolja. Običajno namreč bilateralni ali multilateralni sporazumi vsebujejo recipročne pravice in obveznosti za stranke sporazuma, tako da je pravica ene ali več strank v razmerju z obveznostjo ene ali več ostalih strank. Nova konvencija torej nalaga enaka bremena vsem pogodbenim strankam. Posamezna stranka lahko le zahteva, da so tudi ostale dolžne nositi enako breme.

Ta tako imenovana Barcelonska konvencija predstavlja proizvod modernega pojmovanja problemov okolja, saj jo karakterizira »totalni pristop«¹⁸ k stanju onesnaževanja v Sredozemskem morju. Obravnava namreč različne tipe onesnaževanja: onesnaževanje zaradi odlaganja z ladij in zračnih plovil, onesnaževanje z ladij, onesnaževanje kot posledica raziskovanja in izkoriščanja kontinentalne police in morskega dna ter onesnaževanje preko kopenskih virov. Ustrezne ukrepe in sredstva za preprečevanje posameznega tipa onesnaževanja naj bi obravnavali posebni protokoli. Vendar to ne pomeni, da konvencija sama ni takoj obvezujoča, pač pa nasprotno, v 5., 6., 7. in 8. členu določa, da so stranke konvencije dolžne takoj »podvzeti ukrepe«.

Za primer onesnaževanja po nesreči so se stranke konvencije spoznale, da bodo o nesreči takoj obvestile državo, ki jo dogodek zadeva.

¹⁶ Vsi dokumenti so v Zaključnem aktu konference, UNEP/GC/Add. 3, 24. marec 1976.

Obvezale so se za ustanovitev opazovalnega sistema in za usklajeno znanstveno in tehnološko sodelovanje, pri čemer so se dogovorile, da naj imajo države v razvoju prioriteto pri tehnični in kakršnikoli drugi pomoči v zvezi z onesnaževanjem morja.

Dokaj svojstvene so institucionalne določbe konvencije. Pri multilateralnih konvencijah namreč vedno obstaja nevarnost, da oblikujejo »pretežak« institucionalni aparat, kar ima lahko negativne posledice. Nobena stranka ne mara pretežkih bremen, zlasti ne s finančnega vidika, toda po drugi strani je institucionalna struktura nujno potrebna za zagotovitev kontinuitete delovanja in občasno oceno uresničevanja sprejetih obveznosti ali potrebe po dodatnih določbah. Konvencija je posegla po kompromisu. Ne predvideva ustanovitve posebne medvladne komisije, marveč zadolžuje UNEP, da opravlja funkcije stalnega tajništva za namene konvencije in protokolov. Vsaki dve leti mora sklicati in pripraviti srečanje držav strank konvencije, na katerem naj bi pregledali in ocenili uresničevanje konvencije in proučili morebitno potrebo po amandmajih.

Protokoli s konkretnimi določbami

Prvi protokol, ki so ga udeleženske konference sprejele hkrati s konvencijo, to je o preprečevanju onesnaževanja Sredozemskega morja z odlaganjem z ladij in zračnih plovil,¹⁷ upošteva določila Londonske konvencije iz leta 1972 o preprečevanju onesnaževanja morja z odlaganjem odpadkov in drugih snovi, vendar uvaja strožje ukrepe zaradi posebnih značilnosti Sredozemskega morja.

V aneksu št. 1 navaja snovi, ki jih je prepovedano odlagati, v aneksu št. 2 pa snovi, ki jih je možno odlagati le s posebnim dovoljenjem pristojnega vladnega organa. Za odlaganje vseh ostalih vrst snovi pa je potrebno vnaprejšnje splošno dovoljenje vladnih organov. Pogoji za pridobitev dovoljenja so opredeljeni v aneksu št. 3. Tako protokol zajema odlaganje vseh vrst snovi, kar daje osnove za zagotovilo, da bo odlaganje raznovrstnih snovi v Sredozemsko morje povsem nadzorovano. Prav tako daje dovolj pristojnosti strankam protokola, da njegove določbe uveljavljajo tudi pri plovilih, ki ne nosijo zastave države članke protokola, kadar se zanje »sumi, da odlagajo snovi na področju, ki je pod jurisdikcijo države članke protokola«.

Protokol glede sodelovanja pri preprečevanju onesnaženosti Sredozemskega morja z nafto in drugimi škodljivimi snovmi v primerih nesreče¹⁸ se osredotoča na varstvo obalnih območij. Zahteva ukrepe, ki

¹⁷ Zaključni akt, UNEP/GC/Add. 3, marec 1976.

¹⁸ Omenjeni protokol upošteva določila mednarodne konvencije za preprečevanje onesnaževanja z ladij, mednarodno konvencijo glede intervencije na odprtem morju v primeru nesreč onesnaževanja z nafto, protokol glede intervencije na odprtem morju v primerih nesreč z ostalimi snovmi, drugačnimi od nafte, in mednarodno konvencijo o civilnem jamstvu s škodo zaradi onesnaženja z nafto. Besedilo protokola vsebuje *Zaključni akt*, UNEP/GC/Add. 3, marec 1979.

naj omogočajo ugotovitev in opazovanje nesreč na odprtem morju, ki bi utegnile onesnažiti obalne vode, ter uspešno odpravljanje njihovih posledic. Členi protokola urejajo vprašanja medsebojne izmenjave informacij držav strank konvencije in obveznega poročanja o morebitnih nesrečah ter medsebojnega sodelovanja pri preprečevanju onesnaževanja obalnega morja. Vsaka stranka protokola mora ob soočenju z nesrečo takoj oceniti položaj in podvzeti vse možne praktične ukrepe za zmanjševanje posledic onesnaženja ter o svoji oceni in akcijah takoj obvestiti ostale stranke protokola.

Najpomembnejši korak k resničnemu sodelovanju, ki ga omogoča omejeni protokol, predstavlja ustanovitev regionalnega centra, ki naj bi zbiral podatke, sodeloval pri usklajenih prizadevanjih glede izmenjave poročil in nujnih informacij. Čeprav ustanovitve takega centra, ki je že imenovan na Malti, protokol neposredno ne omenja, je bila njegova ustanovitev stvar politične odločitve na Barcelonski konferenci; že samo dejstvo, da se mnogo določb protokola nanaša na omenjeni center, pomeni pravno zagotovilo, da bodo stranke konvencije prevzele odgovornost za delovanje centra.

Konvencija in protokola sta od januarja 1978, ko jih je kot šesta ratificirala naša država, veljavna in obvezujoča za vse tiste države, ki so jih podpisale in ratificirale. Da pa kljub enotnemu interesu obalnih držav zavarovati Sredozemsko morje pred onesnaževanjem obstaja pri doseganju njihovega skupnega cilja še vedno obilo preprek in konkretno nasprotujočih si interesov, priča dejstvo, da jih je k Barcelonski konvenciji med 17 obalnimi državami pristopilo do sedaj le sedem.

Odperta vprašanja

Očitno so problemi v zvezi z varstvom Sredozemskega morja pred onesnaževanjem bolj zapleteni kot pri varstvu Baltika ali Severnega morja. Medtem, ko ta morja obkrožajo visoko razvite industrijske države, pa je ob Sredozemlju poleg nekaj razvitih držav, ki so njegovi glavni onesnaževalci, tudi vrsta držav, za katere za zdaj ne bi mogli reči, da kaj prida prispevajo k onesnaževanju morja. Po drugi strani pa je še vrsta držav, ki do obale Sredozemskega morja sploh ne sežejo, pa ga vendarle preko rek v dobršni meri onesnažujejo in s tem povzročajo škodo obalnim državam. Onesnaževanje preko reke Pad iz Severne Italije na primer ogroža turistične razvojne načrte na vzhodnem Jadranu.

Dosedanji naporji za sporazumne rešitve teh vprašanj, ki so preizkusni kamen pripravljenosti vseh sredozemskih držav za sodelovanje v zavarovanju Sredozemlja pred onesnaževanjem, niso rodili kaj prida sadu. Sprejem konvencije same namreč ne pomeni veliko, saj ima podobo splošne deklaracije načel, določila za uresničitev teh načel pa naj bi vsebovali posamezni protokoli. Dva, kot smo omenili, so obalne države že sprejele. O tretjem, najpomembnejšem, ki naj bi urejal problem

onesnaževanja morja s kopnega in je središčnega pomena za preprečevanje onesnaževanja Sredozemlja (podatki iz raziskav UNEP pričajo, da blizu 80 odstotkov vseh škodljivih snovi prinesejo vanj reke Nil, Pad, Ebro in Rhone), pa se države še niso zedinile.

Na zadnjem sestanku obalnih sredozemskih držav v Monte Carlu januarja 1978, katerega rezultat naj bi bil sprejem omenjenega protokola, so bila med udeleženkami sestanka glavna razhajanja mnenj predvsem glede stroškov za nadzor onesnaževanja. Industrijsko razvite države s severne obale vidijo dobro priložnost za prodajo opreme in znanja manj razvitim državam z južne obale. Toda Maroko in Alžirija zahtevata, naj jim severne države, ki so odgovorne za 80 odstotkov onesnaževanja, posredujejo drago opremo v okviru pomoči manj razvitim.

Prav tako še ni doseženo soglasje glede »sprejemljive« ravni onesnaženja. Razvite države, ki imajo več industrije, se zaradi omejitev čutijo bolj prizadete, manj razvite države pa se bojijo, da bi nadzor nad onesnaževanjem utegnil zavreti njihov razvoj. Vendar upanje, da države kmalu glede sporazuma ne bodo več imele zadržkov, daje tako imenovan Modri plan, glede katerega so se Sredozemske države dogovorile na svojem srečanju leta 1977 v Splitu in ki naj bi dosegel ekološko uglasen družbeni in gospodarski razvoj območja Sredozemlja.¹⁹

Posebno trd oreh predstavlja vprašanje, kako preprečiti onesnaževanje Sredozemskega morja iz držav, ki sploh ne ležijo ob njegovih obalah (na primer Sudan in Švica), pošiljajo pa vanj preko rek celo več škodljivih snovi kot nekatere obalne države. Kako zagotoviti, da industrija v posameznih državah ne bo prekomerno onesnaževala rek, ki se izlivajo v Sredozemsko morje? Na to najbolj pereče vprašanje varstva Sredozemskega morja pred onesnaževanjem, ki ni le skupna zibelka sodobne civilizacije ampak tudi njena skupna dediščina, v Monte Carlu še niso znali odgovoriti.

Vendar pa še tako dobro zastavljena konvencija in njeni protokoli sami ne bodo učinkovito zavarovali Sredozemskega morja pred onesnaževanjem. Sredozemsko morje je, zlasti po ponovnem odprtju Sueškega kanala, zelo pomembno območje mednarodne plovbe ne le za sredozemske ampak tudi za ostale države. Kolikor zadeva mednarodno pravno sodelovanje, je vprašanje preprečevanja onesnaževanja z ladij precej trši oreh kot preprečevanje ostalih vrst onesnaževanja. Medtem ko lahko slednje obalne države neposredno nadzorujejo s svojo jurisdikcijo, pa morejo ukrepe proti onesnaževanju z ladij podvzeti le države ladjine zastave. Do onesnaževanja Sredozemskega morja lahko pride torej tudi pod jurisdikcijo držav, ki ne pripadajo Sredozemlju. Rešitev problema onesnaževanja Sredozemskega morja z ladij potemtakem ni le v rokah sredozemskih držav, pač pa je precej odvisno od uresničevanja načel splošnih mednarodnih aktov.

¹⁹ »Land-based Pollution in the Mediterranean«, Unitera Magazine, marec 1977.

Ne nazadnje Sredozemlje ni onesnaženo le zaradi odplak. Je tudi območje, kjer se še kako križajo interesi velikih sil, ki s svojo prisotnostjo prav gotovo ne prispevajo k ozračju plodnega medsebojnega sodelovanja sredozemskih držav. V kolikšni meri in kdaj bo Sredozemlje očiščeno te vrste onesnaževanja, kdaj bo Sredozemlje postalo morje sodelovanja in ne morje konfrontacije, je še odprto vprašanje. Zanesljivo pa je, da skupni interes za njegovo ekološko ohranitev utegne biti brez dvoma pomemben dejavnik pri vse bolj čvrstem in širokem sodelovanju sredozemskih držav, saj je Sredozemlje njihova skupna dediščina.

ERIC HOBSBAWN

V politiki je slabost sistema

Sedanja kriza kapitalističnega sveta, ki traja že skoraj pet let, ni prva te vrste. Če zanemarimo relativno krajša nihanja kapitalističnega gospodarstva (gre za tako imenovane »komercialne cikle«), se nam zdi, da se daljša obdobja gospodarskih težav in negotovosti pojavljajo vsakih petdeset ali šestdeset let in slede glavnim obdobjem gospodarske rasti. Podobno dolgo obdobje je bilo med leti 1815 in 1848. Temu je sledilo obdobje velike gospodarske ekspanzije v letih 1849—1873, nato pa zopet tako imenovana Velika depresija v letih 1873—1895 in za njo ponovna ekspanzija v dobi belle epoque. Znanim letom krize med obema svetovnama vojnama je po letu 1950 sledil največji kapitalistični boom v zgodovini, ki pa je nato splahnil v začetku sedemdesetih let.

Značaj teh zaporednih menjav dolgih obdobj blagostanja in kriz je pravzaprav še precej nejasen, čeprav so, poleg drugih, tudi marksisti pričeli zaznavati obstoj teh zaporednih menjav že okoli leta 1900. Najbolj znan poizkus ovrednotenja takšne sledeče si menjave blagostanja in kriz je opravil (čeprav ne bi mogli reči, da na zadovoljiv način) ruski ekonomist Kondratiev v dvajsetih letih tega stoletja. Vendar za sedaj nimamo splošno sprejete obrazložitve, ki bi osmislila ta pojav ciklične menjave blagostanja in kriz. Vsako obdobje se razlikuje od drugega, razen v tem, da so za vsa obdobja značilne gospodarske težave in napetosti, ki se podaljšujejo v desetletja. Tedaj torej sedanja povezanost inflacije in brezposelnosti ni nova, je pa nenadna. Čeprav nismo sposobni pojasniti, zakaj se je svet zopet znašel v tako dolgem obdobju kapitalistične krize, je vendar dejstvo, da bodo v tem obdobju nihanja, ki bodo trajala na takšen ali drugačen način vsa osemdeseta leta ali pa še dalje.

Zaradi pritiska množic, ki nastaja v takšnih časih in vsled jasno razvidne nesposobnosti kapitalističnega gospodarstva, da bi rešilo lastne probleme, smo bili v takšnih obdobjih v preteklosti priče velikega napredovanja socialističnega in komunističnega delavskega gibanja. Še več, v obdobju med 1917. in 1949. letom je prišlo do revolucij, ki so iztrgale velik del sveta iz oblasti kapitalističnega gospodstva. Seveda ta napredovanje delavskega gibanja ni povzročil nikakršen samodejni mehanizem. Prav v razdobjih gospodarskih težav so mogla revolucionarna gibanja

najmanj računati na avtomatičen premik večine prebivalstva v levo. Dejansko je najbolj dramatična faza gospodarske krize v začetku tridesetih let povzročila hude poraze in umike socialističnega in komunističnega gibanja kapitalistične Evrope. Vsa stvar se je obrnila na bolje šele nekaj let kasneje in to predvsem po zaslugi politike široke protifašistične enotnosti. Kljub temu pa se je pokazalo, da v času podaljšane krize kapitalizma obstaja zelo visok potencial za napredovanje in rast socialističnih ter komunističnih gibanj. Odgovor na vprašanje, ali in kako se ta visoki potencial lahko izkoristi, pa mora iskati politična praksa in ne zgodovinska analiza.

Vse to, o čemer govorimo, ne pomeni, da je s kapitalizmom že pri kraju. Socialisti so se v preteklih obdobjih kriz nagibali k mišljenju, da je kapitalistični sistem na tem, da doživi zlom, ali da bo nudil revolucionarni izhod. A vendar, doslej se je bilo vedno mogoče prebiti iz krize in to s pomočjo tistega, kar je Parvus v letu 1901 (Parvus je bil tedaj marksistični pisec) imenoval »pomembno ekspanzijo svetovnega trga, do katere pride z uveljavitvijo svetovne proizvodnje na širših in bolj trdnih temeljih«. Ta proboj iz krize so omogočile, kot je Parvus upravičeno trdil, tehnološke spremembe, monetarni sistem, trgovina in odnosi med razvitimi državami ter odvisnimi državami in kolonijami. Čeprav je morda res, da kapitalizem ni sposoben najti poti iz sedanje krize, pa vendar nimamo razlogov za trditev, da so njegove razvojne možnosti dokončno iztrošene (seveda, posamezne dežele s posebnimi zgodovinskimi problemi, kot sta npr. Velika Britanija in Italija, bodo težje našle takšno rešitev).

Kapitalizem bi lahko brez večjih težav razširil prakso izvoza industrializacije, kar se že dogaja v velikem obsegu vse od polovice šestdesetih let dalje. Tako bi kapitalistični sistem lahko ponovno razpolagal, vsaj za določen čas, s številno in ceneno delovno silo. In ker je lažje »ustvarjati«
diktatorske vlade, prepovedovati ali vsaj strogo nadzirati sindikate in uveljavljati drastične omejitve stroškov za družbene dejavnosti, bi kapitalizem v takšnih deželah, kot sta na primer Brazilija in Južna Koreja, lažje reševal tiste probleme, ki so zanj — prav zaradi obstoja demokracije in močnih delavskih gibanj — tako težko razrešljivi v industrijsko razvitih državah.

Poleg tega kapitalizem lahko (in zanesljivo tudi bo) izdatno vlaga a) v raziskovanje novih virov energije (zlasti atomske in druge) ali b) v revolucionarno tehnologijo, kot npr. v mikroelektroniko. In ravno takšen ambiciozen program bi lahko zelo dobro odprl novo razdobje razvoja v industrijskih državah. Obe ti dve možnosti, pa če se uresničujeta s privolitvijo ali pa brez soglasja demokratičnih gibanj, sta zelo nevarni za delavski razred, ker lahko pripeljeta do široke in stalne brezposelnosti v industrijskih državah. Vendar si je takšno pot za ponovni zagon kapitalizma v tehničnem smislu povsem lahko zamisliti.

Dejanska slabost kapitalizma je v spletu ekonomskega s političnim. Ranljivost kapitalizma je prav v tem spletu, ne pa samo v izčrpanosti

zgolj ekonomske moči kapitalizma. In res je, kriza kapitalizma je povzročila dve temeljni vrsti konfliktov znotraj kapitalističnega sveta: a) konflikt med različnimi kapitalističnimi bloki (ZDA, Evropska gospodarska skupnost, Japonska) in b) konflikt med »nacionalnimi« kapitalizmi na eni in naraščajočo multinacionalno strukturo kapitalizma na drugi strani. Obnovo mednarodnega monetarnega sistema (ki je od leta 1945 slonel na ameriškem dolarju) so v zadnjem desetletju preprečevala bodisi politična nasprotja med ZDA, Evropo in Japonsko, bodisi dejavnosti multinacionalnih družb v obdobju denarne negotovosti, ki je spremljala splošno ekonomsko nestabilnost. Ne smemo tudi pozabljati, da se multinacionalne družbe poskušajo zavarovati pred nepredvidljivostjo valutnih tečajev. In ker nobena posamična kapitalistična sila ni več sposobna obvladovati mednarodnega prostora, je zelo težko ponovno doseči stabilno svetovno ekonomsko strukturo.

Kar se tiče perspektive prehoda k socializmu, ni več dosti prostora za romantične vizije (na temelju modela oktobra 1917, maja 1968 ali podobnega), ali da bi si delali utvare o dramatičnem in dokončnem spopadu, ki bi vodil k padcu kapitalizma in k neposredni graditvi socialističnega sistema. V primerjavi s tridesetimi leti tega stoletja v razvitih deželah ni verjeten fašistični izhod iz krize. Toda prav tako so tudi maloštevilni opazovalci, ki pričakujejo izbruh zmagovitih socialističnih revolucij, posebej še glede na občutno zaostajanje leveice v zadnjih letih in to v sicer dejansko revolucionarnih razmerah, kot na primer na Portugalskem. To velja tudi za tretji svet, kjer je v večini primerov propadel poizkus, da bi se resnično demokratične in revolucionarne politične partije preoblikovale v sile, ki bi imele vpliv na globalni nacionalni ravni. Celo v Braziliji, Indiji, Indoneziji (da omenimo samo največje in najbolj odločilne države tega področja) perspektive niso v proletarski ali kmečki revoluciji, temveč je prihodnost v oblikovanju širokih političnih in družbenih front, ki imajo (v primerjavi z revolucijami) skromnejše namene. Gre pravzaprav za to, da bi se poizkusila oblikovati hegemonija levih sil. Skratka, v skoraj vseh državah, posebej še v tistih, ki so industrializirane, je očitno, da bo boj po vsej verjetnosti dolg in zapleten. Stvar seveda ni v tem, ali bo pot k socializmu krajša ali daljša, temveč v tem, ali bo ta boj (ki bo očitno boj »na daljši rok«) zaživel, in ali bo takšen, da bo čim bližji našim ciljem.

Odgovora na to vprašanje ni lahko dati. In dokler ne bo jasno, kakšna je konkretna politika socialističnih in laburističnih gibanj do tega, da bi se kriza presegla — in v čem se ta politika razlikuje od politike kapitalistov (do katere točke pa so te politike med seboj združljive), bo odgovor težko podati. Na žalost, v mnogih državah te stvari res niso povsem jasne.

No, seveda, nekatere stvari pa so vendarle jasne. Na primer, po vsej verjetnosti bi bil naravnost pravi politični samomor, če bi iskali neposreden spopad in s tem povzročali poglobljanja krize. Posledica bi bil

poraz, kakršnega so doživeli v Nemčiji leta 1933 ali v Čilu 1973. leta. Na drugi strani pa ne bi bilo smotno samo čakati v upanju, da bi se — s sodelovanjem ali brez sodelovanja delavskega gibanja — blagostanje in gospodarski razvoj obnavljala s kapitalističnimi metodami. Takšni kapitalistični načini obnavljanja blagostanja in gospodarskega razvoja bi izredno oteževali položaj delavcev v industrijsko razvitih državah. Verjetno bi kapitalisti težili k razdelitvi delavskega razreda med zaposlene in nezaposlene (in tiste, ki bi jih morebiti »lahko zaposlili«); na široko bi se porajalo »zaposlovanje na črno« (čeprav uradno tega ne bi priznavali); prišlo bi do naraščanja napetosti med razvitimi deželami in tretjim svetom (in seveda tudi med samimi delavci teh dežel). Če hočejo imeti kakšen nadzor nad tem, kako naj se kriza preseže, in če želijo imeti učinkovit vpliv — posebej na najbolj odločilnih področjih delovanja multinacionalnih družb — morajo najmočnejša delavska gibanja izvajati stalen pritisk na vlade v svojih deželah.

Če bi delovali drugače, bi to pomenilo, da opuščajo vsaj en del neposrednih glavnih nalog delavskega gibanja. Ta pa je v obrambi ljudskih množic pred napadi na njihovo življenjsko raven in na njihovo svobodo. To je bistveno! V vsakem primeru: če komunisti ne bodo prevzeli za svojo nalogo obrambo ljudstva, tega ne bo storil nihče drug — čeprav seveda drugi lahko zmagujejo z obljubami, da bodo to storili! Obramba ljudstva mora dobiti tudi oblike neposredne akcije, kadar se izkaže, da je to nujno. Vendar pa spet ne sme prevzeti zgolj oblik neposrednih konfliktov, zlasti ne čisto korporativističnih. Niti ostri ekonomski boji ne bodo mogli sami po sebi doseči radikalizacije delavcev. Angleško laburistično gibanje je bilo v tem pogledu v zadnjih letih izredno aktivno. Toda: socialistična in komunistična levica je danes v Veliki Britaniji bolj slabotna kot je bila pred krizo. Očitno je, da samo volja za akcijo še ne zadošča. Čeprav je volja za akcijo sicer potrebna, sama po sebi ne pomaga delavskemu razredu, da odloča o svoji prihodnosti, temveč kaj lahko prepušča takšno odločanje drugim silam.

Prevod B. Markič

Buharin in zavestno sprejeta protislovja

Danes postavljajo francoski komunisti vprašanje o moralni rehabilitaciji in zgodovinskem prevrednotenju politične vloge N. Buharina, tega izrednega boljševiškega voditelja, ki je bil leta 1938 na tretjem velikem moskovskem procesu, imenovanem »proces proti desničarskemu in trockističnemu antisovjetskemu bloku«, obsojen brez stvarnih dokazov in takoj usmrčen.

Z znanstvenim raziskovanjem brez maniheizma in shematizma je potrebno v celoti obnoviti vlogo, dejanja in misli boljševističnih voditeljev. Zgodovina ni niti zagovor niti obsodba.

Preiskava zgodovinske vloge političnih voditeljev terja poglobljeno obravnavo sovjetske revolucije in graditve Sovjetske zveze z doumevanjem odnosov med gibanjem sovjetske družbe in politične prakse države in partije. Ne razpolagamo pa še z vsemi znanstvenimi sredstvi, da bi to storili.

N. Buharin je postavljал samo neposredno na sovjetsko politiko vezana vprašanja. Njegova teoretska razmišljanja o narodnostnem problemu in imperializmu, o prehodnem gospodarstvu, o povezanosti demokracije in socializma, o odnosih med partijo in državo, o vsebini koalicij in njihovih političnih oblikah nas še danes pritegujejo kot stališča, razvita z marksistične osnove. Postaviti jih velja v njihov kontekst in njim lastno gibanje; o njih gre razpravljati, jim tudi nasprotovati, zakaj delavsko in revolucionarno gibanje potrebuje za svoj lastni razvoj ne le zgodovinsko resnico, ampak, kot to narekuje naš XXII. kongres, tudi teoretsko razpravo.

Lenin je 24. decembra 1922 narekoval pismo XII. kongresu Komunistične partije boljševikov, poznano kot »politična oporoka«, in v njem takole sodil Buharina, ki mu je med mladimi člani centralnega komiteja dajal prednost zaradi njegovih sposobnosti:

»Buharin v partiji ni le eden najvidnejših teoretikov zelo visoke vrednosti, ampak upravičeno uživa tudi naklonjenost cele partije. Vendarle pa je mogoče imeti njegove teoretske poglede za marksistične le z naj-

večjim pridržkom, kajti v njem je nekaj sholastičnega, dialektike ni nikoli študiral in domnevam, da je tudi nikoli v celoti ni doumel.»

In vendar je bil Buharin že leta 1915 kritiziran zaradi svojega »ekonomizma« in se je leta 1918 uveljavil kot »levi komunist«, ki ga je nekaj časa mikala celo možnost preloma s partijo. A leta 1917 je bil pristaš Leninovih »aprilskih tez«, član centralnega komiteja od avgusta 1917, sekretar gospodarskega oddelka partije, direktor Pravde od 1918, član Političnega biroja od 1919, direktor šole za partijske kadre in bližnji Leninov sodelavec v letih 1921—1922. Buharinov razvoj dobro kaže, kako so za časa Lenina odprta teoretska razprava in prevzete odgovornosti v polni meri omogočale popravljanje prvotnih stališč in kohezivnost partije.

Zanikovalec naroda?

N. Buharin, rojen leta 1888, učiteljev sin, briljanten študent, se je pri osemnajstih letih pridružil boljševiški partiji in igral vlogo študentskega organizatorja, kar ga je stalo dveh aretacij in prisilnega izгона leta 1910. Leta 1912 sreča Lenina in v Švici ter na Švedskem deluje proti imperialistični vojni ter polemizira z Leninom glede narodnostnega vprašanja, demokracije in države.

Od februarja 1915 Buharin zagovarja trditev, da je imperializem zankanje demokracije, da je ta v kapitalističnem režimu neuresničljiva, da je boj za demokracijo torej nekoristen in da se je treba, proti imperialistični vojni, boriti samo za osvojitve oblasti po proletarcih in za socializem. Kritizira partijski program »o samoodločbi narodov« in »svobodni odcepitvi« ljudstev, kajti meni, da lahko takšna gesla služijo buržoaziji in šovinističnim strujam ter škodujejo mednarodno usmerjenemu revolucionarnemu gibanju delavstva. V času imperializma so narodnostne zahteve za delavski razred že zastarele, v času socializma pa bodo odvečne.

Takšno stališče temelji na obrambi spontanega gibanja in zanemarja kritiko med množicami razširjenih ideologij, podcenjuje nujnost političnih zvez zoper imperializem in ne prispeva k bojem za reforme in demokracijo s ciljem socialistične revolucije.

Revolucionarna izkušnja glede teh točk potrjuje Leninove teze. Na VIII. kongresu marca 1918 se Buharin še sklicuje na Stalina, da bi načelo samoodločbe narodov »podredili načelu socializma«. A ko ga zadolže, da sestavi izobraževalni priročnik za ruske aktiviste in aktiviste III. Internacionalne, popravi svoja stališča in razvije teze, ki so zmagale na VIII. kongresu. Med njimi tudi tisto, po kateri naj bi delavski razred neke podjarmljene dežele podpiral aspiracije nacionalne buržoazije po neodvisnosti celo proti svojim gospodarskim in družbenim interesom. In to za voljo tega, da bi čistost razrednega spopada v narodni državi omogočila boljše razumeti dejanskost internacionalizma.

Tu ne gre le za preprosto disciplinirano zadržanje, kajti kasneje je Buharin kritiziral Stalina zaradi njegovega postopanja pri gruzinskem narodnem vprašanju.

Teoretik imperializma

Kako razložiti ta obrat med protislovnimi stališči? Kot ekonomist po stroki je svoja prva dela posvetil kritiki »marginalistov«¹ dunajske šole in neoklasikov, ki so skušali zavrniti Marxovo vrednostno teorijo. Celo še pred Leninom se je lotil zavračanja reformističnih tez Kautskega o »superimperializmu«, ki da obvladuje krize. Leta 1918 je vso svojo učenost vpregel v pisanje »Svetovne ekonomije in imperializma«, ki ji je predgovor napisal Lenin. Zlasti vztraja na socializaciji in internacionalizaciji menjave, proizvodnje in kapitala.

Dokaj abstraktno potrjuje težnje po izenačevanju mezdnih stopenj, stopnje profita in vrednosti v svetovnem merilu kot prevladujoče. Odtod sklepi, da »lokalne in narodne posebnosti v veliki meri izginjajo«² in postavi idejo o obrambi ali širjenju meja buržoaznih držav, idejo, ki hromi razvoj proizvodjalnih sil svetovnega gospodarstva in izpodriva geslo o ukinjanju narodnih meja in stapljanju ljudstev.

To tezo lahko popravi zato, ker se poda v analizo protislovnega gibanja imperializma, četudi čezmerno razvija drugotne težnje: »... vzroke (imperializma)«, pravi, »je treba iskati predvsem v notranjih pretvorbah strukture narodnih kapitalizmov.« Internacionalizacijo kapitalov se da razložiti s »presežno proizvodnjo«³ in »superakumulacijo«⁴ v procesu »nacionalizacije kapitala«, torej koncentracije nacionalnega kapitala.

Zato Buharin lahko sprejme Leninovo kritiko, ki pravi, da ni moč »na način abstraktnega teoretskega razmišljanja«⁵ čezmerno poudarjati določenih teženj in da se razvoj imperializma odigrava »ne le v ekonomskih, ampak tudi političnih in narodnih okoliščinah, ritmih, protislovjih in spopadih«⁶.

Buharin bo prečistil svoje stališče. V svojih kasnejših analizah v vodstvu internacionale bo, čeprav še vedno enako pozoren na razvoj mednarodnega kapitalizma, celo natančno opredelil, da »so se protislovja, lastna vsaki kapitalistični družbi, sedaj povečala zaradi *specifičnih vzrokov* (podčrtal Buharin), nanašajočih se na notranja narodna protislovja in na razredni boj«⁷.

Danes videti v Buharinu le teoretika ultraimperializma in zanikovalca narodnostnega dejstva pomeni odkriti njegovo prvotno misel in spregledati njene protislovne vidike, ki so nosilci kasnejšega razvoja.

Leta 1918 je Buharin prignal svoje »levičarske«⁸ težnje vse do slepe ulice. V široko razprostrtem upanju na revolucionarno eksplozijo v Evropi skupaj s Trockim in večino centralnega komiteja nasprotuje Le-

ninovi zahtevi po podpisu premirja z Nemčijo. Kot pristaš »revolucionarne vojne« in nato odpora do konca proti splošni ofenzivi, želi še 23. februarja zavrniti nemške pogoje. Lenin mora zahtevati konec »revolucionarnega besedičenja« in zagroziti z odstopom, da je bil sprejet nemški ultimati, ki je Rusiji odtrgal četrtno kmetijskega ozemlja.

Razhajanja v najtežjem trenutku revolucije, pred podpisom brest-litovskega sporazuma 3. marca 1918, povzročijo vzpostavitev skupine »levih komunistov«, Buharin in drugi odstopijo s svojih položajev, osnujejo opozicijski dnevnik in pripadniki opozicije stopajo z njimi v stik. Toda pred odcepitvijo se obotavlja in zahteva sklic kongresa, kjer pa bodo njegove teze ostale v manjšini.

Zakaj se Buharin ponovno pridruži partiji? Čut odgovornosti je močnejši od obstoječih razhajanj.

Nekaj tednov po oktobrski revoluciji je Buharin, zadolžen za osnivanje Vrhovnega sveta narodnega gospodarstva, spoznal, da delavska kontrola v tej zaostali in od vojne uničeni deželi ne more privedi do »organizacije proizvodnje po delavskem razredu«. Tako je pripomogel k sprejemu integracije in podrejenosti sveta delavske kontrole Vrhovnemu svetu narodnega gospodarstva.

Kljub temu pa po svojem odstopu Buharin nasprotuje, da država imenuje upravne in le centralnim organom odgovorne vodilne kadre v podjetjih v zameno za izvoljene delavske kolegije. Hkrati postavlja zahtevo po dovršitvi revolucije s popolno nacionalizacijo in po samostojnosti kontrolnega organa.

Ni v popolni opoziciji do Lenina, za katerega je ta »državni kapitalizem« nujen »korak nazaj«, ker je tedaj delavsko upravljanje le »utopičen sen«. Dokler delavska kontrola ne bo postala doseženo dejstvo, ne bo mogoče izvesti drugega koraka na poti v socializem, to je preiti k delavskemu urejanju proizvodnje.

Konec leta 1919 je Buharin ponovno povzel načelo iz programa partije, po katerem »morajo sindikati uspeti zbrati v svojih rokah vsako vodenje gospodarstva in privedi množice k upravljanju«.

Razhajanja so se okrepila, ko so nujnosti državljske vojne, rekvizicije in nacionalizacije na videz več kot izpolnile Buharinove zahteve; končal je s tem, da je v državnem vodenju videl »koncentrirano obliko proletarske uprave industrije«, in zahteval »militarizacijo prebivalstva po metodi samoorganizacije delavskega razreda«.

V razpravi o sindikalnem vprašanju v začetku leta 1920 se Buharin pridruži Trockemu, ko predlaga militarizacijo dela in vključitev sindikata v državni aparat. To izzove splošno nasprotovanje velikanske večine partije in sindikatov.

Ali gre za oportunistična kolebanja med »demokatičnim levičarstvom« in nagnjenostjo k temu, da ne vidi drugega kot »čisto upravno plat stvari«?

V resnici pa je Buharin, potem ko je postal član Politbiroja in Leninov sodelavec, sovjetsko stvarnost ob koncu državljanske vojne ocenjeval bolj občutljivo in bolj protislovno. Ohranil je zvestobo načelom, pa tudi opazil, da ni mogoče izsiljevati etap razvoja. Vojni komunizem ni bil predsoba komunizma, ampak njegova karikatura.

Aprila leta 1924 takole razloži svoje popolno pridruženje politiki NEP-a: »V ognju samokritike so iluzije porodnega obdobja uničene in se izgublajo... dejanski odnosi se pojavljajo v vsej svoji trezni goloti in proletarska politika privzema — včasih manj emocionalen, toda bolj gotov — značaj politike, ki od blizu sledi dejanskosti in jo tudi spreminja. S tega vidika predstavlja prehod k NEP-u polom naših iluzij.«

Tako povzame Buharin protislovja, ki niso le njegova, ampak so protislovja sovjetske stvarnosti. Če je v nekem trenutku menil premagati težave z »militarizacijo« sindikatov in prebivalstva, je bilo to zaradi tega, ker se je ruski proletariat zaradi uničevalne vojne in zrušenja velike industrije skoraj razdrobil. Delavci so »sami sebe deklasirali«, gospodarsko so delovali kot »špekulantje ali drobni proizvajalci«. »Le najslabše prvine razreda so ostale v tovarnah«, najboljše je vsrkala rdeča armada ali partija.

Buharin zdaj ne verjame več v takojšnjo uvedbo delavskega upravljanja in prenese vse svoje upe na demokratizacijo partije, ki je srce »pravega« delavskega razreda. V svojem poročilu na X. kongresu leta 1921 pravi na primer: »Vse svoje sile moramo sprožiti v smeri delavske demokracije in jo uresničiti z enako energijo kot smo jo bili pred tem razvili pri militarizaciji partije... Delavska demokracija onemogoča sistem vladavine, njena značilnost je volilnost vseh organizmov od spodaj do vrha... z nujnostjo širokih razprav o vseh pomembnih vprašanjih, popolno svobodo kritike znotraj partije in kolektivno oblikovanje partijskih odločitev.«

Partija je postala nastavek sovjetske družbe, epicenter protislovij.

Partija, razred, voditelji

Kateri so pogoji uspeha? »Normalni odnosi med raznimi deli delavskega razreda in predvsem normalni odnosi med partijo in nepartijci. Po eni strani je treba usmerjati in ukazovati, po drugi pa vzgajati in prepričevati. Brez vzgoje in prepričanosti ni mogoče usmerjati.«

Z mehanskim in hkrati organskim pojmovanjem Buharin izraža misel, da »partija ni razred, temveč glava razreda«. Gotovo je mogoče razlikovati med partijo in razredom, ni pa ju mogoče zoperstavljati: »Partija delavskega razreda na najboljši način izraža njegove razredne interese.« Tako je partija pojmovana kot istovetna z bistvom proletariata in kot nadrejena njegovi dejanskosti.

Intelektualna raznovrstnost članov partije je temeljni vzrok neizbežne nujnosti bolj ali manj stabilnega grupiranja vodilnih osebnosti. »Prav tako je nesmiselno zoperstavljati partijo in njene voditelje.« Zavrača vsako organiziranje frakcije ali struje v partiji, obsodi Trockega, Zinovjeva in Kamenjeva. Buharin formalno upraviči prvenstvo partijske discipline kot neko vrsto naravnega zakona organizacijske nuje. Njegovo pojmovanje demokracije v partiji je torej omejeno zaradi podcenjevanja boja množic in pobude delavskega razreda.

Buharin se gotovo zaveda dvojne nevarnosti izroditve, odcepitve vodilnega sloja od množic in te, da bi si »buržoazija podjarmila partijo preko državnega aparata«. Spusti se celo do postavljanja trditve: »Socialisti lahko zmagajo, socializem pa ne«, če ostane upravljanje v rokah zaprte vodilne skupine brez soudeležbe množic.

Buharin meni, da bosta rast proizvodnih sil v socialistični družbi in splošen razvoj izobraževanja povzročila, da »bo prihodnja družba doživela izredno produkcijo organizatorjev, tako da več ne bo stabilnosti vodečih skupin« v državi in partiji. To bo premagalo demokratizacijo. Vprašanja so stvarna, odgovori le malo dialektični in zanemarjajo vlogo političnih bojov množic pri preoblikovanju družbenih odnosov.

Na ta način se Buharin izogne dogmatizmu Trockega in voluntarizmu Stalina. Toda leta 1928 ugotovi svoj neuspeh, ko zaupa Kamenjevu naslednje: »Vzrok vseh slabosti je spojitev partije in države ... Stalin je novi Džingiskan.«

Ali podcenjevanje političnega pelje Buharina k podcenjevanju družbenih zavezništov? Na prvi pogled ne.

Razredna zavezništva

Glede objektivne nujnosti in politike razrednega zavezništva je bil eden najbolj bistrovidnih voditeljev. S tem, ko je odigral glavno vlogo pri razširjanju Leninovih spisov in njegove misli, je sledil partijskemu delovanju v smeri tistih znanstvenikov in strokovnjakov, ki so vztrajali pri odločilni vlogi kulturne revolucije v razvoju proizvodnih sil. Medtem ko je v svoji mladosti sam razglašal potrebo po »proletarski literaturi«, se je kasneje zoperstavil direktivam na področju literature in na Kongresu piscev leta 1934 v Harkovu podčrta, da se lahko umetniška ustvaritev razvije le na podlagi široke svobode spopadanja v iskanju.

Toda med leti 1925 in 1929 se v srčki njegove politike zavezništva nahaja kmečko vprašanje. Stalno bo nasprotoval tezi o »prvobitni socialistični akumulaciji«, ki sta jo najprej razvila Preobraženski in Trocki in jo je nato povzel Stalin v letih 1928—1929. Upira se temu abstraktnemu modelu prehoda, ki predpostavlja resnično »izkoriščanje kmetstva s strani delavske države in vpeljuje hitro in nasilno kolektivizacijo. Nenehno razkriva trdovratnost »politike oblastnega pritiska namesto gospodarskega boja« na deželi in od vojnega komunizma podedovanih pretiravanj.

Analizira dialektične protislovne učinke te politike, ki, daleč od tega, da bi osamila kulake, celo širi njihove bojazni med srednje kmete in povzroča tudi proteste revnih kmetov, žrtev prenaseljenosti in ovir pri razvoju kmetijstva. Noče biti »branilec kulakov«, kot mu bosta očitala Trocki in Stalin, temveč terja nadaljevanje boja proti njim, le da z drugimi sredstvi. Želi, da NEP resnično prepoji podeželje in da se podaljša njegovo trajanje.

30. septembra 1928 objavi »Zapiske nekega gospodarstvenika«, da bi se zoperstavil novim vidikom Stalina, ki mu je dotlej sledil. Po njegovem izvira padec žitnih dobav prej iz poslabšanja obdelovanja zemlje kot pa iz kulaških špekulacij. Kmetijstvo in industrijo je mogoče razviti z boljšim razmerjem med cenami kmetijskih in industrijskih proizvodov ter z boljšo izrabo investicij, ne pa z zatekanjem k »trockistični politiki« nasilnih odvzemov pridelka in pospešene kolektivizacije.

Prav nasprotno, pospešena industrializacija, ki zahteva »maksimalno izsrkavanje virov iz območja kmetijstva«, bi imela za posledico kmetijski polom in razsipanja, ki bi kasneje škodovala razvoju same industrije. Predvsem pa bi to vodilo k »političnemu prelomu s kmetstvom« in uničilo politiko organskega zavezništva, ki jo je branil Lenin s svojim združnim načrtom.

Kako razložiti Buharinov neuspeh iz leta 1929 kljub podpori vodje vlade Rykova in predsednika sindikatov Tomskega?

Buharin bolje kot ostali doume protislovno naravo obnašanja kmetov, malih tržnih proizvajalcev, ki so le redkokdaj primerljivi s pravimi kapitalisti. Namerava jih vključiti v zadruga »ne da bi se tega zavedli«, brez neke posebne organizacije in brez kmečke vojne. Integracijo predvideva v treh zaporednih korakih: najprej naslonitev na revne kmete, nato povezava s srednjimi kmeti in končno zmaga nad kulaki. Ta mehanični in sociološki pogled ne omogoča stalnega in usklajenega boja na treh frontah. Buharinova omejenost je v tem, da ni znal razviti politike razrednega boja na deželi, politike mobilizacije in razlikovanja kmetstva, da ni znal v vsakem trenutku odkriti prevladujočega vidika protislovij v naročju kmetstva.

Zavezništva ne pojmuje kot dialektičnega boja, ampak kot spoštovanje »teorije ravnotežja«, ki je za Buharina formulacija dialektike. Tako ostroumnost »ekonomskih« analiz ne more premagati Stalinovega političnega voluntarizma. Prav tako se Buharin ni mogel zoperstaviti strategiji »razreda proti razredu.«

Zvesti bojevnik

Ko je leta 1926 nasledil Zinovjeva na čelu Internacionalne, si je tako kot Tomski prizadeval razviti zamisel široke enotne fronte delavskega razreda. Toda na VI. kongresu julija 1928 razloži nujnost »nenadnega preobrata«, katerega »politična os je sprememba zadržanja do social-

demokratskih partij«. Odklanja pa, da bi v tem videl opustitev enotne fronte, in četudi je to mogoče storiti le na osnovi in proti prvim obsoodbam »socialfašizma«, zatrjuje, da »bi bilo nespametno trpati socialdemokracijo v isto vrečo kot fašizem.« V letih med 1933 in 1935 bo na prvo mesto postavil vlogo demokracije v svetovnem boju proti fašizmu.

Med novembrom 1928 in februarjem 1929 Buharin, Tomski in Rykov zahtevajo resnično demokratično razpravo v partiji in reorganizacijo partije. Dvakrat odstopijo s svojih položajev. Centralni komite jih aprila 1929 obtoži frakcionaštva. Buharina odstavijo s predsedništva Internacionalne 3. julija in 26. novembra ga izključijo iz političnega biroja. Tako kot Trocki se je tudi Buharin odrekel vsakršni frakcionaški aktivnosti, ko je ostal le še navaden nadomestni član centralnega komiteja. Sodeluje pri izdelavi prvega petletnega plana, predloži matematične metode planiranja, ki jih bo Stalin zavrnil in nadaljuje svojo znanstveno dejavnost.

Konec leta 1933 ima tudi Buharin koristi od zapletenega procesa liberalizacije partije. Po XVII. kongresu postane glavni urednik »Izvestij« in bo skupaj z Radekom odigral odločilno vlogo pri pisanju Ustave iz leta 1936, ki jo želi narediti za orodje demokratizacije družbenega življenja.

V začetku čistk je bil poslan v Francijo, da bi zmanjšali njegov vpliv na centralni komite, toda odrekel se je temu prostovoljnemu zatočišču. Na prvem moskovskem procesu je bil ovaden, a preiskava se je končala z ustavitvijo postopka zaradi pomanjkanja dokazov. Zagotovo pa je aretiran 16. januarja 1937. Zaroto proti Leninu, veleizdajo in spodbujanje k terorizmu, bistvene točke obtožnice, zanika do konca svojega procesa. Prizna pa, da se je od leta 1928 poskušal z »odprtim legalnim bojem« in politično kritiko zoper Stalina. Tega se ne kesa. Sklene: »Sodišče more izreči sodbo celo brez tega. Izpovedi obtoženih niso obvezne, priznanje je srednjeveški postopek.« Ustreljen je bil še preden je vložil priziv.

Ti prekratki premisleki nas vodijo k prepričanju, da Buharina več ni mogoče obtoževati za »levi in desni odklon« v odnosu do centra, ki bi bil absolutna znanost in znanje revolucionarne pravovernosti.

Denimo, da je tako v teoriji kot v politiki zavestno sprejemal protislovja, ne da bi jih vedno mogel preseči.

(Iz »France nouvelle, 11. dec. 1978 prevedel: C. B.)

ŽARKO MILOŠEVIC

Stari in novi toni

(XIV. kongres Socialistične internacionale v Vancouvru)

Potek in rezultati XIV. kongresa Socialistične internacionale (od 3. do 5. novembra 1978) v celoti dokazujejo, da se proces »internacionalizacije Internacionale« nadaljuje — hkrati pa napovedujejo nov in močnejši razmah njene dejavnosti. Že pred dvema letoma — na XIII. kongresu v Ženevi — je Socialistična internacionala povsem določno napovedala, da se namerava v prihodnjem obdobju aktivneje vključiti v mednarodna politična gibanja ter po svojih najboljših močeh v teh dogajanjih uveljaviti svoj vpliv — in to tudi na področjih, ki so zunaj zahodnoevropskega prostora. Tak načrt opira na dejstvo, da so se ob tej priložnosti včlanile v Socialistično internacionalo nekatere neevropske partije, da je organizacija razširila svoj sekretariat in biro ter ju kadrovsko okrepila. Za predsednika so ponovno izvolili Willyja Brandta, agilnega politika, ki ima tudi dokajšen ugled in izkušnje.

Odtlej Socialistična internacionala neprestano dokazuje, da vse bolj opušča pasiven odnos do gibanj v svetu ter se odločno otresa svoje zaprtosti v Zahodno Evropo. Biro zaseda pogostejše kot nekdanj. Na svojih sestankih v Evropi razpravlja pretežno o evropskih vprašanjih (odnosi na levici, terorizem, problemi evropske varnosti in sodelovanja itn.). Na dnevni red zasedanj postavljajo tudi doktrinarna vprašanja, manj pa je razprav o občutnejših razlikah v pogledih med partijami, članicami evropskega Severa in Juga. Internacionala tudi prav nič ne okleva pri dodeljevanju pravočasne in izdatne pomoči sestrskim partijam (na Portugalskem, v Španiji in Franciji). Finski socialdemokrati so bili gostitelji mednarodne konference o razorožitvi, na katero je organizacija povabila tudi predstavnike nekaterih komunističnih partij (npr. KP SZ) in drugih partij.

Uvedla je novost: seje biroja sklicuje tudi na drugih kontinentih: v Caracasu in Mexico Cityju, v Dakarju in v Tokiu; na teh zasedanjih prevladujejo vprašanja, ki neposredneje zadevajo problematiko teh kontinentov. Predsednik in podpredsedniki Socialistične internacionale (teh je zdaj 19) obiskujejo v misijah dobre volje dežele Bližnjega vzhoda, dežele, ki so v prvi bojni črti soočanja z jugom Afrike ter dežele Latinske

Amerike, da bi se na kraju samem sestanili z možnostmi za reševanje problemov največjih žarišč vojne nevarnosti; da bi izrazili solidarnost z osvobodilnimi gibanji, podprli boj za odpravo zadnjih oporišč apartheida in kolonializma; spoznali probleme »zelenega kontinenta« ter oblike kršenja človekovih pravic v nekaterih deželah (Južna Koreja, Čile, Tunis).

H koncu gredo tudi priprave za ustanovitev Afriške socialistične internacionale, ki bo baje povsem neodvisna od evropske »matične« organizacije; ustanoviti jo nameravajo ne glede na to, da se bodo nekatere države znašle v vlogi članic obeh organizacij. Predsednik Brandt vodi mednarodno komisijo, v kateri sodelujejo neodvisne osebnosti in katerih naloga je, da prepričajo politike in javno mnenje o nujnosti temeljitih sprememb v ekonomskih odnosih med deželami svetovnega Severa in Juga. Za Brandta je — v skladu s prestižem socialdemokratskih nazorov — že zagotovljeno pomembno mesto v novem evropskem parlamentu, ki ga bodo prihodnjo pomlad prvikrat volili na neposrednih volitvah v deželah evropske deveterice.

Kongres v Vancouvru je simbolično odražal težnje sedanje Socialistične internacionale, da nadaljnji razvoj »evrocentrizma« še bolj usmeri h pacifiški in zahodni polobli — kar nakazuje že glavne smeri njene dejavnosti v prihodnosti. Kongres je s svojimi sklepi potrdil in izpopolnil mozaik dejavnosti Socialistične internacionale v preteklem obdobju in določneje zarisal konture njene politike in dejavnosti za prihodnost. Z vidika sedanjega trenutka so bila vsa glavna kongresna sporočila uglasena s pojmovanjem vodstva Socialistične internacionale, da ni nobenega razloga za to, da bi se odstopalo od najširšega dialoga in »gibkega povezovanja« s sorodnimi partijami in gibanji v svetu (tri partije so bile sprejete med polnopravne članice). Prisotnost 65 delegacij v svojstvu polnopravnih članic, ter vrsta gostov in opazovalcev zbuja vtis, da je organizacija dokaj uspešna v osvajanju »novih prostorov« — četudi na kongresu niso skrivali nezadovoljstva zaradi zastopanosti Afrike, ki je bila »pod pričakovanji«; to bo vsekakor vplivalo na nadaljnje odnose Socialistične internacionale do tega kontinenta, na katerem so opazni prvi znaki širjenja vpliva te organizacije.

Rezultati kongresa v celoti odsevajo premike v graditvi temeljnega koncepta bolj ofenzivnega odnosa Socialistične internacionale do sveta in so odraz prizadevanj, da pride do tesnejšega povezovanja razvitega dela sveta z deželami v razvoju (v tej strategiji so poudarjene tri glavne naloge: zaustavljanje oboroževalne tekme, odnosi Sever—Jug in človekove pravice). V bistvu je kongres zasnoval razpravo na splošni temi — mir in razvoj, torej na temi, ki sublimira vsa upanja in zaskrbljenost človeštva. To je bila tudi sicer glavna tema zasedanj Socialistične internacionale od kongresa v Ženevi dalje.

Kongres v Vancouvru — kot nova etapa v Ženevi začete ofenzive Socialistične internacionale — je v bistvu samo še bolj izostril poglede organizacije na ta vprašanja. Srž tega je pojmovanje, da bosta dajala

desetletjem, ki so pred nami, najmočnejši pečat prav prodor »reformističnih alternativ« in splošni proces »redemokratizacije«. Na poti k razvoju pretita miru predvsem dve veliki nevarnosti: ena od teh je oboroževalna tekma, druga pa vse bolj izrazita razcepljenost sveta na bogate in revne. V prizadevanjih, da se Socialistična internacionala uveljavi kot sila, ki zmore prispevati k miru in sodelovanju, v svojih kongresnih sklepih ne ponuja posebnih novosti: tako kot doslej se bo zavzemala za detant, za splošno izboljševanje odnosov med Vzhodom in Zahodom, za hitrejšo odpravljanje vseh pojavov, ki ovirajo izboljševanje medblokovskih odnosov; ta vprašanja so tudi sicer obravnavali na mnogih sejah biroja in na drugih sestankih v preteklih dveh letih. Socialistična internacionala poudarja pripravljenost za najširšo politično akcijo v procesu razoroževanja — kot tudi željo, da se v proces popuščanja napetosti, kjerkoli je to mogoče, uvajajo nove vsebine.

Kar zadeva splošne ekonomske razmere v svetu izraža v Vancouvru sprejeta resolucija viden napredek in bolj realističen pristop Socialistične internacionalne do teh vprašanj. V kvalitativno novih pogledih na stanje ekonomskih odnosov v svetu, na pogoje proizvodnje in menjave, na vlogo multinacionalnih korporacij itn. se je internacionala približala stališčem, ki so dokaj podobni originalnemu konceptu nove mednarodne ekonomske ureditve, kakršne so predlagale neuvrščene dežele (in ki jim je Socialistična internacionala izrekla za njihovo aktivnost polno priznanje). Resolucija kongresa nakazuje hkratno rešitev za razvite države (hitrejša gospodarska rast, večja zaposlenost, odpravljanje monetarne nestabilnosti itd.) in za dežele v razvoju (pospeševanje proizvodnje in splošno izboljševanje pogojev menjave). Ta »novi model rasti« bi bil lahko preobrat v razvoju ekonomskih odnosov v svetu v korist miru. V želji, da bi pripravila teren za politično akcijo, je Socialistična internacionala opustila dosedANJI koncept, ki je odnose Sever—Jug v bistvu zoževal na »pomoč« deželam v razvoju in na probleme reguliranja (odpisovanja) njihovih dolgov, ali pa na pojasnjevanje, zakaj je za razvite dežele nesprejemljiva udeležba v financiranju proizvodnje surovin in energetike, kakršno terjajo dežele v razvoju — kot da je možno reševati gospodarske težave razvitih brez hkratnega reševanja problemov dežel v razvoju.

Kongresna razprava o splošni temi, zlasti pa tedaj, ko se je dotaknila vrste posebnih vprašanj, je izluščila precej zanimivih dognanj. Človekove pravice so na kongresu obravnavali v socialnem kontekstu, vendar so poudarjali, da od tistega človeka, ki se muči v najhujši bedi, ni mogoče pričakovati, da se bo zavzemal za uresničevanje vseh drugih državljanskih pravic. Procese v komunističnem in delavskem gibanju so obravnavali skozi prizmo vplivov, ki jih prinašajo v socialno demokracijo tiste spremembe v »velikih partijah, ki so še vedno prepričane, da so komunistične«. Zato si je internacionala kot »asociacija neodvisnih partij« zastavila nalogo, da postane mesto za učinkovito izmenjavo idej

in izkustev, da prek intenzivne izmenjave pogledov ustvari skupno osnovo za tako mednarodno dejavnost, katere končni cilje je v tem, da bo lahko »prvikrat« ponudila interpretacijo demokratičnega socializma, ki bo sprejemljiv za ves svet.

Seveda se v vseh kongresnih gradivih izražajo take ocene razmer v svetu, ki so povsem v skladu s tradicijo socialne demokracije. Ko govorijo o miru v svetu, povsem nedvoumno istijo socialni in razredni mir, oziroma točneje — izražajo sum v katerokoli obliko socialnega »nemira« ali vrenja. Detant in miroljubna koeksistenca sta predstavljena kot izhodišče za mirno reševanje vseh vprašanj. Izhajajoč iz takih pojmovanj vidi Socialistična internacionala v Latinski Ameriki najširše možnosti za uveljavljanje svojih namer, da bi vojaške režime postopno preusmerjala v ustaljene tirnice meščanske (parlamentarne) demokracije — in to brez pretresov, iznenadenj in radikalnih rešitev. Zdi se nam, da so ti nazorji meja ločnica, do katere lahko prodirajo koncepti, ki jih zagovarja Socialistična internacionala bodisi v Zahodni Evropi ali kje drugje v svetu. Z Vancouvrom je namreč zaključena etapa, v kateri so bile domala do konca izkoriščene možnosti, da bi lahko dežele v razvoju in svet v celoti zadovoljevali le z obljubami, ne da bi se lotili konkretnih akcij — oziroma da bi ostalo tako ravnanje brez težjih političnih posledic. Zdaj stojijo pred to organizacijo težje in nujne naloge, ki bodo dobra preizkušnja, ali je Socialistična internacionala pripravljena in sposobna stopiti v korak s časom. Mitterand je povsem upravičeno poudaril, da je glavno vprašanje sedanjega časa v tem, kako pomagati tako imenovanemu »četrtemu« (najbolj siromašnemu) svetu, v katerem je 34 držav z več kot milijardo prebivalstva — pomoč razvitega sveta pa se je v zadnjih letih zmanjšala za polovico in se še zmanjšuje. Hkrati znašajo dolgovi dežel v razvoju več kot 400 milijard dolarjev. Največ možnosti za vpliv v svetu bodo imele v prihodnosti tiste sile, ki imajo največ posluha in sposobnosti, da sprejmejo zahteve časa. Socialistična internacionala je — kot so poudarili na kongresu — tista sila, ki lahko v globalnih razsežnostih k temu mnogo prispeva in na katero je treba računati; vendar le tedaj, če bo s tako zastavljeno nalogo uravnavala tudi svoje akcije, če bo temu prilagodila svoj program, ki je — mimogrede rečeno — še vedno preveč nasledek razmer hladne vojne; če se bo dejansko izogibala vsiljevanja svojega evropskega modela in vmešavanja v zadeve, ki so po naravi stvari suverena pravica narodov in političnih organizacij, s katerimi Socialistična internacionala vzpostavlja »elastičen dialog« in sodelovanje.

(Vir: Mednarodna politika, št. 688, 1. XII. 1978)

WIENER TAGEBUCH
št. 11, november 1978

FRANZ MAREK: Leninizem — kočljivo vprašanje za evrokomuniste

Avtor na začetku ugotavlja, da kljub temu, da je KP Španije že odstranila pojem marksizem-leninizem iz svojega statuta, vendar s tem ni zavrгла ne osebnosti Lenina ne mnogih njegovih tez. Tudi Marchais, generalni sekretar KP Francije, je najavil odločitev o vprašanju leninizma za naslednjo pomlad. Berlinguer, generalni sekretar KP Italije, se je v nedavnem intervjuju zavzel proti institucionalizaciji Lenina za priročnike shlastičnih formul. Kljub temu pa je poudaril Leninovo vlogo pri preseganju pozitivističnega neodarvinizma Socialistične internacionale, pomen njegove formulacije socializma kot popolne demokracije in njegovo analizo imperializma, ki so jo dogodki v Nikaragvi le potrdili. Rekel je: »Lenin je od našega rojstva igral pomembno vlogo pri naših izkustvih, naših analizah in naših bojih, toda ne pripisujemo mu ekskluzivnega in doktrinarnega pomena«.

Berlinguerjevo izjavo, ki bi v praksi zahtevala spremembo statuta, lahko razumemo kot odgovor namestniku generalnega sekretarja SP Italije Signorila, ki je menil, da KP zaradi svoje leninistične popkovine ne more imeti mesta v nobeni zahodnoevropski vladi. SP Italije postavlja vprašanje leninizma po vzoru na francoske socialiste. Avtor članka meni, da tako kot je sicer nesporno, da so marsikateri Leninove odločitve, do katerih je prišlo med državljansko vojno in vojno proti intervenciji, olajšale izroditve v stalinizem, tako nesporen ostaja njegov pomen za zgodovino delavskega gibanja. Formule, s katero je pravkar preminuli

papež polemiziral v svoji poslednji javni izjavi: ubi Lenin, ibi Jerusalem, ne bi uporabil noben evrokomunist. Ilustrira namreč le ozkogled karakter mnogih esejev, ki želijo poveličevati zgodovino in podobo socialdemokracije s poenostavljenim razvrstnotenjem Lenina.

Craxi, generalni sekretar SP Italije, je pred kratkim objavil pamflet, v katerem je ne glede na sodobne, stvarne probleme in zgodovino ter politiko KP oznanil tezo, da sta leninistični komunizem in socializem nezdružljiva. In čeprav je prej veljalo, da imajo socialisti in komunisti isti cilj, le da imajo pred očmi različna sredstva za doseg tega, je sedaj Craxi poudaril različne cilje. Nasprotje vidi med kolektivizmom in pluralizmom, med katerima obstoji globoka nezdružljivost. Craxi pravi: »Leninizem je prepričan o tem, da se je človekova nprav pokvarila z nastankom privatne lastnine, da se je prvotna družba dezintegrirala s pojavom razrednega boja. Obvladuje ga želja, da bi vzpostavil prvotno enotnost s tem, da se volja posameznika podredi kolektivni volji. V tem pogledu je komunizem organsko totalitaren, kajti njegov postulat je socialen in harmoničen red, ki se lahko odpove državi in aparatu prisile. Predhodnica tega totalitarizma soglasja mora biti totalitarizem prisile.«

Pri tem se Craxi sklicuje na Proudhona, Trockega, Roso Luxemburg in Cohn-Bendita, pa še to le na tiste odstavke, ki mu ustrezajo. Marxa pa seveda ne navaja. Ne dotika se niti razmerja med kapitalizmom in demokracijo, ne med delavskim gibanjem in demokracijo.

Razprava o Leninu, njegovem pomenu in njegovih mejah je sicer lahko koristna. Vendar Craxiju ne gre za to. On želi le izboljšati odnos moči znotraj leve v korist SP in pri tem računa na liberalne volilce in na izvenparlamentarno levico. To se je pokazalo tako v

aferi Moro, kot pri glasovanju o začasnem podalšanju kazenskega zakona, ki ga je svoje čase SP sprejela proti glasovom KP.

Craxi pa upa na uspeh na naslednjih volitvah, še posebno, ker se KP še vedno otepa s težavami profila. Soodgovorna je za vse, kar vlada naredi ali ne naredi, ne da bi dozdaj prisilila vlado na odločne mere proti begu kapitala, nepravilnosti v davčnem sistemu, brezposelnosti itn. Gre za problem, ki ga označujejo kot »krizo identitete«.

Craxija je podprlo desno krilo krščanskih demokratov, ki jim zveza s KP traja že predolgo in sanjajo o obnovitvi sredinskoleve vlade. Tako reakcionarni časnik »Il Tempo« pozdravlja ugotovitve o »nepremostljivem prepadu med komunisti in socialisti« in predsednik krščanskih demokratov Piccoli se je pridružil zaključkom, da KP »ni resnično zahodna demokratična stranka«. Le La Malfa, vodja republikancev, je sodil, da Craxi upa na velik uspeh evropske socialdemokracije na volitvah v evropski parlament julija 1979, da bi nato v sjaju tega uspeha dosegel predčasne volitve v Italiji.

Prve kritične reakcije pa so prišle iz vrst levice. Tako je priznani marksistični teoretik (sedaj že pokojni) Lelio Basso sodil, da Craxi deluje v smeri sredinsko-leve vlade, pri čemer hoče preoblikovati SP v močno socialdemokratsko stranko po vzoru nemške in ne francoske socialne demokracije. Vodilni ideolog francoske SP Gilles Martinet je svaril, da »sinteza med reformizmom in neoliberalizmom ne sme peljati v novo in enostavno varianto reformizma«. Craxiju očitajo tudi, da ni upošteval razvoja evrokomunistov. Znani levi socialist Lombardi je opozoril na to, da je SP nastala leta 1892 prav s tem, da je zavrgla anarhistične nazore Proudhona in da je nujnost diktature proletariata po oktobrski revoluciji poudaril ne le Lenin, temveč tudi Leon Blum. Italija potrebuje enotno, ne pa sprto levico, so menili.

Tudi Berlinguer je posredno zavzel stališče do razprave. Zavaroval se je

pred »ideološkimi ultimati«, ki od KP zahtevajo, da ignorira Lenina le zato, da ne bi veljala za azijsko stranko. Poudaril je, da socialistična partija Italije ni nikoli bila socialdemokratska, temveč vedno marksistična partija.

Avtor zaključuje z mislijo, da sicer ne vemo, kaj bo prihodnost glede tega prinesla, vendar meni, da rešitev težkih problemov Italije ne bo olajšana s sporom med KP in SP, kar pa ne pomeni, da spori o »leninizmu« ne morejo biti tudi koristni.

Michael R. Lang: Črni orkester — neofašisti v Evropi

V prvem delu zelo zanimivega in aktualnega informacijsko-dokumentarnega članka o evropskih neofašistih avtor poseže v leto 1945, ko sta po zlomu fašizma pričeli delovati organizaciji ODESSA in »Spinne«. Z njuno pomočjo, s pomočjo nekaterih južnoameriških diktatorjev (npr. Perona v Argentini in Batiste na Kubi) in s pomočjo vatikanskega »urada za begunce« je na tisoče nacističnih velikašev in njihovih pomočnikov zbežalo v Španijo, Portugalsko, Argentino, Čile, Peru in Brazilijo. Tako so npr. zbežali Heinrich Müller, Josef Mengele, Adolf Eichmann, Klaus Barbie, Franz Paul Stangl in Herbert Cukurs.

Iniciator tega reševanja je bil eksponent današnjih neofašistov v ZRN — znani letalski oficir Rudel. Bil je tudi ustanovitelj še danes neokrnjene organizacije »Kameradenwerks«, ki je pred kratkim organizirala pobeg neonacista Manfreda Roederja, ustanovitelja organizacije »Deutsche Bürgerinitiative«. Denar za take in podobne operacije prihaja iz skladov, ki so jih agenti nacistične tajne službe RSHA že med vojno deponirali v Švici in v Južni Ameriki. Danes te denarne fonde uporabljajo za vsesplošno podporo evropske desnice. Tako je namenjena ta podpora v ZRN skupinam kot sta »Aktion Nationalen Sozialiste« in »Deutsch-Völkischen Gemeinschaft«, kot tudi za po-

večanje naklade raznim časopisom kot sta npr. »Angriff« in »Völkischer Beobachter«. Ker pa se na nemško govorečih področjih dosti piše o neonacističnih skupinah v ZRN, se je avtor posvetil fašističnim in neofašističnim skupinam v Franciji, Španiji, na Portugalskem, v Italiji in Avstriji ter njihovem povezovanju.

Povezovanje evropskih nacistov se je med drugim jasno pokazalo avgusta 1978 ob aretaciji udeležencev sestanka v Blandy-les-Toursu. Aretirali so Nemce, Belgijce, Holandce, Francoze in Švicarje. Sestanek pa je bil le eden mnogih, ki jih imajo fašistične in teroristične skupine vseh barv na ozemlju Francije. Tako je odgovornost za bombni atentat na pariškega televizijskega komentatorja Yvesa Mourousija prevzela »francosko-arabska sekcija zavračanja« zavoljo njegovih »židovskih zvez«. Najbolj znane fašistične organizacije v Franciji pa so: »Parti des Forces Nouvelles«, »Faire Front«, naslednica v letu 1973 prepovedane »Ordre Nouveau«, »Skupina Peiper« in »Gibanje Alzacije in Lorene«, ki se je 31. oktobra 1976. udeležilo ustanovitve »Lige evropskih ljudskih strank«. Nekatere od njih sodelujejo s španskimi »Bojevniki Kristusa kralja«, ki se po naročilu španske tajne policije »Tretjega urada« borijo proti pripadnikom separatistične organizacije ETA. Osebe, ki kažejo na mednacionalno povezavo, so nekdanji pripadniki OAS in USDIFRA, vojaške organizacije »črnih nog«.

V Španiji je na volitvah v parlament v juniju 1977 frankistična stranka »Ljudska aliansa« sicer res dobila komaj 8,5 % glasov, vendar pa je preko 10.000 funkcionarjev »razpuščene« fašistične stranke »Movimento Nacional« trdno usidranih v državnem aparatu in njihov generalni sekretar je dobil mesto v vladi. Posamezne fašistične skupine imajo od začetka 1977 do danes na vesti nad 30 umorov in nešteto bombnih napadov, v katerih je bilo ranjenih nad 100 ljudi. Tesno sodelovanje med evropskimi fašističnimi skupinami pa se je po-

kazalo tudi pri raciji v eni od legalnih madridskih tovarn orožja. Aretirali so člane španskih, francoskih in italijanskih fašističnih organizacij. Najdejavnejše španske fašistične skupine danes so: »Alianza Nacional 18 de Julio«, »Partido de Accion Nacional«, »Guardia de Franco«, »Fuerza Nueva« in »Alianza Popular«. Štiri najzloglasnejše morilske skupine pa so: »Antikomunistična apostolska aliansa«, ki je nastala po vzoru na istoimensko argentinsko skupino, »Guerillos de Christo Rey«, »Organizacion Antiterrorista ETA«, in »Grupo de Accion Sindical«. Avtor članka opozarja, da to niso edine skupine, ki so v tesni zvezi z »Tretjim uradom«, temveč da sodijo v to skupino tudi samozvane leve skupine kot npr. »Antifašistična skupina 1. oktobra«. Vse te skupine dnevno podpirajo somišljeniki v Nemčiji in na Portugalskem.

Na Portugalskem so fašistične skupine pridobile ponovno na veljavi in moči po odstopu socialistične Soaresove vlade. Najaktivnejša je postala skupina pod vodstvom nekdanjega poveljnika kolonialnih čet v Mozambiku, Kaulze de Arrige, ki nastopa pod imenom »Neodvisno gibanje za nacionalno obnovo«. Osnovno oporo si išče predvsem v 800.000 povratnikih iz nekdanjih provinc. Poleg tega gibanja deluje še »Stranka Portugalske alianse« in »Demokratsko gibanje za osvoboditev Portugala« pod vodstvom generala Spinoles. Portugalski velekapital pa je ustanovil tako imenovano »Portugalsko osvobodilno armado«. Leta 1963 je tajna policija PIDE spodbudila ustanovitev teroristične organizacije »Aginter«. Ustanovitelja slednje sta bila nekdanji voditelj OAS Serac in nekdanji minister za »židovska vprašanja« v Petainovi vladi. Serac je tesno povezan s pokolom na Piazza Fontana v Milanu.

V Italiji ima fašizem dolgoletno tradicijo, ki s smrtjo Mussolinija ni izginila, tako da lahko govorimo o fašizmu starega kova. Najstarejša med strankami je Almirantejeva MSI, katere del se je decembra 1976 odcepil in ustanovil »Constituente di Destra-Democracia

Nazionale». Kot »nacionalni demokracija«, ki uradno nimajo ničesar skupnega s teroristi »Revolucionarne milice«, lahko računajo na podporo skrajno desnega krila krščanskih demokratov. Poleg legalnih skupin pa v Italiji deluje še približno 22 ilegalnih fašističnih organizacij, od katerih je najpomembnejša »Ordine Nuovo«. V zadnjih dveh letih so bile te skupine odgovorne za več kot 2000 terorističnih napadov. Italijanske fašistične organizacije so se v Lyonu sestale z ostalimi evropskimi organizacijami in izdelale plan razdelitve Italije v primeru komunistične udeležbe v vladi. Pomembno vlogo pri tem pa je imel »Nacionalni ideološki center« iz Salzburga.

S prikazom avstrijskih neofašističnih strank avtor sklepa svoj prikaz. Pri tem ugotavlja, da se različne skupine še vedno zavzemajo za velikonemštvo, za odpovedovanje avstrijski narodnosti, da se nagibajo k oboževanju nacional socialistične preteklosti, zagovarjajo vojne zločince in ščitijo »manjšine, ki jih Italija zatira« — kljub temu, da so nacistične stranke in velikonemška aktivnost prepovedani z državno pogodbo iz leta 1955. To so med drugimi: »Nationaldemokratische stranka«, »Kameradschaft IV/K VI«, »Oesterreichischer Turnbund«, »Aktion Neue Rechte« in »Kärnten Heimatdienst«. Razlog, da so se te organizacije tako razbohotile, vidi avtor v tradicionalni ležernosti avstrijskih oblasti, v politični indiferentnosti prebivalstva, predvsem pa v prizadevanju vlade, ki želi čim manj »prahu«, da ne bi »vzburla zlih duhov«. Vse to pa navzlic temu, da je varnostna služba napovedala povečanje desnoekstremističnih dejavnosti in je v zadnjih petih letih nastalo 35 novih neonacističnih organizacij. Te podpira 18 časopisov, kot so: »Ruf der Heimat«, »Kunstspiegel«, »Die Kameradschaft«, »Richtung« itn. Avtor na koncu ugotavlja, da je kljub vsem prizadevanjem Nacionaldemokratische stranka na volitvah v občinske svete dobila komaj 100 glasov.

(Povzel Bojko Bučar)

FRANCE NOUVELLE

št. 1723, november 1978

Predavanje S. Dolanca v Parizu

France nouvelle, glasilo Centralnega komiteja francoske komunistične partije, je objavilo predavanje, ki ga je imel Stane Dolanc na Centralni partijski šoli francoske komunistične partije v Parizu. Prispevek Staneta Dolanca z naslovom *Socialistično samoupravljanje v Jugoslaviji* daje zgodovinski prikaz razvoja jugoslovanskega političnega sistema ter vloge komunistične partije Jugoslavije po prihodu Josipa Broza Tita na čelo Komunistične partije Jugoslavije. Avtor podčrtuje organsko rast novega sistema v Jugoslaviji, ki ima svoje korenine v revoluciji in poudarja revolucionarno kontinuiteto našega političnega sistema. Demokratični in plebejski značaj revolucije predstavlja zgodovinski izvor zamisli in uresničevanja socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji. Ustavljajoč se ob temeljnih razvojnih točkah samoupravljanja v Jugoslaviji, Stane Dolanc nakazuje nujnost radikalnega preoblikovanja jugoslovanske družbe na samoupravnih temeljih, od temeljnih celic družbe do globalne ravni. Dolančeva posebna pozornost v predavanju je bila posvečena samoupravnim procesom v združenem delu in procesu podružbljanja politike. V jasno profilirani misli je predstavil tudi vlogo Zveze komunistov Jugoslavije v sistemu socialističnega samoupravljanja. Značilnost Dolančevega prispevka — ta je bil nedvomno zelo zanimiv za angažirano poslušalstvo kadrov partijske šole KP Francije — je tudi v tem, da je pokazal na temeljne praktične dosežke samoupravljanja v Jugoslaviji in to ilustriral s stopnjo gospodarske rasti pri nas. Bralce francoske revije France nouvelle Stane Dolanc na koncu svojega prispevka seznanja z značilnostmi politike neuvrčenosti, ki jo Jugoslavija dosledno uveljavlja ter podčrtuje medsebojno povezanost socialističnega samoupravljanja in neuvrčenosti kot konstante jugoslovanske družbene usmerjenosti.

Med drugimi izstopajočimi prispevki v obravnavani reviji bi med političnimi aktualnostmi omenili zapis o problematiki sindikalne organiziranosti v Franciji. Branja vreden je tudi prispevek, ki ga je napisal Feorges Fournial; avtor se zaustavlja pri obravnavi družbenopolitičnih in družbenogospodarskih razmer na Haitiju, ki ga označuje kot »pozabljeno diktaturo«. Alain Rouy razmišlja o »nacionalnih« partijah, ki da so »v službi nemške Evrope« — in vse to skozi prizmo predstoječih volitev v evropski parlament prihodnje leto. Člankar nastopa proti »nemški Evropi kapitalistične integracije«.

PEKING REVIEW

št. 19, 12. maj 1978

Mu Shih: Sproščeno raziskovalno delo na področju filozofije in družbenih ved

Omenjena revija prinaša zanimiv članek, ki obravnava razmere na raziskovalnem področju na Kitajskem. Iz nje ga povzemamo nekaj — deloma prirjenih — odlomkov, ki so zanimivi tudi za naše bralce.

Filozofi in drugi družboslovci na Kitajskem si posebej prizadevajo za ustvarjalno teoretsko raziskovanje po načelih marksizma-leninizma-maoizma, da bi dali nov polet razvoju socialistične kulture.

Oddelek za filozofijo in družbene vede Kitajske akademije znanosti je bil prejšnje leto reorganiziran v Kitajsko akademijo za družbene vede. Kitajska akademija znanosti se sedaj posveča izključno raziskovanju naravoslovja. Novi raziskovalni center obsega osemnajst raziskovalnih institutov za: filozofijo, ekonomijo, industrijsko gospodarstvo, kmetijsko gospodarstvo, finance in trgovino, svetovno gospodarstvo, pravo, književnost, tujo književnost, jezikoslovje, zgodovino, sodobno zgodovino, svetovno zgodovino, arheologijo, svetovne re-

ligije, etnologijo, novinarstvo in informatiko.

Sedaj si prizadevajo vključiti diplomce s skoraj sto disciplinarnih področij iz cele dežele. Kandidati morajo biti stari manj kot štirideset let, politično in ideološko neoporečni, ki poznajo svoje strokovno področje in so sposobni za raziskovalno delo. Poleg tega večina institutov ponovno izdaja publikacije ali na novo izdaja enega ali več časopisov.

Početja »tolpe štirih« so bila pogubna za proučevanje filozofije in družbenih ved na Kitajskem. Z njihovim padcem je kot glavna ovira odstranjen tudi nevaren vpliv, ki so ga širili.

Lin Piao in »tolpa štirih« so oblikovali »dve oceni« akademskih krogov.

Prva »ocena« je bila, da so na področju filozofije in družbenih ved »globoko zakoreninjeni in prepleteni fevdalni, kapitalistični in revizionistični problemi«. Glede na to so bile razpuščene nekatere raziskovalne ustanove, veliko število knjig in dokumentov je bilo izgubljenih ali uničenih in pomembnih teoretičnih spisov ni bilo mogoče objavljati.

Druga »ocena« je bila, da so akademski krogi »polni duhov in pošasti«. Zaradi te neosnovane obtožbe je bilo veliko filozofov in drugih družboslovcev (vključujoč razmeroma veliko število učenjakov s pomembnimi deli) napadenih in preganjanih.

Zato mnogo družbenih ved ni napredovalo, raziskovalno delo na tem področju pa je zelo trpelo zaradi sabotaž tolpe v prejšnjem desetletju in še prej.

Da bi odstranila vse ovire in ugodila pot novemu razvoju družbenih ved je sklicala Kitajska akademija za družbene vede nedavno štiridnevni posvet, na katerem je sodelovalo blizu sto učenjakov in raziskovalcev, ki so kritizirali »dve oceni« »tolpe štirih«.

Udeleženci posveta so soglašali, da je raziskovalno delo na področju filozofije in družbenih ved v sedemnajstih letih pred kulturno revolucijo vedno potekalo v skladu z linijo predsednika Mao-a. Večina raziskovalcev je zavzeto proučevala marksizem in pri svojem de-

lu dosegla plodne rezultate. Fevdalne, buržoazne in revizionistične ideje so na sploh naletele na odpor in so bile zavrnjene, čeprav so se tu pa tam kazale v različnih disciplinah.

Vzemimo za primer politično ekonomijo, pomembno vejo družbenih ved. Na posvetu je ekonomist Sun Yeh-fang poročal, kako je v času pred kulturno revolucijo Ekonomski institut, katerega član je, nasprotoval Chen Po-tajevim in Chang Chun-chiaojevim opredelitvam leve, a v resnici desne revizionistične struje. Ko sta leta 1958 Chen Po-ta in Chang Chun-chiao z veliko hrupa poskušala zanikati blagovno proizvodnjo, delitev po delu in vlogo zakona vrednosti v socializmu, ju je predsednik Mao grajal. Takrat je omenjeni inštitut organiziral teoretsko razpravo, da bi prišli do jasnega in pravilnega razumevanja teh pomembnih teoretičnih vprašanj v ekonomiji.

Sun Yeh-fang je napisal več raziskovalnih poročil v letu 1963, vključujoč poročilo o profitu, v katerem je pojasnil razlike med profitom v socializmu na eni in v kapitalizmu kakor tudi Liebermanovem in sovjetskem pojmovanju na drugi strani. Opozoril je, da morajo socialistična podjetja ustvarjati profit. Lin Piao in »tolpa štirih« so v celoti odklonili delo tega inštituta in obdolžili Sun Yeh-fanga za »revizionista«, ki podpira Liebermanove poglede in zagovarja »profitarstvo«.

Udeleženci posveta so gotovili, da so bile rezultat prakse kulturne avtokracije »tolpe štirih« mnoge »prepovedane cone« pri proučevanju filozofije in družbenih ved. Ugotovili so, da je zato sedaj ena nujnih nalog prodreti v te cone in jih raziskati.

Han Yu-tung, pravnik, je rekel: Leta 1962 je predsednik Mao izpostavil potrebo po proučevanju kazenskega in civilnega prava. Vendar je več let »tolpa štirih« izpodkopavala socialistični pravni sistem in izvajala fašistično diktaturo nad ljudmi. Proučevanje prava je bila »prepovedana cona«.

Ocenjevanje zgodovinskih osebnosti je bil monopol frakcijskega pristopa tolpe

in kar so rekli je bilo dokončno. Tako so bile nekatere zgodovinske osebnosti proglašene za »božanstva« druge pa za »hudiča«.

Ko je imela »tolpa štirih« moč, nam ni dopuščala opraviti nikakršnih analiz.

Direktor inštituta za tujo literaturo Feng Chih je v posebni točki ovrgel obtožbe »tolpe štirih«. Kitajska ima dolgo zgodovino, je rekel in moramo jo proučevati z uporabo marksističnih izhodišč, pogledov in metod; ljudje naj jo razumejo in se na njej učijo. To je dobro za našo socialistično revolucijo in ureditev in nima nič skupnega s širjenjem fevdalizma.

Prav tako je nepojmljivo, da ne bi proučevali politike, gospodarstva in kulture tujih dežel. V zadnjih nekaj letih pa je raziskovanje na tem področju postalo »prepovedana cona« zaradi škodljivega vpliva »tolpe štirih«, tako da so se le redke institucije ukvarjale s takimi proučevanji. Tako stanje se ne sme nadaljevati.

Šele po razbitju tolpe se lahko linija in politika predsednika Mao-a v celoti uresniči. V svojem poročilu o delu vlade na petem državnem ljudskem kongresu, ki je bil nedavno, je predsednik Hua večkrat ponovil, da »naj cveti sto cvetov in naj tekmuje sto struj mišljenja«, kar je temeljna politika za uspeh kitajske socialistične znanosti in kulture. To je tudi zapisano v novi ustavi, sprejeti na kongresu.

Rinascita — Il contemporaneo
november 1977

O sedANJI krizi kapitalizma

Priloga glasila italijanske komunistične partije Rinascita »Il Contemporaneo« je v novembru 1978. leta posvečena sedANJI krizi kapitalizma. Z razčlenitvijo te teme se italijanski komunisti tudi vključujejo v priprave za prihodnji kongres Komunistične partije Italije.

Massimo Boffa izhaja v uvodni misli k tej številki *Contemporaneo* iz ugotovitve, da je v toku globoka kriza svetovnega ekonomskega sistema in tudi kriza razvojnih oblik posamičnih kapitalističnih držav. Bistveno se spreminjajo odnosi sil na svetovni ravni. Naraščajoče napetosti med kapitalističnimi državami na eni strani in državami v razvoju na drugi strani, vodijo svet v obdobje vedno večje nestabilnosti. *Massimo Boffa* opredeljuje sedanjo krizo v svetu kot »kriza odnosa sil«.

Eden izmed zgodovinskih voditeljev Komunistične partije Italije *Giorgio Amendola* ocenjuje, da sedanja kriza, če jo želimo preseči, zahteva povsem novo organiziranost sveta. Srečujemo se z demografsko eksplozijo in z dramatičnimi problemi preživetja človeštva. Sedanja svetovna kriza se dotika, čeprav na različne načine, kapitalističnih držav, socialističnih in tudi neuvrščenih. Dovolj je, zatrjuje *Giorgio Amendola*, da pride do nihanja cen nafte in že se spreminjajo življenjski pogoji milijonov in milijonov ljudi na svetu.

Paul M. Sweezy se sprašuje, ali bo prišlo, če se bo sedanja »kriza kriz« preoblikovala v finančni polom, do razdrobitve svetovnega trga in svetovnega monetarnega sistema, do razvoja protekcionizma, do »ekonomskih vojn« in morebitnih vojaških avantur.

Paolo Forcellini piše o ekonomski politiki vodilnih kapitalističnih sil in se ustavlja ob ameriški hegemoniji, ob Zvezni republiki Nemčiji in Japonski. Po njegovem mnenju imamo, za razliko od prejšnjih kriz, tokrat opraviti z močnim zapadnim delavskim gibanjem, ki pa kljub svoji moči vendar ne more ponuditi »svoje rešitve« za preseganje krize. *Luigi Spaventa* piše o težavah monetarnega sistema, *Giacomo Luciani* pa o industrijskih državah in tretjem svetu. Opozarja, da zahteva po novem svetovnem ekonomskem sistemu nujno vključuje v sebi upočasnitev ekonomske rasti industrijskih držav. *Gian Luigi Vaccarino* se sprašuje, kaj je danes imperializem, *Mario Nuti* pa razmišlja o učinkih krize v državah Skupnega trga:

po njegovem mnenju svetovna depresija vpliva tudi na izvozne sposobnosti zapadnih držav. Ustavlja se tudi ob napovedih družbenega in ekonomskega razvoja Sovjetske zveze in drugih socialističnih držav.

Nedvomno je posebej privlačna točka te številke *Il Contemporaneo* tudi okrogla miza o krizi kapitalizma, ki je v razpravi soočila mnenja *Georardo Chiaromonte*, *Giorgio La Malfa*, *Claudi Signorile*, *Bruno Trentin*. Razneti razpravljalci so sukali misli in besede — očitno izhajajoč vsak iz svojih idejnih gledišč — o tem, ali gre za krizo kapitalizma, ali za »krizo industrijskega sistema«. Na okrogli mizi je beseda tekla tudi o novi mednarodni delitvi dela in o delovanju nekdanje sredinsko leve vlade in o razvoju v Italiji v petdesetih in šestdesetih letih. Razprava na okrogli mizi se tudi ni ognila problematike delavskih bojev in nove razporeditve razrednih sil v italijanskem sindikalnem gibanju.

Očitno v želji, da bi popestrili razpravljanja na temo kriza kapitalizma, so uredniki vključili v to tematsko številko tudi prispevek, ki ga je napisal *Guido Carli*, predsednik *Confindustrie*. Zelo pomenljiv je že naslov njegovega razmišljanja »Križa kapitalizma je samo geslo«. Uveljavlja misel, da je kapitalistični sistem skrajno fleksibilen in da se stalno spreminja in prilagaja.

Mario Tronti piše o tem, da so se spremenile »krizne točke« v kapitalizmu, *Achille Occhetto* pa opozarja na nujnost oblikovanja novega družbenega bloka, ki bi povezoval delavski razred z »družbenimi odrinjenci« različnih vrst. Če je kriza kapitalizma, razmišlja *Occhetto*, način obstoja kapitalizma, potem je sedaj vsekakor poudarek na politični krizi, ki se prepleta z ekonomsko.

Silvano Andriani razpravlja o nalogah države v gospodarskih odnosih in razčlenjuje različne ideje šole glede vloge države. Znani družboslovec *Claus Offe* pa razvija svoje misli o tem, kako se v krizi kapitalizma preoblikuje država. *Claus Offe* sodi, da so v glavnem že dovolj proučeni značilni znaki ekonom-

skih kriz, medtem ko je manj jasen značaj politične krize, ki spremlja ekonomsko krizo. Kot prvine politične krize kapitalizma, ki spremlja ekonomsko krizo, šteje Claus Offe med drugim: vsaj delno preoblikovanje političnih strank in sindikatov v nekakšne »državne organe«; kongresi političnih strank vse bolj po-

stajajo prostor za javno »reklamiranje« članov vlade ali pa vlade v senci in manj rabijo za oblikovanje političnih zahtev; sindikalne organizacije pa državni aparat v nekem smislu prisiljuje, da predvsem »disciplinirajo« delavce, da ne postavljajo prevelikih zahtev glede osebnih dohodkov.

NIKO TOŠ

Migracije iz Jugoslavije

(In njihovo proučevanje)

V Primoštenu je bilo od 9. do 11. 11. 1978 posvetovanje z naslovom »Sodobno stanje zunanjih migracij iz Jugoslavije in njihovo znanstveno proučevanje«. Zbralo se je okrog 30 raziskovalcev s sociološkega, ekonomskega, politološkega, socialno-geografskega, socialno-patološkega, pravnega ter socialno-medicinskega področja ter okoli 70 strokovnih in družbenopolitičnih delavcev, ki se na različnih strokovnih, upravnih in družbenopolitičnih področjih ukvarjajo s problematiko naših delavcev na delu v tujini in z njihovim vračanjem v domovino. Posvetovanje, ki je potekalo v organizaciji Centra za proučevanje migracij iz Zagreba, si je postavilo zahtevne cilje: prispevati k spoznavanju sodobnega stanja mednarodnih migracij iz Jugoslavije, ovrednotiti prispevek družboslovnih raziskav k spoznavanju stanja in usmerjanju delovanja na tem področju, hkrati pa opredeliti ključna vprašanja, ki naj bodo predmet znanstvenega raziskovanja v prihodnje.

Prvi del posvetovanja je bil usmerjen k spoznavanju bistva sodobnih migracijskih gibanj ter družbenih, ekonomskih in drugih dejavnikov, ki jih sprožajo; k spoznavanju družbenih situacij, v katerih se nahajajo naši delavci v tujini; procesov, v katere so vključeni ter k spoznavanju dejavnikov, ki vplivajo na njihovo vračanje. Prvotna funkcionalna zasnova posvetovanja je predvidevala, da se bo razprava razvijala posebej ob nakazovanju stanja na zahodnoevropskem tržišču delovne sile, pri splošni označitvi migracijskih tokov iz Jugoslavije, nato pa posebej pri označevanju stanj in okoliščin,

ki so spodbujale odhod naših delavcev v tujino, njihov socialni položaj v tujini ter ocen njihovega željenega, oziroma dejanskega vračanja. Osnova za takšno usmeritev je bila podoba tudi v temeljnih referatih posvetovanja.

V uvodnem referatu (Ljubo Babič) so bila opredeljena družbeno-politična izhodišča za obravnavo problema. Mednarodne migracije iz Jugoslavije so nastale kot posledica nezadostne materialne razvitosti, ukrepov za prestrukturiranje gospodarstva v prid večje produktivnosti, hkrati pa kot izraz težnje za čim smotrnejšo vključitev Jugoslavije v mednarodno delitev dela in usmeritve k vse večji odprtosti v svet. Avtor je migracijam pripisal poseben pomen tako v notranjem, družbenogospodarskem razvoju, kakor tudi v razvoju zunanjih odnosov.

Migracije niso osamljen pojav našega družbenoekonomskega razvoja, saj od biološke reprodukcije pa vse do politične nadgradnje skoraj ni področja, ki na posreden ali neposreden način ne bi bilo v vzročno-posledičnem razmerju z mednarodnimi migracijami. Težnja po usmerjanju in obvladovanju teh pojavov torej zahteva, da je migracijski vidik prisoten takorekoč v vseh raziskavah našega družbenega in ekonomskega življenja.

V drugem temeljnem referatu sta sodelavca Zveznega biroja za zaposlovanje (Milenović, Tutunović) nakazala gibanja na mednarodnem tržišču dela ter vpliv teh gibanj na jugoslovanske mednarodne migracije. Recesija zahodnoevropskega gospodarstva po letu 1973 je vplivala na zapiranje tržišča delovne sile. To se izrazi v bistvenem zmanjšanju celotnega števila tujih delavcev v evropskem gospodarskem prostoru, pa tudi v zapiranju dotoka in zmanjševanju števila jugoslovanskih delavcev v tem prostoru.

Medtem ko je v obdobju 1968—1973 iz Jugoslavije odhajalo letno poprečno

150 tisoč delavcev, jih je v obdobju 1974—1978 odšlo poprečno letno le še nekaj več kot 20.000. Skupno število jugoslovanskih delavcev v tujini pa se je v tem obdobju zmanjšalo od 860 tisoč v letu 1973 na okrog 700 tisoč v letu 1977, medtem ko je skupno število naših občanov v tujini zaradi povečevanja števila družinskih članov ostalo v tem obdobju skoraj nespremenjeno — okoli 1.000.000.

Populacija delavcev v tujini je pretežno mlada (62 % od 18 do 35 let), ne kvalificirana (70 %) ter se je pretežno zbrala s področja SR Hrvatske (okoli ene tretjine), SR Bosne in Hercegovine (okoli ene petine) ter na ožjem področju v SR Srbiji (ena šestina).

Po oceni obeh avtorjev je potrebno z migracijami računati tudi v prihodnjem obdobju, saj so postale pomembna sestavina ekonomskih gibanj v sodobnih družbah. Pričakujemo lahko, da se bo zaposlovanje naših delavcev v tujini tudi v prihodnje nadaljevalo, vendarle v bistveno zmanjšanem obsegu in z drugačnimi strukturalnimi značilnostmi in smermi. Pričakovati kaže utrditev tokov vračanja delavcev, pri čemer lahko v prihodnjem obdobju pričakujemo, da bo število delavcev, ki so se vrnili, presežalo število onih, ki odhajajo.

V tretjem temeljnem referatu (P. Klinar) so bili opredeljeni osnovni socialni procesi, v katere so vključeni naši delavci v času bivanja v tujini. Svoj pristop je avtor zasnoval na sodobni migracijski teoriji ter na analizi izkustvenih podatkov iz raziskave socioloških vidikov sodobnih migracij slovenskih delavcev v ZR Nemčiji, ki zadnja leta poteka v okviru raziskovalnega inštituta pri Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani. V referatu so prikazani: potek postopnega vključevanja delavca v novo delovno in življenjsko okolje, spremembe ki nastajajo v njegovem položaju v novem družbenem okolju ter spremembe v odnosu do domačega družbenega okolja. Avtor je migracije obravnaval glede na njihove prevladujoče značilnosti (relativna prostovoljnost, ekonomska pogojenost,

začasnost in organiziranost), ter v zvezi s tem nakazal značilnosti adaptacijskih, akulturacijskih, asimilacijskih in drugih osnovnih procesov, v katere so vključeni migranti v tujem družbenem okolju.

V četrtem referatu (dr. Baučič) so nakazani osnovni družbenoekonomski in politični vidiki povratka in ponovne vključitve delavca v domače družbeno okolje. Prikazana so številčna razsežja vključenosti Jugoslovancev v tokove mednarodnih migracij ter še posebej socialno-ekonomski vidik vračanja delavcev. Po avtorjevi sodbi lahko migracije prispevajo k razvoju konkretnih družbeno-ekonomskih okolij le, če so zaključen proces: če odhodu in obdobju dela v tujini sledi tudi povratek. Zavzel se je za usmerjeno politiko povratka, ki bo privredla do tega, da se bodo naši delavci v večji meri vračali še v delovno aktivnem obdobju, ter za intenzivnejše vključevanje njihovih prihrankov v gospodarski in družbeni razvoj v okoljih, kjer živijo.

Ob takšni tematski osnovi je razprava potekala bolj ali manj enovito ob nekaj ključnih vprašanjih; med drugim ob vprašanju, kateri dejavniki so odločilno vplivali na migracijska gibanja v Jugoslaviji in izven nje. Pomembni družbeni in gospodarski premiki (industrializacija, deagrariizacija, urbanizacija, prehod na intenzivno gospodarjenje itd.) niso omogočali zadostnega sprotnega zaposlovanja v sektorju družbene proizvodnje, oziroma so celo vplivali na delno izločanje delavcev iz tega sektorja. Menjavanje kraja bivanja zaradi zaposlitve (notranje migracije) je glede na omejene možnosti zaposlovanja vse bolj nadomeščalo in dopolnjevalo odhajanje na delo v tujino (zunanje, mednarodne migracije).

Trditev v razpravi, ki je mednarodne migracije kot trajno komponento človeških družb vrednotila predvsem z vidika svobode, oziroma svobodne možnosti posameznika, da odloča o pogojih svojega vključevanja v delovno in življenjsko okolje, je bila temeljito potrjena na tla. Kritična marksistična analiza pojava mednarodnih migracij in vključenosti Jugoslavije v te tokove po-

kaže, da so predvsem rezultat razmer v gospodarskem sistemu, ki ni sposoben slediti potrebam po zaposlovanju, torej, da so rezultat velikih razlik v stopnji razvisti posameznih področij in ne predvsem svobodne presoje posameznikov.

Torej, objektivna nuja je tista, ki sproža tok odhajanja in le podredno lahko mednarodne migracije razlagamo tudi s pomočjo teorije svobode. Pretok ljudi in njihovo odločanje o odhodu ni omejeno zgolj na spoznanje o objektivni nuji, temveč tudi na presojo o boljših, ugodnejših možnostih. To se praktično kaže v tem, da na delo v tujino ne odhajajo le brezposelni, ampak tudi zaposleni, da ne odhajajo le oni, ki v kmetijstvu niso ustrezno produktivno zaposleni, temveč tudi delavci in strokovnjaki, ki so vključeni v družbeno proizvodnjo.

Ima pa ta vidik poseben pomen v kontekstu razvoja jugoslovanskega političnega sistema in odnosov samoupravnih socialistične demokracije, ki za razliko od sistemov vzhodnoevropskih socialističnih dežel posamezniku dejansko prepušča svobodno presojo o pogojih njegove vključitve v delovno in družbeno okolje v domačem ali tujem sistemu, glede na dane objektivne možnosti.

Seveda pa uveljavljanje te svobode pokaže njeno relativno veljavo, saj tuji sistemi, države uvoznice delovne sile, v odnosu do posameznika delujejo izrazito omejevalno, torej le v skladu z interesom kapitala. Omejevalni interes kapitala se izraža v trenutku, ko posameznik vstopa v tuji sistem, saj ga presoja predvsem z vidika potreb in zahtevnosti proizvodnega procesa, v katerega ga bo vključil ter z vidika interesov družbenega okolja, v katerega se vključuje kot človek. Vendar se omenjeni interes kapitala kaže tudi kasneje, še posebej grobo v trenutku, ko spodbuja ali pa vsiljuje povratek. Tak interes je npr. določal, da so na delo v tujino odhajali predvsem mladi, delovno sposobni in zdravi ljudje. Medicinska in psihološka presoja njihove ustreznosti pred vstopom je potekala skozi več faz, kasnejša presoja o njihovi neustreznosti (težka prilagodljivost, deviantno obnašanje, invalidnost,

bolezen ipd.) pa je zadosten razlog za njihov povratek.

Očitno je torej, da so ljudje objektivno postavljeni v te tokove in v razmere tujih delovnih in življenjskih okolij, čeprav hkrati velja ugotoviti — morda še posebej za jugoslovanske delavce — da nove razmere in okolja sorazmerno uspešno obvladajo in se v njih vključujejo. Njihov položaj pa je vendarle utemeljen na razlikovanju, odpovednih in konfliktih. Prav z vidika škod, žrtev, ki jih utрпи posameznik v tem procesu, se mednarodnih migracij loteva nova disciplina, ki se izvija iz socialne patologije, viktimologija, ki ekonomske migracije obravnava kot nezaželene in nenaravne procese, z vidika žrtev migrantov.

Drugo vprašanje, ki je bilo prisotno v razpravi, zadeva obseg migracij ter škod in koristi, ki jim sledijo. Vulgarno tolmačenje koristi, ki temelji na preštevanju deviznih prihrankov delavcev v tujini, naloženih v naših bankah, je razprava v celoti preseгла. Odgovor na vprašanje o mejah migracij ter o razmerju škod in koristi ni enostaven. Ekonomske migracije so brez dvoma izraz neskladij v družbenoekonomskem razvoju posameznih okolij, so izraz neskladja med ekonomsko in demografsko razsežnostjo razvoja. Seveda pa odhajanje ljudi, delavcev lahko ustvarja le videz usklajenosti, videz skladja teh dveh razsežnosti. Za vsako družbeno okolje je odhajanje mladih, dinamičnih, aktivnih, inovativno usmerjenih ljudi — vse to pa so značilnosti naših migrantov — družbena škoda. Vsaj delne koristi od ekonomskih migracij v danih razsežnostih lahko pričakujemo le, če se iztečejo, če se zaključijo s povratkom delovno sposobnega človeka — pod pogojem smotrne vključitve njegovih delovnih sposobnosti in izkušenj. V vseh drugih primerih migracije pomenijo škodo. Seveda si vsled tega prizadevamo za vzpodbuditev povratnega toka.

Večina delavcev v tujini izraža željo za povratek. Odločitev o povratku pa je objektivno utemeljena. Na to vplivajo razmere na trgu delovne sile v zahodni Evropi, kjer je interes kapitala v neugodnih gospodarskih razmerah opravi-

grobo zmanjšanje delovne sile. Kljub temu pa je vključevanje tujih delavcev v proizvodni proces še vedno ostalo strukturalna potreba kapitalistične družbe. To po eni strani. Po drugi pa ta pojav objektivno utemeljujejo tudi razmere, stanje, struktura in stopnja razvoja domačega gospodarstva. Sorazmerno visok delež brezposelnih v posameznih okoljih in objektivno omejene možnosti zaposlitve delavcev po povratku v domovino kažejo, da so mednarodne migracije še vedno, pa čeprav v vse bolj omejenem obsegu, strukturalna potreba našega gospodarstva. Pravzaprav se v tem pogledu kažejo pomembne razlike med republikami in po območjih, posplošeno pa vendarle lahko rečemo, da delavec v tujini nima dovolj objektivnih pogojev za vrnitev.

Na posvetovanju se je v zvezi s povratkom izoblikovalo nekaj pričakovanj: brez odločilnih spodbud se delež vračajočih se delavcev ne bo bistveno povečal; da bo med njimi vse več kvalificiranih industrijskih delavcev, kar bo vsaj deloma vplivalo na stanje zaposlovanja; da bo del naših strokovnjakov in kvalificiranih kadrov obenem s kapitalom vključen v pretok v tretje dežele; da bo tok povratnikov vsaj delno reduciran na manj prilagojene, izčrpane, bolne in z vidika tujega sistema nezaželjene delavce itd. V zvezi s spodbujanjem vrnitve pa se je na posvetovanju izoblikovala vrsta predlogov za usmerjanje gospodarskega in regionalnega razvoja.

Na posvetu je potekala razprava o različnih tipih preobrazbenih procesov, v katere so vključeni naši ljudje v tujini. Razumljivo je, da ljudje pod vplivom razmer v življenjskem in delovnem okolju, informacijskih sistemov in propagande, ter zaradi omejenosti zvez z domovino postopno spreminjajo svoja stališča, vrednote, navade, se prilagajajo v ravnanju in obnašanju itd. razmeram v tujem okolju. Ta vidik posvetovanja bomo pokazali posebej.

Razprava pa je načela tudi vprašanje pretvarjanja ekonomskih migracij v izseljenišтво. Na tehtnost tega vprašanja kaže dejstvo, da se v tujini oblikuje že

druga in tretja generacija, ki izgubi izhodiščna obeležja ekonomskih migracij. V zvezi s tem je bila kot neustrezna zavrnjena voluntaristična razlaga, češ da je za izseljenstvo potrebna odločitev posameznika o trajni spremembi življenjskega okolja že v trenutku odhoda. Ta razlaga je nedialektična, saj ne temelji na analizi sodobnih migracijskih procesov, ki jih označuje pretok med bližnjimi sistemi, med sosednjimi deželami, in ne predvsem pretok med celinami, kot v preteklosti. Ekonomske migracije se v sodobnih razmerah objektivno vsaj deloma pretvarjajo v izseljenišтво.

Od celote naših prizadevanj za ohranitev nacionalne in socialne identitete, torej od tega, ali bomo uspeli ohraniti in razširiti stike z našimi ljudmi v tujini, ali jih bomo vzpodbujali k notranjim povezavam in samoorganiziranju, ali bomo uspeli organizirati dovolj izobraževalnih, kulturnih in drugih programov, ali jih bomo uspeli objektivno informirati o dogajanju v naši družbi in spremembah v njej, ali jih bomo uspeli seznaniti z osnovnimi dosežki v našem razvoju in od tega, v kakšni meri bomo obvladovali objektivne prepreke za njihovo vrnitev — od vsega tega bo odvisno, v kakšni meri se bo ekonomska migracija v prihodnje spreminjala v izseljenišтво ter v kakšni meri bodo ti izseljenci ohranili svojo nacionalno in socialno identiteto. Glede na posebnosti socialističnega samoupravnega družbenega sistema nacionalna identiteta namreč nujno pridobiva tudi širše socialno, družbeno obeležje (občutek pripadnosti, oziroma solidarnosti s sistemom).

Obsežna razprava v zvezi s problematiko vračanja je pokazala, da lahko vidnejše rezultate in učinke splošne družbene težnje za povratek ljudi z dela v tujini pričakujemo le, če bodo ustrezno izražene v konkretnih razvojnih načrtih in aktivnostih v organizacijah združenega dela, v krajevnih skupnostih, v občinah, na posameznih področjih in v republikah. Poudarjen je bil torej pomen, ki ga more v usmer-

janju migracijskih tokov v bodoče igrati družbeno planiranje na vseh ravneh.

To, poleg drugega, zadene tudi ob vprašanje podatkov. Na posvetovanju je bila izrečena kritika v zvezi z zajemanjem podatkov o migracijskih tokovih. Podatki, ki so na voljo, le deloma izražajo pojav ter ne kažejo njegovega obsega in vseh sprememb pojava. Ne razpolagamo niti z zanesljivimi podatki o odhodih, niti o povratkih, niti o vključitvah v delo po povratku. Da bi lahko pojav migracij raziskovali in usmerjali, je potrebno izdelati sistem za njegovo tekoče spremljanje.

V razpravi je bila prisotna še vrsta drugih vidikov migracijske problematike in politike: problemi (in razredna opredelitev položaja) druge generacije, informacijska problematika, politična kultura in obrambna zavest migrantov, migracije z vidika socialističnih problemov po povratku, etnični vidiki jugoslovanskih migracij, vpliv jugoslovanskih migracij na mednarodne odnose, socialno medicinski vidiki migracij, socialna patologija povratništva, vloga združenega dela v akcijah za usmerjanje povratka (še posebej strokovnjakov) in tako dalje.

Poleg gornjih je razprava v drugem delu posvetovanja nakazala še vrsto vidikov raziskovanja, pomembnih za praktično usmerjanje migracijskih tokov. Značilnost dosedanjih raziskav je zbiranje podatkov in dejstev o življenjski situaciji delavcev in njihovih družin v tujini. Seznam raziskav migracijske problematike v zadnjih letih obsega več desetlin enot, vendarle so le posamezne širše, teoretično in družbeno utemeljene. Raziskave so bile vse preveč ozko usmerjene, pogosto neaktualne, med seboj vsebinsko in metodološko nepovezane, zajemale so le posamezne vidike migracijske problematike itd. Vse to pa je omejevalo njihovo spoznavno vrednost ter učinke na politiko. Kritična ocena stanja v raziskovanju (Manojlović) pa

raziskavam vendarle ne odreka pomembnega prispevka k spoznavanju problematike. Na posvetovanju so bile še posebej pozitivno ocenjene raziskovalne izkušnje in rezultati, doseženi v okvirih Centra za raziskovanje migracij iz Zagreba ter sociološka in politološka raziskava vključenosti Slovencev v mednarodne migracije (Slovenci v ZR Nemčiji), ki že več let poteka v okvirih Raziskovalnega inštituta Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

Izhajajoč iz zahteve, da se raziskovalno delo na tem področju bolj razvije, uskladi in vključi v opredeljevanje razvojne politike, je posvetovanje sprejelo vrsto ocen in priporočil. V prihodnje *naj bi bile raziskave usmerjene v tokove zunanjih migracij predvsem z vidika vračanja in reintegracije delavcev*. Raziskovalno delovanje je potrebno vzpodbuditi v vseh republikah in pokrajinah ter ga med seboj povezati, pri tem pa ne smemo zanemariti pomena, ki ga ima republiški, etnični in regionalni pristop k migracijski problematiki. Poudarjena je bila potreba po sodelovanju že v fazi načrtovanja raziskav ter potreba za zagotovitev finančnih in organizacijskih pogojev za raziskovalno delo. Usmerjanje raziskovanja mora potekati skladno z družbenorazvojnimi načrti in ob odločilnem vplivu družbenih uporabnikov.

Ob koncu prikaza lahko zapišemo, da je bilo srečanje raziskovalcev mednarodnih migracij s strokovnimi in družbenimi delavci — prvič v jugoslovanskem obsegu — uspešno. K temu so veliko prispevali tudi slovenski udeleženci, ki so posvetovanju predložili obsežno raziskovalno poročilo ter dejavno prispevali k usmerjanju razprave h ključnim družbenim vprašanjem jugoslovanskih mednarodnih migracij. Posvetovanje je ob koncu sprejelo priporočila in stališča, ki bodo posredovana odgovornim družbenim in raziskovalnim ustanovam.

Učinkovitost in akumulativna spodobnost gospodarstva

(Ob posvetovanju ekonomistov v Portorožu)

Akumulativna sposobnost gospodarstva je nedvomno pomembna, ker odreja ritem gospodarskega razvoja in istočasno kaže resnične možnosti za hitrejši gospodarski razvoj. Zaradi tega nekateri ekonomisti presoajo prav po obsegu akumulacije gospodarstva doseženo stopnjo razvitosti gospodarstva. Višina in stopnja akumulacije sta torej tesno povezani z razvojem gospodarstva.

Ta povezanost je dvojna. Na eni strani zagotavlja večja stopnja akumulacije hitrejšo gospodarsko rast, večjo proizvodnost in večji narodni dohodek. Na drugi strani pa: čim večji je porast proizvodnje, tem večje so možnosti, da delež akumulacije v narodnem dohodku narašča.

Prav zaradi njene pomembnosti je akumulaciji v ekonomski literaturi posvečena velika pozornost. Marx je na primer proces ekonomskega razvoja proučeval kot proces akumulacije kapitala. Akumulacijo obravnava kot odločujočo osnovo ekonomskega razvoja in kot pogoj ustvarjanja družbenega bogastva. Teoretični razvojne teorije pa so si edini, da je akumulacija strateško vprašanje gospodarstva, še posebno pa nerazvite države. O tem nam pričajo dela Lewisa in Nurkseja in drugih.

Hitri razvoj gospodarstva Jugoslavije prav tako terjaja, da se akumulativna sposobnost neprestano krepi. Toda podatki o akumulativni sposobnosti jugoslovanskega gospodarstva kažejo, da temu ni tako. Akumulativna sposobnost jugoslovanskega gospodarstva vse od leta 1972 naprej stalno upada. Ob tem dejstvu je razumljivo, da si je teoretska

sekcija Zveze ekonomistov Slovenije za letošnje posvetovanje izbrala temo: Učinkovitost in akumulativna sposobnost gospodarstva. Posvetovanje je bilo v Portorožu 16. in 17. novembra 1978.

Referati na tem posvetovanju, ki jih zajema kar zajetna knjiga s 406 stranmi, so bili razdeljeni v štiri skupine. Prva skupina z naslovom »Uresničevanje družbenega plana« obravnava probleme uresničevanja družbenega plana in probleme dolgoročne razvojne preobrazbe in usmeritve ter celovitost ponudbe kot pogoj rasti družbene učinkovitosti. Druga skupina z naslovom »Družbena produktivnost« pa obravnava faktorje rasti jugoslovanske industrije, metodološka vprašanja uporabe proizvodnih funkcij v jugoslovanskem gospodarstvu, analizo regionalnih razlik v produktivnosti dela, financiranje družbenih dejavnosti ter vpliv različnih osnov za prispevke na strukturo stroškov posameznih področij in panog materialne proizvodnje ter investicijske kriterije kot mero uspešnosti alokacije investicij. Tretja skupina, ki nosi skupni naslov »Akumulativna sposobnost gospodarstva« je bila razdeljena na dva dela: a) akumulativna sposobnost organizacij združenega dela in b) banke in akumulacija. Prvi del obravnava elemente za analizo akumulativne sposobnosti gospodarstva, nekaj vsebinskih in metodoloških problemov pri presojanju akumulacije v temeljnih organizacijah združenega dela, delitev dohodka in akumulacija ter produktivnost in rentabilnost. Drugi del pa obravnava: banke, monetarni sistem in akumulacijo, bančno strukturo in akumulativnost gospodarstva ter tečajne razlike v bankah, kot obliko prihodka oziroma akumulacije. Četrta skupina z naslovom »Tehnologija, kadri in produktivnost« je bila prav tako razdeljena na dva dela: a) tehnologija in proizvodnost in b) kadri in produktivnost. Prvi del obravnava vpliv tehnologije na produktivnost, gospodarski napredek z vidika uvajanja čistih tehnologij in predelave sekundarnih surovin ter transfer tehnologije ter kadre. Drugi del pa obravnava organizacijske osnove za načrtovanje izobraževanja

in spremljanje kadrov v združenem delu, načrtovanje in izobraževanje kadrov v združenem delu, ter učinkovitost kvalitativnega merjenja delovne uspešnosti pri delitvi sredstev za osebne dohodeke.

Že sam pregled referatov kaže na precejšnjo heterogenost in organizator se je moral potruditi, da je tako različno tematiko grupiral v smiselne celote in ustvaril določen sistem. Organizator se je tudi odločil, da naj referenti ne bi nastopili in podajali povzetkov svojih referatov, ampak bi bili poročevalci za posamezne skupine, podali bi v zaokroženi obliki pregled referatov in jih kritično ocenili. Tak način dela na posvetovanju je bil zagotovo uspešen, ker je naravnost izzival razpravo, saj so bili poročevalci zelo kritični vsaj do nekaterih referatov. Razprava je potekala po skupinah, zaključki pa so bili predstavljeni na skupnem sestanku.

Posvetovanje se je nedvomno lotilo nekaterih problemov, ki so v sedanji situaciji našega gospodarstva izredno aktualni in katerih rešitev bo odločilno vplivala na nadaljnji razvoj našega gospodarstva in razvoja socialističnih odnosov. Ker celotne problematike ni mogoče v kratkem sestavku obdelati, bom omenil le najbolj aktualne probleme kot: problem dolgoročne preobrazbe našega gospodarstva, problem financiranja družbenih dejavnosti in probleme delitve dohodka in akumulacije.

V referatih in razpravah je bila posvečena velika pozornost dolgoročni preobrazbi slovenskega gospodarstva. Nekateri referati (dr. Lojze Sočan) so ugotovili, da smo v prelomnem razdobju, ko ne moremo več pričakovati nadpovprečne stopnje rasti samo s količinskim povečanjem sedanje proizvodnje. Ob tem ugotavljajo, da ima Slovenija na sedanjí stopnji razvitosti veliko prevelik delež delovno intenzivnih in tehnološko nezahtevnih proizvodov s pretežno ne-kvalificiranim delom. To dejstvo po svoje omejuje doseganje kvalitativnih rezultatov, kot so povečanje družbene produktivnosti, akumulacijske sposobnosti in zapadanje v tehnološko uvozno ter razvojno odvisnost od razvitega sve-

ta. Zato je potrebno z družbeno usmerjeno dolgoročno razvojno strategijo naravnati gospodarstvo k razvijanju kvalitativnih faktorjev razvoja. To pomeni predvsem usmerjenost na tehnološki razvoj in na razvoj tistih sektorjev gospodarstva, ki omogočajo izvoz.

Nekateri avtorji (Viljem Nemec) so natančneje konkretizirali svoje vizije bodočega gospodarskega razvoja. Ob tem so poudarili, da se mora v Sloveniji industrija usmeriti na proizvodne programe z visokim deležem brutoprodukta, ki mora biti doseženi bodisi z visoko vrednim živim delom, bodisi z racionalno alociranimi intenzivnimi kapitalnimi vlaganji. Pri tem pa ugotavljajo, da so za hiter razvoj pomembni: znanje, motivacija za delo, akumulacija in organizacijska učinkovitost. V vseh navedenih področjih pa trenutno stanje ni najbolj naklonjeno hitrejšemu razvoju. Pri proučevanju gospodarskega razvoja so nekateri avtorji (dr. Marko Kranjec) poskušali kvantificirati vpliv različnih faktorjev na gospodarsko rast. Pri tem so ugotovili, da so bile investicije v razdobju 1966—1971 najpomembnejši faktor rasti. Te pojasnjujejo več kot 40 % rasti industrijske proizvodnje.

Financiranje družbenih dejavnosti, zlasti pa določitev osnov za prispevke, je v sedanji situaciji, ko sprejemamo Zakon o svobodni menjavi dela in iščemo pota za racionalno trošenje sredstev za skupno porabo, izredno aktualno in pomembno. Zlasti je pomembna določitev osnov za prispevke, ker ima ta določitev znatne posledice na posamezne sektorje materialne proizvodnje, ko gre za proizvodne odločitve proizvajalcev glede kombinacije proizvodnih tvorcev. Izbira določene kombinacije proizvodnih tvorcev je namreč odvisna od relativnih cen proizvodnih tvorcev in težiti je treba, da se vsak proizvod proizvaja v tisti kombinaciji, v kateri so proizvodni stroški minimalni. Če so stroški za storitve družbenih dejavnosti vključeni v ceno neke določene skupine tvorcev, se spremenijo relativne cene tvorcev in tako pride do spremembe v kombinaciji proizvodnih tvorcev.

Zato ni vseeno, kateri tvorec obremenimo z dajatvami za družbene dejavnosti. Da bi dobili odgovor na vprašanje kako določiti osnove za prispevke za družbene dejavnosti, so bili izdelani razni modeli (dr. Mara Bešter), ki se med seboj razlikujejo po tem, da imajo različne osnove, po katerih naj bi se plačevali prispevki. Te osnove so: sredstva (aktivna stran bilance), bruto osebni dohodek, neto osebni dohodek, dohodek, čisti dohodek in kombinacija raznih osnov.

Izdelava modelov je pokazala, da ni mogoče imeti samo ene osnove za vse prispevke, da prispevki na neto osebne dohodke niso sprejemljivi za delovno intenzivne panoge, da prispevki na sredstva niso sprejemljivi za kapitalno intenzivne panoge in da bi prispevek na dohodek pomenil uvedbo davka na izredni dohodek. Zato je bil predlagan model, po katerem ne gre le za eno osnovo, temveč za kombinacijo več osnov. Te osnove so utemeljene na osnovi splošne ekonomske teorije.

V razpravi o tem vprašanju so se pojavila tudi druga mnenja, kar kaže, da je potrebno to vprašanje temeljito preučiti. Odločitev ne sme biti slučajna, temveč mora biti teoretično utemeljena, kajti v sedanjem času ni mogoče vztrajati na načelu: »vzemimo tam, kjer lahko«.

Zanimiva je bila tudi tema o delitvi dohodka in akumulaciji. V referatu (mag. Andrej Cetinski) je bilo poudarjeno, *da se delež akumulacije v dohodku zmanjšuje*. Ob tem pa je bilo ugotovljeno, da se delež osebnih dohodkov ter skupne porabe v delitvi dohodka v letih 1972—1977 v Sloveniji ni spreminjal. Na drugi strani pa so iz leta v leto naraščale najrazličnejše obveznosti iz dohodka, zlasti davki in prispevki. Na osnovi teh podatkov avtor sklepa, *da je delež akumulacije stalno upadal predvsem zaradi povečanja obveznosti iz dohodka, zlasti davkov in prispevkov*, višina osebnih dohodkov ter skupne porabe pa ni zmanjševala akumulacije. Težko bi se v celoti strinjali s tako ugotovitvijo. Res pa je, da obveznosti

iz dohodka nenehno naraščajo. V letu 1972 je znašal delež obveznosti iz dohodka le 15 %, v letu 1977 pa že 25 %. Ta razmišljanja vodijo do sklepa, *da je potrebno zmanjšati skupno in splošno porabo, ki v zadnjih letih očitno prehitro naraščata*.

Zaključimo lahko, da je teoretska sekcija Zveze ekonomistov Slovenije izbrala za letošnje posvetovanje zares žgočo temo. Obilica referatov in razprava bosta nedvomno prispevali k razreševanju problema akumulativne sposobnosti našega gospodarstva. Čeprav je posvetovanje organizirala teoretska sekcija, ni šlo pretežno za teoretske razprave, temveč za celo vrsto razprav, ki zagotovo pomenijo prispevek za praktično reševanje problema, kako povečati akumulativno sposobnost našega gospodarstva.

MILAN DIVJAK

Humanizacija odnosov med spoloma

(v programih za izobraževanje psihologov, pedagogov in profesorjev)

Pri nas in v svetu lahko zadnja leta opazimo izredno živahna prizadevanja družbenih dejavnikov in prosvetnih oblasti, da bi v šolah vseh stopenj izboljšali vzgojo in pouk o humanih medčloveških odnosih in zlasti med spoloma. Čeprav ima to vzgojno področje v svetu in pri nas daljšo tradicijo, je vendarle v naših šolah bolj ali manj zanemarjeno, priložnostno in nepopolno. Na to so opozorila številna strokovna posvetovanja, ki so bila pri nas zadnja leta, zlasti pa nam to dokazujejo raziskave o stanju v naših osnovnih in srednjih šolah in na fakultetah. Da so odnosi med ljudmi in zlasti med spoloma na nizki ravni pa nam dokazuje naše vsakdanje življenje v družinah, delovnih skupnostih, javnosti, odraža pa se tudi v našem kulturnem življe-

nju, v vedno večji postvarelosti in komercializmu.

Prav zaradi takega stanja so še bolj dragocena prizadevanja Zvezne konference SZDL, Sveta za načrtovanje družine Jugoslavije in različnih republiških organizacij za načrtovanje družine, ki jih lahko spremljamo zadnja leta. Največ je bilo razprav o tem, kako bi učne načrte osnovnih, srednjih, višjih in visokih šol obogatili z vsebinami o humanih odnosih med ljudmi in med spoloma. Opozorili bi zlasti na posvetovanje, ki je bilo leta 1972 v Zagrebu in ki je bilo posvečeno spolni vzgoji in osnovni šoli, nadalje je za nas zanimivo zvezno posvetovanje o humanizaciji odnosov med spoloma v srednjih šolah, ki je bilo 1973 v Ljubljani.¹

Širšega družbenega, teoretičnega in praktičnega pomena so bila tudi posvetovanja, ki so bila posvečena populacijski politiki in načrtovanju družine, npr. posvetovanje leta 1973 v Beogradu, kjer so podrobno razpravljali o oblikovanju družbenih stališč o populacijski politiki v Jugoslaviji² in posvetovanje na Bledu leta 1974 o uresničevanju ustavnega načela o pravic človeka, da svobodno odloča o rojstvu otrok.³ Izredne spodbude pa je dalo Mednarodno leto žena (1975) ne le v svetovnem merilu temveč tudi prizadevanjem za humanizacijo odnosov med spoloma pri nas. Predvsem moramo opozoriti na posvetovanje o pomenu visokega šolstva pri humanizaciji odnosov med spoloma, ki je bilo leta 1975 v Splitu, in o katerem smo že poročali v Teoriji in pra-

ksi.⁴ Takrat smo se dogovorili o bolj specializiranih posvetovanjih, ki so bila v naslednjih letih. Posebno posvetovanje je bilo posvečeno vprašanju, kako vnašati vsebine o humanizaciji odnosov med spoloma na medicinske šole⁵ in zlasti v programe pedagoških akademij. To zadnje posvetovanje je bilo 1976 v Herceg Novem.⁷ Ko govorimo o problemih spolne vzgoje in o humanizaciji odnosov med spoloma, moramo opozoriti tudi na prizadevanja katedre za DMV na pedagoški akademiji v Mariboru, ki je v tem letu organizirala posvetovanje o metodičnih vidikih DMV, pri čemer so v posebni sekciji obravnavali tudi medčloveške odnose in zlasti odnose med spoloma.⁸ Ista katedra pa bo v prihodnjem letu organizirala posebno posvetovanje na temo, o kateri govorimo. *Nas pa najbolj zanima letošnje, tj. zadnje posvetovanje, ki je bilo v Sarajevu in je bilo posvečeno vprašanju, kako uresničevati te cilje pri oblikovanju psihologov, pedagogov in učiteljev srednjih šol.*⁹

Nekateri cilji posvetovanja

Posvetovanje v Sarajevu (9. in 10. XI. 1978) pomeni nadaljevanje in poglobljanje prejšnjih srečanj strokovnjakov iz vse Jugoslavije, podrobnejšo analizo

¹ Milan Divjak: Naloge visokega šolstva pri humanizaciji odnosov med spoloma. TiP 1976/3-4, str. 313-6.

² Zadaci visokog školstva na humanizaciji odnosa polova. Savetovanje u Splitu 1975. Sav. konf. SSRNJ, Beograd 1977 (310).

³ To posvetovanje je bilo v Prištini leta 1977.

⁴ Zadaci pedagoških akademija na humanizaciji odnosa između polova. Savetovanje u Herceg Novom 1976. Sav. konf. SSRNJ, Beograd 1978 (254).

⁵ Dr. Maca Jogan: Vzgoja za humane odnose med ljudmi, kot sestavina celostne revolucionarne prakse in kot zanikanje moralizma, Vzgoja in izobraževanje 1978/II, 18.

⁶ Uključivanje sadržaja o humanizaciji odnosa među polovima u programe pedagoško-psiholoških disciplina za obrazovanje pedagoga, psihologa i nastavnika. Sarajevo 1978 (496) cikl.

¹ »Vaspitanje omladine za humane i zdrave odnose među polovima za skladne i odgovorne odnose u braku i porodici.« Savezna konferencija SSRNJ, Savet za planiranje porodice, Beograd 1975 (144).

² Izgradnja društvenih stavova o populacionoj politici u Jugoslaviji. Savetovanje 1973, Beograd. Savezna konferencija SSRNJ, Savet za planiranje porodice Jugoslavije, Beograd 1975 (62).

³ Ostvarivanje ustavnog načela o pravu čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece. Savetovanje na Bledu, 1974. Sav. konf. SSRNJ, Savet za planiranje porodice, Beograd 1975 (428).

problema in njegovo aplikacijo na izobraževanje psihologov, pedagogov in vseh vrst učiteljev srednjih šol. V neki meri pa je bilo treba pregledati dosedanje delo na tem področju. Ko so organizatorji posvetovanja pripravljali koncept tega srečanja so izhajali iz tega, da danes ne bi smelo biti več dilem, vprašanj in razprav o tem, ali je taka vzgoja in oblikovanje različnih strokovnjakov potrebna, temveč bolj, kako naj bi to dosegli, kako bi obogatili programe na oddelkih za psihologijo in pedagogiko na filozofskih fakultetah in na drugih katedrah, ki oblikujejo srednješolske učitelje. Želja organizatorjev je bila, da bi spoznali resnično stanje, zato so predhodno zbirali učne načrte filozofskih fakultet iz vse Jugoslavije, mnemija in stališča različnih strokovnjakov in njihove predloge za delo na tem področju. Pri tem so se bolj ali manj omejili na izobraževanje poklicnih psihologov in pedagogov v ožjem pomenu besede.

Ker ves čas govorimo tudi o reformi univerzitetnega študija in nas zlasti zanimajo vsebinski premiki, bi lahko ob takem posvetovanju ugotovili, kako si različne fakultete prizadevajo, da bi v učne načrte vgrajevali sodobne vsebine, kako oblikujejo moderne profile strokovnjakov, kako se na visokih šolah uveljavlja marksizem in razredni pristop v učnem procesu, kako uresničujemo zahteve naših družbenih dokumentov na področju visokega šolstva. Področje medčloveških odnosov in odnosov med spoloma zadeva v nekatera bistvena vprašanja marksizma, zato je na tistih fakultetah, kjer je marksizem le formalno prisoten, to področje bolj ali manj zanemarjeno. Ker se ti odnosi praktično kažejo tudi v samoupravnih odnosih (soudelženost žena, njihove pravice in enakopravnost), je ta problematika nekaj tujega tudi na šolah, kjer so samoupravni odnosi bolj na papirju, kot pa uresničeni v praksi.

Spoznanja in ugotovitve o tem, koliko na fakultetah, zlasti na oddelkih za psihologijo in pedagogiko obravnavajo probleme, ki posegajo v najintimnejša

področja človekovega življenja, nas opozarjajo in nam dokazujejo, koliko je danes študij na visokih šolah življenjski, koliko zadovoljuje resnične potrebe mladih, ne le v njihovem bodočem poklicnem življenju, temveč tudi za njihovo življenje v družini in družbi. Ker gre predvsem za študij psihologije in za izobraževanje pedagogov-specialistov, bi take vsebine morale biti bolj prisotne, biti bi morale integralni del izobraževanja bodočega strokovnjaka za človeška, pedagoška in podobna vprašanja.

Nekaj podobnega bi lahko pričakovali tudi pri študiju medicine, sociologije, prava itd. Vendar le vse ni tako, kot bi želeli, saj je tudi med takozvanimi strokovnjaki iz teh področij še preveč površnih spoznanj in površnega ravnanja, ki ima pogosto težke posledice za življenje posameznika in skupnosti. Dogaja se lahko, da psihologi ostajajo bolj na nivoju psihometrije, zlasti merjenja sposobnosti, pedagogi pa na področju klasične didaktike. Jasno je, da taka psihologija in pedagogika nimata ničesar skupnega z humanizacijo odnosov med ljudmi in med spoloma, da ne moreta opravljati humane funkcije v naši družbi. Potreben je torej nov pristop k obravnavi človeške duševnosti, upoštevati je potrebno humanistični vidik psihologije in pedagogike. K temu pa lahko kar največ prispeva tudi humanizacija odnosov med spoloma.

Iz tega izhaja, da so bile naloge in cilji posvetovanja predvsem v tem, da bi ugotovili, v kolikšni meri so vsebine o humanizaciji odnosov med ljudmi in med spoloma posebej integralni del učne snovi pri študiju psiholoških strok, didaktike, obče pedagogike, metodik itd. in koliko prispevajo k modernizaciji učnih programov v duhu sodobnih potreb naše družbe in mladih ljudi v njej. Vprašanje je, kaj mladi dobijo v času študija za lastno življenje, za oblikovanje zdravih medsebojnih odnosov med spoloma, za bodoče družinsko življenje, kako jih usposabljammo za življenje v naši samoupravni socialistični skupnosti, za bodoče vloge roditeljev in zakonskih tovarišev. Na drugi strani pa je vpraša-

nje, v koliki meri študente kot bodoče psihologe, pedagoge in učitelje ter vzgojitelje mladih ljudi pripravljamo, da bi lahko opravljali poslanstvo pri humanizaciji odnosov med ljudmi. Gre torej za vprašanje bolj ali manj popolne poklicne oblikovanosti, gre za ustrezno strokovno izobrazbo. Seveda pa nas posebej zanimajo strokovnjaki, ki imajo opraviti z množicami mladih v naših srednjih šolah. Kot vemo je humanizacija odnosov med spoloma v naših splošnoizobraževalnih in posebej še strokovnih srednjih šolah postranska stvar, kot je sploh vzgoja nekaj sekundarnega. Podatki posvetovanja kažejo, da imajo učitelji zelo pičlo vlogo pri oblikovanju humanih, naprednih in socialističnih odnosov med spoloma.

Toda ne gre le za vsebine tega vzgajanja in izobraževanja, čeprav so implicitno in eksplicitno zelo skromno zastopane v programih fakultet; gre tudi za metode dela z mladimi na tem področju. Cilj posvetovanja je bil tudi ta, da bi zbrali in izmenjali izkušnje in spoznanja o tem področju vzgoje in izobraževanja, o tem, kako taka spoznanja uporabljamo v praksi. Vprašanje je, kje in kako se te vsebine uveljavljajo pri oblikovanju mladih strokovnjakov, kakšne probleme imamo pri posredovanju te problematike, kako mladi sprejemajo dejstva in spoznanja, kako sodelujejo pri pouku, kakšna vprašanja postavljajo, kje iščejo dodatne vire spoznanj, koliko so sploh informirani o problematiki odnosov med spoloma. Nedvomno čutimo prav na tem področju močan primanjkljaj in zato je prav, da tem vprašanjem posvetimo posebno pozornost. Seveda je tudi vprašanje, kje in koliko na tem področju raziskujemo, v koliki meri ugotavljamo stanje in probleme v naših šolah in zlasti, kakšna je današnja podoba mlade generacije pri nas, koliko se med mladimi uveljavljajo humani medsebojni odnosi.

Ker so bili cilji posvetovanja obsežni in zahtevni, so rezultati, ki so razvidni iz prispevkov, temu primerni: z njimi smo lahko le delno zadovoljni.

Nekateri rezultati posvetovanja

Ko govorimo o rezultatih in dosežkih posvetovanja, je treba najprej opozoriti na to, da je že sama sestava udeležencev bila taka, da je omogočala strokovno obravnavo problemov. Na posvetovanju smo lahko opazili naše najvišje strokovnjake, ki se ukvarjajo z izobraževanjem psihologov, pedagogov in različnih profilov srednješolskih učiteljev na filozofskih fakultetah vseh naših univerzitetnih središč. Nekaj udeležencev je bilo tudi iz drugih dežel, predstavnike pa so poslale tudi nekatere evropske in druge organizacije za načrtovanje družine in spolno vzgojo. Strokovnih prispevkov je bilo zelo veliko, tj. nad 50 in med njimi nekaj takih, ki so nastali na osnovi empiričnih raziskovanj. Ker je problematika zelo obsežna, lahko poročamo le o nekaterih temeljnih rezultatih in sklepih posvetovanja.

Na posvetovanju je tekla razprava o treh skupinah problemov, ki se medsebojno dopolnjujejo:

1. *V kolikšni meri je problematika medčloveških odnosov in odnosov med spoloma sestavina obstoječih programov naših fakultet, ki izobražujejo poklicne pedagoge, psihologe in profesorje srednjih šol.* Na to problematiko se je osredotočil poročevalec profesor Ante Vukasović iz Zagreba, ki je s pomočjo sodelavcev iz vseh republik in avtonomnih pokrajin zbral učne načrte ustreznih fakultet in jih podrobno razčlenil. Čeprav ni mogoče prikazati prisotnosti vsebin o humanizaciji odnosov med ljudmi in zlasti med spoloma v vseh učnih načrtih, naj vendarle opozorimo na nekatera zanimiva dejstva, ki kažejo sedanje stanje pri nas.

Ko je prof. Vukasović analiziral programe za študij pedagogike, je ugotovil, da je ta tematika vključena le v 36 % primerih, in sicer v predmete, kot so uvod v pedagogiko, v občo pedagogiko, v teorijo vzgoje, v uvod v predšolsko vzgojo, v domsko vzgojo, v osnove andragogike, v metodiko dela šolskih pedagogov, v metodiko gospodinjstva itd. V programih didaktike, zgodovine pe-

dagogike, komparativne pedagogike, industrijske pedagogike, specialnih pedagogik, planiranja, informatike in mnogih metodik pa te tematike ne najdemo. Ob tem pa moramo vedeti še to, da verjetno povsod te tematike ne obravnavajo, čeprav je bolj ali manj jasno nakazana v učnih načrtih.

V študijskih strokah psihologije so problemi humanizacije odnosov med spoloma zastopani skoraj v podobnem obsegu kot pri študiju pedagogike, tj. le 37 %. Najpogostejše se te vsebine pojavljajo v predmetih kot so: uvod v psihologijo, obča psihologija, psihologija zgodnjega otroštva, psihologija otroka in mladostnika, splošna genetska psihologija, razvojna in pedagoška psihologija, pedagoška psihologija, psihologija osebnosti, socialna psihologija, socialna patologija itd. Tudi tukaj velja, da ni nujno, da to problematiko obravnavajo, čeprav je nakazana v načrtih. Verjetno pa je tudi, da o tej problematiki govorijo tam, kjer je nimajo izrecno nakazane v načrtih. Veliko je odvisno od predavatelja, njegove razgledanosti, usmerjenosti in od tega, kako razume svoje poslanstvo.

Skoraj podobne ali še slabše pokazatelje najdemo v učnih načrtih sociologije, filozofije, marksizma, higiene itd. Ko je Vukasović primerjal učne načrte, je ugotovil velike razlike med njimi, v vseh pa bolj ali manj nenačrtno delo na tem področju. Seveda pa je zanimiva tudi vsebinska analiza predmetnikov. Niti v enem predmetniku, ki je namenjen oblikovanju strokovnjakov — psihologov, pedagogov —, ni našel učnega predmeta o humanizaciji odnosov med ljudmi in zlasti med spoloma, o družinskih odnosih, itd. Pričakovali bi torej, da so te vsebine vključene v druge predmete in razporejene tako, da zagotavljajo celovit in sodoben pogled na ta problem. Vendar ni tako. Predvsem je zelo malo teh vprašanj v učnih načrtih, na drugi strani pa so popolnoma nesistematično obdelana. Vsebine, o katerih govorimo, so ponekod popolnoma izostale, drugod so zelo skopo nakazane in nesistematično razporejene, ne-

povezane. Le malo je programov, ki eksplicitno navajajo snov o humanizaciji odnosov med spoloma. Seveda je le nekaj častnih izjem, ki pa stvari ne spremenijo. Od 146 programov jih 94 eksplicitno in implicitno ne omenja te tematike, mnogi pa so zelo skromni, čeprav obravnavajo pedagoška, psihološka, etična, sociološka, higienska in druga vprašanja. Avtor te analize poudarja, kako malo smo uresničili naloge, ki smo jih postavili z reformo univerze in zlasti s posvetovanjem v Splitu (leta 1975.)

Če so že izobraževalne vsebine tako redko in skromno zastopane v učnih načrtih naših fakultet, ki naj bi mladim odpirale poglede na odnose med ljudmi in med spoloma, je vprašanje, kje so vrednote, ki bi jih morali gojiti v naši družbi. Kot poudarja prof. Vukasović, je racionalna komponenta teh humanih odnosov skromno prisotna v programih, in verjetno tudi pri pouku, še manj pa je lahko zastopana emocionalna stran, ki omogoča oblikovanja stališč, vrednot ter idealov. Vse to je zelo neustrezno zlasti, če oblikujemo in izobražujemo bodoče vzgojitelje mladine, ki naj ne bi imeli le široke izobrazbe ter globljega vpogleda v etična, psihološka, družbena ter idejna vprašanja odnosov med spoloma, temveč tudi oblikovana stališča o njih. Toda to še ni vse, pedagoški delavci morajo poznati tudi metode, sredstva pri vzgajanju in izobraževanju mladih za humane odnose med ljudmi. Zaradi tega nam učni načrti, tudi če bi bili še tako dobri, ne povedo dovolj in lahko trdimo, da smo mnogo na slabšem, kot kaže videz; naši načrti se le počasi spreminjajo, nismo še prišli do globlje vsebinske reforme, temveč ostajamo bolj pri formalnih vprašanjih.¹⁰

Menimo, da bi prišli do zelo podobnih rezultatov, če bi analizirali učne načrte pedagoških akademij in če bi se vprašali, kako pripravljamo naše bodoče

¹⁰ Ante Vukasović: »Zastupljenost zadržaja o humanizaciji odnosa medu spolovima u nastavnim planovima i programima nastavnih fakulteta.« Savetovanje u Sarajevu III. dio, str. 467—85. (1978).

učitelje za obravnavo humanizacije odnosov med spoloma. Zanimivo bi bilo ugotoviti, kaj posamezne katedre storijo na tem področju. Doslej smo največkrat govorili o tem, kaj bi lahko delali, kaj storili, manj pa o tem, kaj resnično delamo.^{11,12}

2. V drugem problemskem sklopu so pod vodstvom prof. dr. Vere Smiljanić iz Beograda obravnavali *potrebe in načine vključevanja vsebin o humanizaciji odnosov med spoloma v predmetnike in učne načrte filozofskih in podobnih fakultet*. V tem okviru je bilo danih veliko več predlogov kot prikazanih resničnih dosežkov. To je tudi razumljivo, saj so se zbrali strokovnjaki, ki čutijo, kako pomembno je to področje vzgoje in izobraževanja, o mnogih drugih učiteljskih fakultet pa kaj takega ne moremo trdit.

V prispevkih druge skupine problemov najdemo veliko predlogov, kako bi humanizacijo odnosov med spoloma in v tem okviru spolno vzgojo vnesli v srednje šole, ter o tem, kako naj bi pripravljali bodoče profesorje srednjih šol in seveda psihologe ter pedagoge. Več prispevkov je tudi prineslo podatke raziskav o stanju te vzgoje na šolah. Izkazalo se je, da šole slabo opravljajo svoje naloge na tem področju, mladi iščejo informacije, spoznanja in tudi stališča ter vrednote drugod, največkrat prek množičnih medijev, v knjigah take ali drugačne vrednosti. Izredno veliko strokovnjakov je opozarjalo na usodne posledice nevednosti in nevzgojenosti, ki zlasti zadenejo dekleta, kljub proklamirani enakopravnosti med spoloma itd. Vsi brez izjeme priznavajo, kako po-

trebno bi bilo mlade ne le informirati, temveč jih tudi kultivirati, vzgojiti za zdrave, srečne in enakopravne ter humane odnose med spoloma, za življenje v naši samoupravni socialistični družbi.

Kot že na prejšnjih posvetovanjih lahko tudi tokrat najdemo mnogo predlogov, kako bi v okviru psiholoških, pedagoških in drugih strok in ved mlade poučili o odnosih med spoloma, obenem pa bi jim oblikovali tudi napredna in naši družbi primerna stališča do sočloveka, do družbe, do spolnosti, družine, rojstva in vzgoje otrok. Veliko prispevkov govori o permanentnem izobraževanju učiteljev srednjih šol, o metodah dela z njimi itd. Skratka, posvetovanje je prineslo obilo dragocenih spodbud za vse, ki bodo programirali izobraževanje pedagogov, psihologov in srednješolskih učiteljev.

Nekateri prispevki so poskušali širše osvetliti to problematiko tudi v luči prizadevanj v sodobnem svetu. Dragocena pa so zlasti idejna in družbena ter normativna izhodišča za taka prizadevanja pri nas, ki temeljijo na naši Ustavi, na družinski zakonodaji in najnovejših dokumentih ZK.

3. V povezavi s prvima dvema skupinama je tretja skupina problemov, v kateri je osrednje vprašanje, kako naj bi *usposabljali učitelje fakultet, da bi začutili vrednost in pomen humanizacije odnosov med spoloma pri formiranju bodočih psihologov, pedagogov in srednješolskih učiteljev*. To skupino vprašanj je obdelal prof. dr. Petar Mandić iz Sarajeva. Le malo prispevkov se izrecno ukvarja z vprašanjem, kako naj bi se danje učitelje fakultet usposobili za to, da bi znali, hoteli in mogli študente izobraževati in vzgajati tako, da bi s tem prispevali tudi k humanizaciji odnosov med spoloma. Najbrž slutimo, kako pomembno je, da so učitelji visokih šol najprej sami tako formirani, da razumejo čas in potrebo družbe, mladih in njihovega bodočega poklica. Od njih je odvisno, ali bo ta tematika vgrajena v učne načrte, in ali jo bodo obravnavali tako, kot bi bilo potrebno. O tem problemu smo razpravljali tudi

¹¹ Milan Divjak: »Vloga pedagoške akademije v pripravi učiteljev za humanizacijo odnosov med spoloma v osnovni šoli«, *Zadaci visokog školstva na humanizaciji odnosa polova*, Savezovanje u Splitu 1975, str. 253–60.

¹² Milan Divjak: »Učitelj DMV in humanizacija odnosov med spoloma«, *Uključivanje sadržaja o humanizaciji odnosa među polovima u programe pedagoško-psiholoških disciplina za obrazovanje pedagoga, psihologa i nastavnika*, Sarajevo 1978, str. 451–66.

na prejšnjih posvetovanjih, velikokrat je bil omenjen postdiplomski študij za učitelje visokih šol, delo v različnih ustanovah, potrebno je izdajanje ustreznih publikacij, koristni bi bili krajši ali tudi daljši seminarji, zlasti pa bi bile zaželenе raziskave na področju odnosov med spoloma. Skratka, tako zavzetost in delo lahko pričakujemo le od tistih visokošolskih učiteljev, ki niso podkovani le v ožji stroki, temveč dobro poznajo tudi nekatera mejna področja, zlasti pa intencije naše univerzitetne reforme ter cilje naše humane samoupravne socialistične družbe. Gre tudi za humanistično izobrazbo in tudi usmerjenost naših visokošolskih učiteljev, ki jim ni tuja globlja človeška problematika, ki ravno zavoljo izobrazbe, ki jo imajo in dela, ki ga opravljajo, globlje razumejo bistvena eksistencialna vprašanja sodobnega človeka, zlasti pa mladih. V tem

smislu so bila nekatera dosedanja posvetovanja tudi izpraševanje strokovne in človeške vesti, omogočila so, da se zavemo dolžnosti in odgovornosti, ki jo imajo visoke šole pred mladimi in našo celotno družbo. Nedvomno so vprašanja o humanih odnosih med ljudmi in med spoloma bistvena vprašanja rasti in razvoja naše samoupravne socialistične družbe, so preizkusni kamen naše marksistične naravnosti v teoriji in praksi. Na drugi strani pa gre na področju psihologije, pedagogike, etike, filozofije, sociologije, politologije, prava itd. za vprašanje bistva in celotnega družbenega poslanstva teh znanosti, če zanemarijajo eno izmed bistvenih razsežnosti človeške eksistence — odnose med spoloma in njihov pomen za humanizacijo odnosov v naši družbi, za osebno in družinsko srečo in za zdrav razvoj mladih generacij.

MIHA RIBARIČ

Ciril Ribičič: Razvoj skupščinskega sistema v Jugoslaviji

(s posebnim ozirom na delovanje
izvršilne funkcije)*

Pri obravnavani tematiki gre v bistvu za problem predstavnosti. Če je za marksiste osnovni problem predstavnosti, to je političnega predstavnosti, tem, da se preseže odnos med civilno družbo in politično državo, da poteka proces odmiranja države kot politične države, to je njenih oblastnih funkcij kot odtujenih funkcij od osnovnih nosilcev družbenega dela in življenja, hkrati s procesom osvoboditve delavskega razreda, osvoboditve dela, potem je obravnavana tema — razvoj skupščinskega sistema v Jugoslaviji — v katere središču pozornosti je izvršilna funkcija, nedvomno izredno aktualna. Posebno kvaliteto obravnavanega dela vidim v avtorjevem pristopu, ki je izrazito dinamičen, ki se ne zadovoljuje s statičnim prikazom in vključuje analizo raznih protislovij v obravnavanem časovnem preseku.

Avtorjevo delo dokumentirano in nazorno kaže, da problema izvršilne funkcije še nismo rešili. Menim, da ni pretirano reči, da je izvršilna funkcija eden osrednjih indikatorjev stopnje preseganja ali pa tudi nepreseganja politične države. Upošteva dolgoročnost zgodovinskega procesa odmiranja države se kajpada ni čuditi kontinuiteti problema izvršilne funkcije v našem skupščinskem

in sploh političnem sistemu. Sicer pa problem izvršilne funkcije ali eksekutive nikakor ni specifičen samo za družbo prehodnega obdobja, ampak je značilen in opredeljujoč kriterij tako za obravnavo meščanske kapitalistične zasebnolastninske kot etatistične socialistične državnolastninske družbe in države.

Ob branju avtorjevega dela nastaja vrsta spodbud za razmišljanje o stanju in tendencah na področju našega delegatskega skupščinskega sistema. Če opozorim samo na eno misel, bi dejal, da je v delegatskem skupščinskem sistemu, če računamo s polno uveljavitvijo tega sistema na normativni in programski ravni s sprejemom ustav leta 1974, razkorak med normativnim in stvarnim, med želenim in uresničenim še bolj očit en kot v prejšnjem obdobju, v katerem so bili zelo močni elementi sistema političnega predstavnosti.

Delegatski skupščinski sistem je izredno zaostril problem izvršilne funkcije. Avtor je plastično in zelo kritično opozoril na temeljno slabost izvršilnih organov, ki so skorajda izključni predlagatelji v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti. V sklopu problematike, ki ima skupni imenovalc »krepitev politične moči izvršilnega aparata«, v avtorjevem izvajanju izstopa problem odnosa med zahtevo po učinkovitosti in zahtevo po demokratičnosti. Ta problematika se po eni strani povezuje z vlogo družbenopolitičnih organizacij, po drugi strani pa z vprašanjem, kaj je temeljno, tisto o čemer mora odločati delegatska skupščina kot osrednji člen delegatskega skupščinskega sistema, kaj pa je, kot pravi avtor, strokovnotehnične, organizacijske ali izvedbene narave in o čemer lahko odločajo izvršilni in upravni organi. Avtor z opozarjanjem na to problematiko odpira ključno vprašanje preseganja državnih funkcij kot političnih funkcij in njihovega spreminjanja v strokovne funkcije. S tem kajpada ne

* Razprava v marksističnem centru pravnih fakultete univerze v Ljubljani 16. novembra 1978.

gre samo za transformacijo funkcij v okviru državnih organov, ampak zlasti in predvsem za prenos odločanja v samoupravno bazo, v temeljne in druge organizacije združenega dela, v samoupravne interesne skupnosti in v krajevne skupnosti. Odgovor na zastavljeno vprašanje nikakor ni lahek. Menim, da bi morali biti zelo previdni pri prenašanju funkcij iz skupščin na njihove izvršilne organe, zelo široki pa pri čimširšem odločanju neposredne samoupravne sfere, to je samoupravnih organizacij in skupnosti, da tam delovni ljudje in občani odločajo o svojih potrebah in interesih — kot svojih in skupnih družbenih potrebah in interesih.

Kar pa zadeva družbenopolitične organizacije, se zelo strinjam z avtorjem, da pri vključevanju družbenopolitičnih organizacij kot notranjega faktorja našega družbenoekonomskega in družbenopolitičnega sistema niso toliko pomembne eventualne tudi potrebne institucionalne spremembe, ampak da je predvsem potrebna sprememba prakse v družbenopolitičnih organizacijah.

Sploh bi dejal, da pri uveljavljanju zamisli delegatskega skupščinskega sistema ni nič bolj pomembno kot prizadevanje za praktično uveljavitev postavljenih zamisli. Po mojem mnenju tudi avtorjevo delo nazorno kaže, da nam na področju političnega sistema ne manjka teorije kot take, ampak tiste teorije, ki se spreminja v prakso.

Menim, da avtorjevo delo vsekakor sodi med tiste pomembne prispevke v naši znanosti, ki bogatijo teoretična in praktična spoznanja in jih povezujejo v celoto kot misel za spreminjanje prakse.

ALOJZIJA ŽIDAN

Pregled publikacij v zbirki »Novi vidiki«

V letu 1974 so Zavod za šolstvo SRS spodbudili številni vzroki k temu, da je začel izdajati zbirko priročnikov za

vzgojnoizobraževalno delo Novi vidiki. Že večkrat je bil poudarjen pomen izdajanja omenjene zbirke, med drugim tudi zaradi tega, ker obravnava najrazličnejše tematike filozofske, sociološke, pedagoške, ekonomske, naravoslovne itn. Tudi v letu 1977 ter 1978 je omenjena zbirka ponovno potrdila svoj veliki pomen z izdajo več publikacij, v katerih avtorji razmišljajo o problematiki zelo raznovrstne narave. Na kratko bomo orisali, katere so te publikacije in kaj nam prinašajo.

Mnogi avtorji se lotevajo v svojih publikacijah obravnave pedagoške problematike. V tem kontekstu velja omeniti predvsem naslednje publikacije: Stevan Bezdanov — »Tito o vzgoji in izobraževanju«, Dragutin Franković — »Bistvene oznake socialistične idejnosti in političnosti pouka«, Franc Šetinc — »Socialistične sile, religija in cerkev«, Emil Rojc — »Prispevki k teoriji vzgoje v sistemu socialističnega samoupravljanja«.

Stevan Bezdanov je v študiji »Tito o vzgoji in izobraževanju« Titove misli, stališča in napotila glede vzgoje in izobraževanja klasificiral po pglavitnih strateških smereh socialistične samoupravne preobrazbe vzgoje in izobraževanja, ki se uresničuje v vseh socialističnih republikah in pokrajinah. Sistematizirana, obdelana in argumentirana avtorjeva tvarina omogoča bralcu slediti pogledom tovariša Tita na ključna vprašanja vzgoje in izobraževanja, hkrati pa tudi spoznati njihovo uresničevanje v tekoči izobraževalni in družbeni praksi naše socialistične samoupravne družbe. Življenjsko vizionarstvo tovariša Tita na tem področju budi v bralcu trdno prepričanje, da je misel tovariša Tita šla pred prakso, da je bistveno vplivala nanjo in da bo tudi v prihodnosti predstavljala pomembno vodilo v idejnopolični, družbeni in teoretičnostrokovni aktivnosti vseh subjektov sistema vzgoje in izobraževanja in v izobraževalni družbeni politiki.

V študiji Dragutina Frankovića »Bistvene oznake socialistične idejnosti in političnosti pouka« pa gre za poizkus

znanstveno teoretične obravnave vprašanja socialistične idejnosti in političnosti pouka. Po avtorjevem mnenju sta idejnost in političnost pouka potrebna pedagoška kategorija, s katero se označuje tista kvaliteta pouka, ki pouk dviga nad običajnim dajanjem in sprejemanjem dejanskega znanja do višje sinteze, skratka tista kompleksna kvaliteta, s katero pouk pomaga graditi pogled na svet in politično opredeljenost učencev in uresničuje tako določeni smoter vzgoje. O vprašanju, ali imamo brezidejni in apolitični pouk avtor razmišlja takole: »Doslledno vzeto, takega pouka ni, kajti takoj ko rečemo, da gre za pouk, to je za bolj ali manj načrtno organiziran vzgojnoizobraževalni proces, to že zajema tudi takšno ali drugačno idejnost, pridobiva se že nekaj več od znanja golih dejstev. Govorimo pa lahko o večji ali manjši, o zadostni ali nezadostni, o napredni ali reakcionarni idejnosti pouka, to pa je odvisno od več pogojev. Te moramo poznati, če želimo doseči progresivno idejnost in čim višjo idejno raven pouka.«¹

Avtor nas v študiji tudi opozarja na diametralno nasprotni pojmovanji »idejnosti in političnosti pouka« v meščanski pedagogiki ter v naši samoupravni socialistični družbi. Njegova sklepna ugotovitev prvega dela študije je, da je naša vzgoja zaradi dogmatičnega ter suhoparnega predavanja marksizma še vedno zelo neučinkovita. Avtor v študiji razmišlja tudi o tako pomembnih vprašanjih kot so: kakšno je razmerje med izobraževanjem in vzgojo pri pouku, kakšna je vloga učne snovi v vzgojnoizobraževalnem procesu in katera kvalitete mora imeti, da bi bil pouk socialistično idejen in političen, kakšen naj bo način sprejemanja izobraževalnih vsebin, da bo izobraževanje v šoli tudi vzgojno delovalo, kakšna je vloga in odgovornost učitelja kot pglavitnega dejavnika socialistične idejnosti in političnosti pouka, kako spremljati ter

ocenjevati idejni razvoj učenca. Študija torej predstavlja pomemben vzgojnoizobraževalni priročnik za prosvetne delavce pri dviganju njihove metodične, pa tudi pedagoške usposobljenosti.

Publikacija Franca Šetince »Socialistične sile, religija in cerkev« nas najprej seznaja s kratkim zgodovinskim pregledom stališč klasikov marksizma o religiji, potem pa nam prikazuje bistvene spremembe politike pokoncilske rimskokatoliške cerkve. Avtor v delu tudi podrobneje obravnava razmere v katoliški cerkvi pri nas ter nekatera aktualna in občutljiva vprašanja, ki so navzoča v praksi zlasti med prosvetnimi delavci, vprašanja, glede katerih nastajajo včasih neenotna gledanja. Drugi del publikacije pa se osredotoča na obravnavo mnogih pomembnih vprašanj nadaljnega razvoja vzgoje in izobraževanja, vprašanj kot so idejnopolitična in moralna merila kadrovske politike v šolstvu, oblikovanje socialistične zavesti mlade generacije itn. Aktualnost vsebine in dostopna obravnava problemov uvrščata tudi to publikacijo med pomembne vire za idejnopolitično izobraževanje prosvetnih delavcev.

Delo Emila Rojca »Prispevki k teoriji vzgoje v sistemu socialističnega samoupravljanja« predstavlja poizkus opredelitve nekaterih politično antropoloških vidikov teorije vzgoje in izobraževanja v samoupravni družbi. Avtor obravnava zlasti te vidike:

— razredne osnove socialistične vzgoje v samoupravni družbi,

— temeljne socialne nosilce in subjekte oblikovanja politične kulture samoupravne socialistične osebnosti,

— vlogo in razvojne težnje teorije vzgoje v luči uveljavljanja ustavne koncepcije združenega dela,

— vire oblikovanja teorije vzgoje in izobraževanja v samoupravni družbi,

— poizkus aktualizacije temeljnih smotrov socialistične vzgoje v samoupravni družbi.

K izboru prav teh in ne tudi drugih, prav tako aktualnih vidikov sodobne teorije vzgoje in izobraževanja je avtorja vodilo več razlogov. Kot osrednjo spod-

¹ Dragutin Franković, *Bistvene oznake socialistične idejnosti in političnosti pouka*, Ljubljana, 1978, str. 25.

budo pri tem delu omenja potrebo po aktualizaciji in dopolnitvah temeljnega vzgojnega smotra glede na doseženo razvojno stopnjo samoupravne družbe in razvojne naloge v zvezi z vstopanjem v novo obdobje vladavine samoupravno organiziranih delavcev v združenem delu.

Kot drugi vzrok izbora avtor omenja tudi proces podružabljanja vzgojnoizobraževalne funkcije, ki dobiva nove razsežnosti z vraščanjem vzgoje in izobrazbe v združeno delo, vse to pa narekuje nova izhodišča tudi teoriji vzgoje, ki s tem prerasča nekatera obeležja tradicionalne pedagogike. Obravnavana problematika naj bi po avtorjevem mnenju prispevala tudi k širšemu in smelejšemu uveljavljanju samoupravne zasnovanosti celotnega vzgojnoizobraževalnega dela ne glede na vrsto, področje, raven ali nosilca vzgojnoizobraževalnega procesa. Prav tako naj bi tudi razširjeno pojmovanje pedagoške teorije kot teorije družbene samoupravne vzgoje v najširšem smislu in ne le kot vzgoje v izobraževalnih organizacijah odpravljalo nepovezanost med celotnim vzgojnoizobraževalnim sistemom in njegovimi podsistemi. To pa je še posebej aktualno ob iskanju konkretnih rešitev za uresničevanje osnov sedanje reforme vzgoje in izobraževanja. V pričujoči študiji gre torej za obravnavo zelo pomembne, v današnjem času aktualne tematike.

Z obravnavo filozofske problematike pa se tokrat srečujemo v publikacijah Andrije B. Stojkovića: »Dialektičnost prirode, družbe in človeka« ter »Lenin humanist in dialektik«. V prvi publikaciji se avtor loteva obravnave filozofske problematike v dveh temeljnih problemskih sklopih in sicer prvem, v katerem razmišlja o dialektičnosti prirode, družbe ter človeka. V drugem delu, v katerem osvetljuje marksistično pojmovanje materije, pa gre za avtorjev poizkus strnjene obrazložitve geneze in temeljnih stališč Leninove znanstveno humanistične revolucionarne misli in akcije ter opozorilo na njihov sodobni pomen.

Delo Borisa Zihlerla »Izbrana poglavja iz temeljev marksistične obče sociologije« je predvsem osredotočeno na obravnavo sociološke problematike. Delo omogoča tako učencem kot tudi pedagogom poglobljeno spoznavati problematiko oziroma temelje marksistične obče sociologije, saj zajema probleme: zgodovinski materializem kot temelj marksistične sociologije, ekonomska baza družbe, razred, partija, osebnost, država in revolucija, socialistična demokracija in kultura. Zaradi možnosti takšnega poglobljenega seznanjanja z omenjeno problematiko lahko trdimo, da ima delo trajno vrednost ter da lahko služi kot pomemben priročnik za sleherno družbenopolitično izobraževanje.

V študiji »Jug Afrike in narodno osvobodilni boj« Jože Božič razmišlja o zgodovinski tematiki. Prikazuje nam zgodovino boja afriških ljudstev za svobodo in neodvisnost. Ob branju študije lahko bralec pride do spoznanja, da trpljenje afriškega ljudstva, ki mu ga je toliko stoletij nalagal kolonializem, še ni prenehalo oziroma, če se izrazim z besedami avtorja, »da boj za mir, svobodo in srečo tega ljudstva še zdaleč ni zaključen«. Ta študija omogoča bralcu tudi sočasno vpogled, čeprav le v glavnih obrisih, v celovitost političnih, gospodarskih in drugih dogajanj na tem območju.

Zbirka Novi vidiki je v tem obdobju ponovno potrdila svoj pomen tudi z izdajo publikacije »Temeljni podatki o Združenih narodih« ter Bogdana Osolnika »Mednarodna politika SFRJ — ustavna načela in njihovo uresničevanje«. »Temeljni podatki o Združenih narodih« vsebuje splošen oris vloge in dejavnosti Združenih narodov in z njimi povezanih agencij. Kratek oris delovanja in akcij organizacije na različnih področjih daje bralcu koristno informacijo o tem, kako daleč je že prišla ta organizacija in kakšne naloge jo še čakajo v prihodnosti v njenih prizadevanjih, da bi zgradila boljši svet za vse.

»Mednarodna politika SFRJ — ustavna načela in njihovo uresničevanje« pa je osredotočena v razmišljanje o teme-

ljnih načelih ustave SFRJ o mednarodnih odnosih in zunanji politiki, o načelih kot so: aktivna miroljubna koeksistenca, enakopravnost, neodvisnost in samoodločba narodov, reševanje sporov po mirni poti, socialistični internacionalizem itn. Poleg tega bralcu tudi prikazuje nastanek in razvoj politike neuvrščenosti, vlogo gibanja neuvrščenih v sodobnem svetu, pa tudi vlogo Jugoslavije kot ene izmed pomembnih predstavnic takšnega gibanja. Tudi za omejeno publikacijo lahko trdimo, da za polnjuje vrzel pri obravnavanju te problematike v okviru vzgojnoizobraževalnega dela v srednjih šolah, saj vsebinsko posega na različna predmetna področja srednje šole (zgodovina, STM, geografija) pa tudi v njene različne dejavnosti (marksistični krožki, mladinske ure). Aktualnost vsebine in dostopna obravnava omogočata, da bo lahko zelo širok krog bralcev uporabljal tudi to publikacijo pri svojem družbenopolitičnem izobraževanju.

IVAN BERNIK

Referati slovenskih sociologov na IX. svetovnem kongresu v Uppsali

V publikaciji, ki jo je za 9. svetovni sociološki kongres pripravilo slovensko sociološko društvo, je objavljenih osemnajst referatov sociologov, delujočih v slovenskih socioloških institucijah. Kljub temu da je publikacija predvsem zbir posameznih referatov, bomo v pričujoči predstaviti — potem ko bomo na kratko orisali vsebino posameznih referatov — skušali ugotoviti tudi nekaj splošnih značilnosti slovenskega prispevka (kar zadeva referate) na svetovnem sociolo-

škem kongresu. Pri pregledu posameznih prispevkov se bomo držali vrstnega reda kot je v publikaciji, razen v primerih, ko se bo zdelo potrebno opozoriti na vsebinske ali pa metodološke sorodnosti posameznih prispevkov.¹

Publikacija začenja s prispevkom V. Arzenška, ki je posvečen *odnosu med alienacijo, osebnostnimi dispozicijami (avtoritarnost, itd.) ter političnimi stališči, ki so relevantna za socialistično družbo*. Na podlagi empiričnih podatkov, zbranih v treh jugoslovanskih podjetjih, avtor ugotavlja, da je visoka stopnja alienacije povezana z visoko avtoritativnostjo ter »apolitično percepcijo socializma« ter opozarja na nekatere teoretične implikacije empiričnih ugotovitev.

Za razliko od prejšnjega je prispevek A. Beblerja z naslovom *Marxova paradigma o oboroženih silah in družbi* izrazito teoretičen, saj analizira osnovne značilnosti Marxovega prispevka k razumevanju oboroženih sil. Pri tem posebej opozarja na strukturo Marxove paradigme, na njene normativne in preskriptivne vidike ter sklepa, da je za sodobno sociologijo vojske Marxova paradigma relevantna z dveh vidikov — kot močno orodje znanstvene analize in kot vpliven ideološki dejavnik. Tudi prispevek M. Jogan z naslovom *Nekatere razsežnosti semantičnega deficita pojma razreda v Dahrendorfovi konfliktni teoriji* je na specifičen način posvečen aktualnemu pomenu Marxove misli. Stališče, da je mogoče pojasnjevati spreminjanje nekega družbenega pojava le, če so pojmi znanstvene teorije po svoji spoznavni moči in vsebini konstantni — v nasprotnem primeru so ugotovljene spremembe le »posledica« drugačnih pojmovnih izhodišč — avtorica dokumentira z analizo Dahrendorfovega pojmovanja razredov, ki je — glede na Marxovo pojmovanje — semantično deficitarno ter zaradi tega nezadostno za analizo sodobnih družb.

¹ Yugoslav Sociological Association, Republic of Slovenia, Papers Presented on 9th World Congress of Sociology, Ljubljana, Uppsala 1978.

Podobno kot prejšnja dva je ubran tudi prispevek P. Vindišarja z naslovom *Socializem, družbena enakost in neenakost*. Na podlagi orisa marksističnega pojmovanja družbene neenakosti avtor ugotavlja relevantnost marksistične teorije za preučevanje družbene (razredne) neenakosti v socializmu, ter hkrati opozarja na dejstvo, da raziskovalni dosežki na tem področju še niso zadostni.

Referat M. Goloba prinaša izsledke raziskovanja *nekaterih aspektov spreminjanja vrednostnega sistema slovenskih ruralnih skupnosti*, ki ga je avtor izvedel z originalno metodo parafraziranja pregovorov in načel.

Sociološkim problemom delovnih organizacij sta posvečena prispevka J. Jerovška ter V. Rusa in M. Odarja. Prispevek prvega je osredotočen na *metodološke probleme pri preučevanju vpliva izobrazbe na učinkovitost delovnih organizacij*, pri čemer avtor ugotavlja — s pomočjo rezultatov nekaterih domačih in tujih raziskav — da je odnos med izobrazbo določen z vrsto intervenirajočih variabel ter da naša družbena stvarnost zahteva specifične metodološke pristope. Referat drugih dveh avtorjev pa povzema ugotovitve *mednarodne komparativne raziskave o porazdelitvi kontingenčne moči pri dolgoročnih odločitvah v delovnih organizacijah*, pri čemer je izpostavljena ugotovitev, da sta predvsem hierarhična stratifikacija in statusna moč pomembna prediktorja porazdelitve kontingenčne moči.

Tudi z vprašanjem migracij se ukvarjata dva prispevka. Referat P. Klinarja z naslovom *Remigranti iz manj razvitih področij emigrantske družbe in problemi njihove reintegracije* opozarja, opirajoč se na empirične podatke o remigrantih iz manj razvitih področij Slovenije, na dominantno vlogo imigrantske družbe pri usmerjanju remigrantskih tokov ter na premajhno usklajenost remigracijske politike emigrantske družbe z interesi remigrantov. Zavoljo tega se tudi zavzema za aktivnejšo in bolj domišljeno remigracijsko politiko emigrantske družbe v manj razvitih oko-

ljih. V prispevku S. Mežnarič in Ž. Knapa, ki se tudi nanaša na vprašanje remigrantov, pa je predstavljen *poskus izdelave tipologije slovenskih remigrantov iz ZRN s pomočjo posebnega postopka obdelave (taksonomska metoda »prepoznavanja vzorca«) podatkov*.

Izhodišče referata F. Vrega (*politična participacija in komunikacijski sistemi*) je ugotovitev o pomembnosti komunikacijskega sistema za delovanje političnega sistema in njuni tesni povezanosti. Z analizo lastništva komunikacijskih medijev in enakopravnih možnosti za participacijo v komunikacijskih procesih avtor opozori na specifičnosti samoupravnega komunikacijskega sistema z ozirom na druge sisteme. Podobno razlikuje tudi D. Rupel v svojem prispevku *o umetniški produkciji in njenih politikah med kulturno politiko v kapitalistični, socialistični ter samoupravni socialistični družbi*. Avtor analizira značilnosti (protislovja) posameznih tipov ter ugotavlja, da samoupravni model ne daje »vseh ustreznih odgovorov«, vendar pa — glede na ostala dva — odpira nove možnosti.

Referat P. Jambreka, ki je posvečen *legalnim in nelegalnim načinom razreševanja sporov*, je koncipiran kot izhodišče za empirično raziskovanje. Izhajajoč iz razumevanja konflikta kot specifičnega načina zadovoljevanja človeških potreb, avtor natančno opredeli in primerja legalne in nelegalne oblike razreševanja konfliktov ter posebej razčleni vlogo in način posredovanja tretje strani v teh procesih.

Urbanistično planiranje, natančneje nasprotja v urbanističnem planiranju so predmet referata Z. Mlinarja. V referatu so namreč analizirane v luči vrednot socialistične družbe posamezne antinomije urbanističnega planiranja (npr.: objekti in subjekti usmerjanja urbanističnega razvoja, vizionarstvo in praktikizem, itd.), pri čemer je ugotovljeno, da ne gre za alternative, ampak dialektično enotnost nasprotij. Problemom planiranja, tokrat *splošnega družbenega planiranja v Jugoslaviji*, je namenjen tudi prispevek S. Saksida in so-

delavcev. Avtorji dajejo najprej pregled razvoja družbenega planiranja v Jugoslaviji, potem pa izpostavijo vprašanja nove (samoupravne) paradigme planiranja, pri čemer orišejo temeljne predpogoje takega planiranja ter razvijejo hipotetični okvir za opis in modeliranje aktivnosti planiranja.

G. Stanič je v publikaciji udeležen z dvema prispevkoma, ki prinašata *rezultate empiričnih raziskav socialnih značilnosti članstva v ZKS*. V prvem prispevku je ugotovljeno — potem ko je precizno analizirano gibanje članstva ZKS v posameznih obdobjih, da je fluktuacija članstva tesno povezana s politično učinkovitostjo ZK, v drugem pa je prikazana stratificiranost članstva ZKS glede na politično moč, izobrazbo, generacijsko pripadnost ter še glede na nekatere druge dimenzije. Navedenim podatkom daje dodatno vrednost primerjava med stratifikacijskimi karakteristikami celotne slovenske populacije.

Z družbenim bilingvizmom in participacijo se ukvarja referat I. Štrukelj. V referatu je najprej opozorjeno na tesno povezanost med politiko in jezikom, nato pa so posebej analizirana normativna stališča o odnosih med jeziki v jugoslovanski družbi, kar omogoča sklep o specifičnosti pojavov bilingvizma v naši družbi.

M. Ule, S. Mežnarič in A. Ferligoj pa v prispevku z naslovom *Delitev družinskih vlog med zaželenim (družbo) in realnostjo (družino)* ugotavljajo znaten, vendar diferenciran razkorak med normativnim in dejanskim. Empirična raziskava je namreč pokazala, da je mogoče glede na delitev družinskih vlog

razlikovati tri tipe družin; družine, ki ohranjajo tradicionalno delitev dela, nadalje take, ki zgolj deklarativno sprejemajo sodobne norme, ter družine, kjer so te norme tudi realizirane, pri čemer se tudi pri prvih dveh tipih kažejo rahle tendence približevanja normativnemu.

Kljub temu da se prispevki med seboj močno razlikujejo tako v vsebinskem in metodološkem pogledu, se vendarle zdi, da je mogoče razbrati nekaj skupnih značilnosti. Za prispevke, ki so izrazito teoretično naravnani je značilno, da so osredotočeni na vprašanja pomena Marxove (marksistične) misli za raziskovanje sodobnih družb. Prav zaradi tega bi bilo pričakovati, da bo v teh prispevkih posvečeno več pozornosti razvijanju marksistične družboslovne misli. Prispevki, ki povzemajo teoretična izhodišča empiričnih raziskav ali pa prezentirajo rezultate takih raziskav, pa so si podobni predvsem v tem, da so skoraj brez izjeme posvečeni raziskovanju sodobne jugoslovanske družbe, pri čemer zajemajo izredno širok spekter problemov. Velja pa pripomniti, da se posamezne empirične raziskave v zelo različni meri vključujejo v širša (teoretična) raziskovalna prizadevanja.

Čeprav publikacija, v kateri so zajeti referati za svetovni sociološki kongres, ne predstavlja vseh raziskovalnih prizadevanj v slovenski sociologiji, pa nedvomno kaže na poglobitve usmeritve v teh prizadevanjih. Zaradi tega je pomen publikacije širši kot bi sodili na prvi pogled, odpira namreč možnost širše in dokumentirane razprave o stanju in perspektivah slovenske sociološke dejavnosti.

Komuniciranje in odločanje v delegatskem sistemu, uredil France Vreg, izdal Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana 1978, založila dopisna delavska univerza Univerzum, str. 122.

Delo je raziskovalna študija, ki jo je opravil Raziskovalni inštitut FSPN oziroma njegov Center za raziskovanje družbenega komuniciranja. Sodi v sklop tistih predhodnih študij, ki so teoretično in metodološko utirala pot občejugoslovanskemu projektu »Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema« in čigar nosilec je v Sloveniji Raziskovalni inštitut FSPN. Študija se je usmerila k raziskovanju delegatskih razmerij v temeljni družbeni ravnini, k dogajanju v temeljnih organizacijah združenega dela, h krajevnim skupnostim in k procesu odločanja v občinskih skupščinah. Delo se opira na raziskave v občinah Celje, Šentjur pri Celju in Tolmin.

Knjiga ima sedem poglavij. F. Vreg je v prvih treh obdelal oblikovanje in integracijo mnenj, stališč in interesov v družbenopolitični skupnosti. P. Zrimšek obravnava informiranje in komuniciranje v organizacijah združenega dela. B. Markič razčlenjuje presojanje občanov o delegatskem sistemu ter vlogo delegacij in proces odločanja. L. Pahor piše o radiu, televiziji in tisku v samoupravnem delegatskem obveščanju. Sklepno poglavje avtorice A. Hodžarjeve govori o delegatskem gradivu in informiranju delegatov.

Raziskava na kateri temelji objavljeno delo, je izhajala iz predpostavke, da delegatski sistem bolj izrazito omogoča izražanje mnenj, stališč, potreb in interesov delovnega človeka in občana kot prejšnji sistem odbornikov in poslancev. Rezultati raziskave so potrdili takšno raziskovalno hipotezo. Delegatski sistem spreminja proces odločanja v proces skupnega zavestnega delovanja samou-

pravno organiziranih subjektov, ki v procesu dogovarjanja enakopravno urejajo medsebojne odnose in iščejo skupne rešitve za zadovoljevanje svojih potreb in interesov.

Socialistično samoupravljanje v Jugoslaviji od delavskega samoupravljanja do samoupravne organizacije družbe, uredil N. Pašić (glavni urednik), S. Grozdanić, Milorad M. Radević, izdala Radnička štampa, Beograd 1978, str. 300.

Prvo spodbudo za pripravo te knjige je dala Zveza sindikatov Jugoslavije, da bi se za potrebe mednarodne organizacije dela pripravila celovita monografija o samoupravljanju v Jugoslaviji. Še preden pa je bilo delo za mednarodno publikacijo končano, se je porodila zamisel, da se izda — z dopolnitvami in delavami — tudi jugoslovanska izdaja knjige; delo, ki je pred nami, je pravzaprav zbornik o socialističnem samoupravljanju, ki ga je pripravilo enajst avtorjev, med njimi iz Slovenije Peter Toš in Albina Tušar.

Zbornik je razdeljen v pet delov. V prvem delu N. Pašić in S. Grozdanić razčlenjujeta zamisli in razvoj samoupravljanja v Jugoslaviji. Tu se posebej zastavljata ob bistvu in smislu samoupravljanja, ob sličnostih ter razlikah med samoupravljanjem in participacijo, ob protislovjih v razvoju samoupravljanja in preseganju teh protislovij. Poseben poudarek je dan razvojnim obdobjem samoupravljanja pri nas. V drugem delu N. Pašić opisuje temeljne institucije, odnose in kategorije socialističnega samoupravljanja. To poglavje se dotika le temeljnih institucij sistema in v tem smislu tudi služi za razumevanje nadaljnje snovi v knjigi, ki se na to poglavje logično navezuje.

Tretji del obravnava sistem samoupravnih odnosov v združenem delu in institucionalne oblike. Ta del knjige je vsebinsko zelo razčlenjen in vsebuje prispevke več avtorjev. Tako Peter Toš piše o družbenoekonomskem položaju delavcev v združenem delu, Aleksander Vacić o dohodku v združenem delu, Branislav Šoškić in Miloš Sindjić o sistemu planiranja v organizacijah združenega dela in v družbenih skupnostih, Drago Gorupić in Milorad M. Radević o vsebini in temeljnih oblikah združevanja dela in sredstev, Milorad M. Radević in Stanislav Grozdanić o samoupravljanju delavcev v organizacijah združenega dela. Ta del knjige zaključuje zapis Mijata Šukovića o oblikah združevanja in povezovanja samoupravnih organizacij združenega dela in skupnosti.

Četrti del knjige se osredotoča na politični sistem socialističnega samoupravljanja. V tem delu zbornika daje Mijat Šuković izhodišča za oblikovanje političnega sistema na samoupravnih temeljih ter nato še posebej piše o družbeni zaščiti samoupravljanja in o družbeni lastnini; Najdan Pašić in Milorad M. Radević pišeta o mestu in vlogi družbenopolitičnih organizacij v sistemu socialistične samoupravne demokracije. Najdan Pašić ima še prispevek o ljudski obrambi in družbeni samozaščiti.

Peti del knjige je grajen na specifičen način ter pomeni vsebinsko in oblikovno osvežitve v naši družboslovni teoriji: vsebuje namreč pet konkretnih študij iz naše neposredne samoupravne prakse. Ta del zbornika nam pokaže, kako se normativna izhodišča ustave konkretno udejanjajo v samoupravnem življenju v združenem delu. V tem smislu je peto poglavje smiselno in konkretno vsebinsko dopolnilo prejšnjih poglavij in tako pripomore, da je zbornik vendarle zaozkrožena celota jugoslovanskega samoupravljanja. Albina Tušar prikazuje proces samoupravnega odločanja v Železarni Jesenice. Ruža Banjac se ustavlja ob delitvi dohodkov in osebnih dohodkov in tovarni svinčnikov, šolskega in pisarniškega materiala v Zagrebu, Sta-

nislav Grozdanić pa v treh prispevkih razčlenjuje vlogo sindikatov na področju družbenega standarda v Famosu (Sarajevo), problematiko združevanja dela in sredstev v organizacijah združenega dela za proizvodnjo traktorjev (Industrija motorjev Rakovica — Beograd) ter še zanimiv zapis o samoupravljanju v razmerah vlaganja tujih sredstev (britanska tvrdka Dunlop in jugoslovanska delovna organizacija Fadip iz Bečeja). Vse te »študije primerov« razvidno kažejo na stvarno samoupravno problematiko, na dosežke in težave pri prelivljanju ustavno zamišljenega v samoupravni utrip.

Delo sklepajo skice in diagrami posameznih institucij našega političnega sistema ter shema razdelitve skupnega prihodka in dohodka ter čistega dohodka TOZD.

Politična sociologija, uredila Radoš Smiljković in Miroslav Pečujlić, izdala Radnička štampa, Beograd 1978, str. 432.
Vladimir Goati: Politična sociologija (pogledi), izdal NIP Mladost Mala edicija Ideje, Beograd 1978, str. 411.

V letu 1978 se je na beograjskem knjižnem trgu pojavilo dvoje del z istim naslovom »Politična sociologija«, kar bržčas priča o interesu založniških hiš za tovrstno literaturo in tudi o (predpostavljenem) interesu bralcev. Prvo delo je kolektivno in ima vse značilnosti zbornika, ki zajema devetnajst avtorjev, med njimi je iz Slovenije Stane Južnič, profesor FSPN v Ljubljani. Knjiga je prvenstveno zastavljena na temelju učnega programa politične sociologije na Fakulteti za politične vede v Beogradu.

V uvodnem delu knjige piše eden izmed glavnih urednikov zbornika Radoš Smiljković o pojmu in predmetu politične sociologije, Stojan T. Tomić pa o oblikovanju metod raziskovanja o politiki.

V prvem delu knjige je pomemben poudarek na temeljnih kategorijah marksistične politične sociologije. V tem delu razpravljajo Miroslav Pečujlić o

teoriji razredov, Najdan Pašić o interesih, institucijah in ideologijah, Radoslav Ratković o nastanku in značilnostih ideološke zavesti, Branko Pribičević o političnem gibanju, Radomir Lukić o vplivu morale na politično življenje, Zoran Vidaković o antagonistični in socialni družbeni moči ter še Radoš Smiljković o razrednem značaju politične organiziranosti.

Drugi del knjige je posvečen problemu razrednega boja v sodobnem svetu. Protislovja v zvezi s položajem delavskega razreda so avtorji obdelali v luči najnovejših spoznanj in marksističnega razumevanja razrednega in političnega boja. Tako Najdan Pašić piše o državi, razrednem spopadu in demokraciji, Miroslav Pečujlić o proizvodnih razredih in novi stopnji družbenih bojev, Smiljan Lazin o politični socializaciji in indoktrinaciji, Stojan Tomić o političnem profesionalizmu in socializmu ter Ratko Božović o predpostavkah neustvarjalnih razmer.

Tretji del obravnavane knjige zajema pomembna vprašanja družbenega in političnega strukturiranja sodobnega sveta s posebnim pogledom na dežele v razvoju. Tako Miroslav Pečujlić razmišlja o razredih na svetovnem prizorišču, Stane Južnič o družbenem in političnem tkivu dežel v razvoju, Stipe Šuvar o neformalnih skupinah kot središčih moči v samoupravnih družbi, Vladimir Goati o družbenih konfliktih v sodobnih družbah, Vladimir Štambuk o znanstveno tehnični revoluciji in družbenopolitičnih spremembah.

Četrty, zaključni del govori o aktualnih vprašanjih političnega in samoupravnega strukturiranja Jugoslavije, pri čemer se Aleksander T. Hristov dotika spremembe političnega odločanja v samoupravljanju, Predrag Radenović samoupravnega preoblikovanja v združenem delu, Branko Prnjat kulturne politike v socialistični samoupravni družbi, Vladimir Milić sprememba v družbeni

strukturi in političnem življenju v Jugoslaviji.

Druga knjiga z istim naslovom »Politična sociologija« je individualno delo Vladimira Goati, sodelavca inštituta za družbene vede v Beogradu. Ta knjiga je nastala kot rezultat avtorjevih predavanj iz predmeta politična sociologija na Filozofski fakulteti v Nišu. Nekatera besedila v knjigi je avtor tudi že preje objavil v nekaterih družboslovnih revijah, zlasti v Gledišjih, Naših temah in Pregledu, vendar jih je za to svojo knjigo dopolnil.

V pričujočem delu Goati v uvodu razmejuje politično sociologijo od drugih znanstvenih disciplin in nakazuje temeljne raziskovalne smeri politične sociologije. Mimo uvoda je pisec razdelil knjigo v tri poglavja. V prvem razčlenjuje vpliv družbenih skupin in organizacij na politično življenje, kjer posebej izpostavi vlogo političnih struktur in interesnih skupin v sodobni družbi. V drugem poglavju privlači avtorjevo pozornost vprašanje ideologije in družbe ter problem tehnokratizma in birokratizma.

Tretje poglavje posveča Goati družbenim konfliktom. Delo v dodatku sklepa izbrana biografija.

Pojav teh dveh knjig na naših družboslovnih policah z istim naslovom Politična sociologija lahko označimo kot pomemben prispevek v razvoju jugoslovanske družboslovne misli in sta dokaz, da naša teoretična misel ne stagnira temveč išče odgovore na pomembna vprašanja našega časa. Opozarjata tudi na nujnost nadaljnega razvoja marksistične misli, ki se danes srečuje z mnogimi novimi družbenimi pojavi in procesi, ki jih mora neobremenjeno razčlenjevati. Sam naslov (pa tudi vsebina) obeh knjig, to je politična sociologija, pa v nekem smislu predstavlja tudi teoretični izziv politologiji in odpira tudi vrsto vprašanj o disciplinarni razmejitvi med sociologijo in politologijo.

Naše teme (Zagreb)

št. 10/1978

Članki, razprave: BOGDAN ČOSIĆ: Ekonomska znanost in gospodarska praksa; DRAGUTIN V. MARSENIĆ: Teoretični in institucionalni vidiki samoupravnega družbenega planiranja; BRANKO MARKOVIĆ: Realizacija načela delitve po delu v socialističnem samoupravnem načinu proizvodnje; NEVEN MATES: Oris teoretičnega okvira za razumevanje nekaterih razlik v osebnih dohodkih delavcev; *Družba in religija:* ŠTEFICA BAHTIJAREVIĆ: Nekatere družbene dimenzije religije in religioznosti; *Raziskovanja:* Nacije in mednacionalni odnosi v pogojih samoupravnega združevanja dela (predlog osnovnih izhodišč v raziskovanju); *Marksizem in sodobni socializem:* MILOŠ NIKOLIĆ: Filozofija in revolucija; VELJKO CVJETIČANIN: Evrokomunizem in diktatura proletariata; *Pogledi:* JOSIP MARINKOVIĆ: Znanstveni nazor o svetu kot vzgojni cilj; NIKOLA POPLAŠEN: Iskustvo misli o samoupravljanju; DUŠICA SEFERAGIĆ: Deveti svetovni kongres sociologov; *Pregled knjig, Iz domačih in tujih revij.*

Sociologija sela (Zagreb)

št. 58/1977

Članki: VIDEN S. RANĐELOVIĆ: Tito o kmetijstvu; VLADIMIR MILIĆ: Kmečko prebivalstvo v povojnem obdobju naše družbe; MLADEN STOJANOV: Profesionalizacija dela v kmetijstvu; *Aktualna tema:* Izobraževanje kmetovalcev: BUDIMIR MILOJIĆ: Izobraževanje kmetov; RUDOLF MAŽURAN: Izobraževanje kmetovalcev ob delu v SR Hrvatski; MAJA ŠTAMBUK:

Stališča o potrebnosti strokovnega izobraževanja kmetovalcev; TITO ŽIMBREK — TOMISLAV BUDIN: Strokovna usposobljenost zaposlenih v družbenem kmetijstvu Hrvatske; *Naš prevod:* LOUIS MALASSIS: Programiranje ruralnega in kmetijskega izobraževanja; *Pogledi:* WILLIAM P. KUVLESKY: Izobraževalna politika in potrebe ruralnega razvoja; Iz naše ruralne preteklosti: TEREZ KOVAČ: Zgodovinski razvoj salašev v Bački; *Informacije.*

Socializam (Beograd)

št. 11/1978

Študije in članki: ANDREJ MARINC: Uvajanje novega sistema družbenega planiranja; ŽARKO PAPIĆ: O družbeno-zgodovinskem značaju socialistične samoupravne proizvodnje; SINIŠA PUDAR: Marxova kritika kapitalistične pogodbe o delu in preseganje tega odnosa; VLADO NIKOLIĆ: Družbena lastnina, samoupravni sporazumi in družbeni dogovori; *Prispevki:* ZEKI BEJTULAHU: Prebivalstvo in gospodarska rast nezadostno razvitih področij; LJUBIŠA ADAMOVIĆ: Protekcionizem v svetovni trgovini in dežele v razvoju; *Prispevek k zgodovini ZKJ:* Projekt zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije; *Pogledi:* GOJKO STANIĆ: Demokracija in človekove pravice v socializmu; VELJKO RADOVIĆ: Gledališče v vzponu ali v upadanju? *Prikazi.*

Gledišta (Beograd)

št. 9/1978

Tema številke: Srbija v zaključni fazi velike vzhodne krize 1877—1878: MIROSLAV ĐORĐEVIĆ: Družbeno-politične

razmere in izidi srbsko-turških vojn 1876—1878; LJILJANA ALEKSIĆ-PEJKOVIĆ: Srbsko vprašanje in interesi velikih sil; VLADIMIR STOJANČEVIĆ: Iz problematike srbsko-bolgarskih odnosov 1877/1878; RISTO POPLAZAROV: Politika velikih sil do Makedonije v obdobju 1876—1878; VIDOSAVA STOJANČEVIĆ: Etnične spremembe in migracijska gibanja v Srbiji zaradi srbsko-turških vojn 1876, 1877 in 1878; SAVO SKOKO: Vloga srbske vojske v rusko-turški vojni 1877—1878; *Prispevki k temi*; FRIEDRICH ENGELS: Kaj bo ostalo od Turčije v Evropi; NICOS Poulantzias: Teorija, zgodovina in nacija; NIKOLAS REŠEN: Ali so razlage v zgodovini specifične; *Pogledi, recenzije, prikazi*; TODOR KULJIĆ: Množica v sociološki teoriji in ideologiji.

Marksizam u svetu (Beograd) št. 3/1978

Multinacionalizacija kapitala in nerazvitost: DUŠAN PIREC: Prispevek k problemu internacionalizacije kapitala in nerazvitosti; PAOLO BIFANI: Nova mednarodna delitev dela in industrializacija tretjega sveta; BONNIE CAMPBELL: Elementi analize za komparativno študijo neodvisnih skupnosti; DIETER SENGHAAS: Struktura odvisnosti in nezadostna razvitost — nekaj uvodnih razmišljanj; EVA SENGHAAS-KNOBLOCH: Internacionaliziranje kapitala in

zaostajanje v razvoju: primer črne Afrike; REINER TETZLAFF: Multinacionalna razvojna politika in razvojna politika mednarodnih organizacij na primeru svetovnih bank; JULIA JURUNA: Monetarni fond in zasebne banke — »žandar« velikega kapitala; *Portreti*: VITTORANGELO ORATI: Imperializem in nerazvitost v delih Rose Luxemburg in Frantza Fanona; *Prikazi*.

Gledišta (Beograd) št. 10/1978

Raziskave: ZORAN VIDAČKOVIĆ: Dinamika strukturalne krize sodobnega kapitalizma; BLAŽENKA DESPOT: Pamet in sreča v relativno združenem delu (1. del); OLIVERA PETROVIĆ: Pomen pojma intuicije v sodobni kognitivni psihologiji; NADA KORAC: Otroci in gledališče; *Prispevki*: STOJAN BABIĆ: Tehnološki determinizem vs. teorij vrednosti — kriza politične ekonomije; MILIĆ MILOVANOVIĆ: Časovna preferenca, obresti in »minulo delo«; *Dogajanja*: BORA KUZMANOVIĆ: Šesti kongres psihologov Jugoslavije; DARKO POPOVIĆ: Kje je arhitektura danes? *Prevod*: MICHEL FOUCAULT: Veliko uničenje; *Pogledi in prikazi*: VOJISLAV KOŠTUNICA: Kosta Čavoški »Filozofija odprte družbe«; RADOVAN ILIĆ: »Zakon vrednosti«; VLADIMIR PRVULOVIĆ: Mijat Damjanović: »Subjekti volilnega procesa«.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

GRLIČKOV Aleksander: Nihče nima monopola na marksizem. Delo, Lj., 28. 11. 1978.

KIRN Andrej: Marxovo razumevanje znanosti in tehnike. Ljubljana, MK 1978. 404 str. (Tokovi) — sig. II/14.640.

II. FILOZOFIJA

ADORNO Th. W.: Čemu još filozofija? V: ČEMU još filozofija, 1978, str. 9—24.

GLUCKSMANN André: Kuharica in ljudožer. Časopis za kritiko znanosti ..., Lj., 1978, št. 25, str. 58—96.

RICOEUR Paul: Budućnost filozofije i pitanje o subjektu. V: ČEMU još filozofija, 1978, str. 161—200.

RUSSELL Bertrand: Vrijednost filozofije. V: ČEMU još filozofija, 1978, str. 275—284.

STRAJN Darko: Andre Glucksmann — sluzabnik mislec. K odnosu A. G. do marksizma v kontekstu »nove filozofije«. Časopis za kritiko znanosti ..., Lj., 1978, št. 25, str. 5—30.

ZIZEK Slavoj: »Novi filozofije« na rob. Časopis za kritiko znanosti ... Lj., 1978, št. 25, str. 31—57.

III. SOCIOLOGIJA

BLUMENFELD Hans: Moderna metropola. Kultura, Beograd, 1977, št. 39, str. 57—71.

BON Ranko: Sistemski pristop v prostorskem planiranju — cilji, organizacija, rezultati. V: SISTEMSKI pristop v prostorskem planiranju. 1978, 2/1. 5 str.

DURKHEIM Emile: Dva priloga proučevanju porodice: Uvod u sociologiju porodice. Bračna porodica. Sociološki pregled, Bgd. 1978, št. 1—2, str. 91—111.

HALPERN J. M.: Američka istraživanja o Jugoslaviji iz oblasti socio-kulturne antropologije s posebnim osvrtom na socijalnu strukturu i zadrugu. Sociološki pregled, Bgd., 1978, št. 1—2, str. 81—92.

JOGAN Maca: Znanstveni kolonializam in sociologija. Z 9. svet. kongresa ... Naši razgledi, Lj., 24. 11. 1978, št. 22.

KRAŠOVEC Stane: Iz skrajnega onesnaženja na vodilno mesto čistoče ... Japonska. Delo, Lj., 16. 12. 1978.

MESTROVIĆ Matko: Šta je to »stambeno naselje«? Kultura, Bgd., 1977, št. 39, str. 118—127.

MILIĆ Vladimir: Tematska i sadržinska usmerenost istraživanja na području sociologije. Sociološki pregled, Bgd., 1978, št. 1—2, str. 113—122.

MILIĆ Vojin: Naučni potencijal: pojam i problemi. Sociološki pregled, Bgd, 1978, št. 1—2, str. 5—17.

MITROVIĆ Mijovan: Fašistička sociologija kod nas. Sociološki pregled, Bgd, 1978, št. 1—2, str. 45—67.

KLINAR Peter: O asimilaciji in etničnem pluralizmu. Z 9. svetovnega kongresa ... Naši razgledi, Lj., 24. 11. 1978, št. 22.

—: RAZSIRJENO stanovanje v usmerjeni stanovanjski gradnji v SRS. Nosilec naloge: Marija Vovk. Ljubljana, Urbanistični inštitut SRS 1977—1978. 2 dela. — sig. IV/2712—1,2.

ŠTRUKELJ Inka: Dvojezičnost in družbena mobilnost pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti v SR Sloveniji. Ljubljana, ISF 1978. 99+64 str. (Ciklost.) — sig. IV/2714.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

BELINA Marjan: Smernice in mejniki v treh desetletjih naše organizacije. (ZKPO). V: NAŠA pota v kulturo ... 1978, str. 161 do 192.

BERGANT Milica: Vzgojne naloge družine nekoč in danes. I, II. Sodobna pedagogika, Lj., št. 5/6, 7/8, str. 171—176, 263 do 267.

HUMER Jože: Ob 30-letnici /ZKPO/ZKO/. V: NAŠA pota v kulturo ... 1978, str. 7—9.

JEROVSEK Janez: Selekcija in enake možnosti v izobraževanju. Naši razgledi, Lj., 8. 12. 1978, št. 23.

KARDELJ Edvard: Znanost in izobraževanje sodita med neločljive sestavine razvoja družbe. Delo, Lj., 25. 11. 1978.

KRAJNC Ana: Razvoj študija ob delu. Sodobna pedagogika, Lj., 1978, št. 7/8, str. 251—262.

- KRAIGHER** Sergej: Današnja akademija je zrasla iz revolucionarnih načel in vgrajevala svoje delo v naš skupni družbeni razvoj. (40 let SAZU). Delo, Lj., 15. 12. 1978.
- MRMAK** Ilija: Sodobni procesi vzgajanja in izobraževanja in nova, razširjena vloga učitelja-vzgojitelja. Sodobna pedagogika, Lj., 1978, št. 7/8, str. 239—250.
- : NASA pota v kulturo svobodnega človeka. Iz zgodovine delavskih in narodnoobrambnih izobraževalnih in kulturnih organizacij 1867—1977. (Ured. J. Liška.) Ljubljana, Delavska enotnost 1978.
- PINTER** E. M.: Planiranje raziskovalne dejavnosti. Naši razgledi, Lj., 24. 11. 1978, št. 22.
- ROTOVNIK** Mitja: Samoupravljanje v gledališču. Naši razgledi, Lj., 10. 11., 1978, št. 21.
- : **STRIP** — posvetovanje, Maribor, nov. 1978: Vidmar Igor: Komercialnost in pripovedna struktura. — Kramberger Darja: Aktualnost stripa. Naši razgledi, Lj., 8. 12. 1978, št. 23.
- STRMCNIK** France: Uspehi, problemi in dileme naše osnovne šole. Naši razgledi Lj., 10. 11. 1978, št. 21.
- SALI** Franc — Marko Kos — Milan Osredkar: Več pozornosti domačemu znanju. Komunist, Lj., 1. 12. 1978, št. 49.
- SIREC** Jože: Ali še potrebujemo pedagoški inštitut? Naši razgledi, Lj., 24. 11. 1978, št. 22.
- VI. POLITIČNE VEDE**
1. *Splošna dela:*
- CHOMBART** de LAUWE Marié-José: Neonacizem danes. Naši razgledi, Lj., 8. 12. 1978, št. 23.
- MIRIČ** Jovan: Rad i politika. Zagreb, Centar za kulturnu djelatnost SSOH 1978, 228 str. (Političke teme, 25). — sig. 12.523—25.
2. *Družbenopolitični sistem SFRJ:*
- BILANDŽIĆ** Dušan: Društveni razvoj socijalističke Jugoslavije. 3. (5). izd. Zagreb. Centar društvenih djelatnosti SSOH 1978. 369 str. (Udžbenici i priručnici: politologija, 1 (3. izd.) — sig. 12.523—1/3. izd.
- ILEŠIĆ** Miro: Pregled ureditve delovnih razmerij v naših republiških zakonih. Ljubljana, Centar za samoupravno normativno dejavnost 1978. 180 str. (Priročniki, 33) — sig. 11/13.565—33.
- JAVORNIK** Lojze: Od prevzema ključev do odločanja o dohodku. Delavski svet... Delo, Lj., 28. 11. 1978.

- KUCAN** Milan: Naših 35 let. Delo, Lj., 28. 11. 1978.
- MARINC** Andrej: Vključitev vseh nosilcev načrtovanja. 1—3. Delo, Lj., 8.—10. 11. 1978.
- POLIČ** Svetozar: Druženoekonomske, samoupravni in pravni položaj delovnih skupnosti. Ljubljana, Centar za samoupravno normativno dejavnost 1978. 178 str. (Priročniki, 35) — sig. 11/13.565—35.
- : **ODLOČITVE** o stanovanjski graditvi so še preveč odtujene od delavcev. Ugotovitve in stališča Predsedstva CK ZKJ... Delo, Lj., 19. 12. 1978.
- RODE** Vitja: Osnutek resolucije za prihodnje leto. Delo, Lj., 24. 11. 1978.
- : **SAMOUPRAVLJANJE** u jugoslovenskoj teoriji i praksi. Građa za bibliografiju. Beograd, Narodna biblioteka Srbije 1978, 2 knj. — sig. P III/3223—
- SETINC** Franc: Še bolj svobodno, še bolj človeško... ob 20-letnici programa ZKJ. Delo, Lj., 28. 11. 1978.
- SPI LJAK** Mika: Brez pravičnega reševanja samoupravnih dohodkovnih odnosov ni ne družbene ne ekonomske vzpodbude za še učinkovitejše gospodarjenje... 8. kongres ZSJ. Delo, Lj., 22. 11. 1978.
- TITO**: Naša temeljna usmeritev mora biti politika stabilizacije. 8. kongres ZSJ. Komunist, Lj., 24. 11. 1978, št. 48.
- TITO**: Mladji morajo biti prvi v boju za odpravo problemov. Poslanica 10. kongresu ZSMJ. Delo, Lj., 13. 12. 1978.
- VLASI** Azim: Visoka zavest in opredelitev za socialistične vrednote se kaže za predvsem v odnosu do dela... 10. kongres ZSMJ. Delo, Lj., 14. 12. 1978.
3. *Politični sistemi in organizacije:*
- CVJETIČANIN** Veljko: Evrokomunizam i diktatura proletarijata. Naše teme, Zgb., 1978, št. 10, str. 2406—2420.
5. *Mednarodni odnosi:*
- BENKO** Vlado: Strategija razvoja in zunanja politika. Časopis za kritiko znanosti... Lj., 1978, št. 25, str. 182—204.
- DRAGOSAVEC** Dušan: Nacionalno in internacionalno. Zagreb, Centar za kulturnu djelatnost SSOH 1978. (Političke teme, 24) — sig. 12.523—24.
- : **NACIJE** i međunarodni odnosi u uvjetima samoupravnog udruživanja rada. Naše teme, Zgb., 1978, št. 10, str. 2359—2387.

VUKAS Budislav: Etničke manjine i međunarodni odnosi. Zagreb, Školska knjiga 1978. 251 str. (Suvremena misao, 597) — sig. 13.346—597.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

ALBREHT Roman: Delavec mora natančno vedeti kako gospodari njegova delovna organizacija. Delo, Lj., 11. 11. 1978.

DRENOVEC Franček: Trg v kapitalizmu in socializmu. Časopis za kritiko znanosti... Lj., 1978. št. 25, str. 154—181.

QUERINI Giulio: Ekonomski razvitak i nerazvijenosti. Dva lica svjetske privrede. Prev. J. Šentija. Zagreb, Stvarnost 1978. 352 str. (Svijet suvremene stvarnosti, 18) — sig. 12.137—18.

—: MULTINACIONALIZACIJA kapitala i nerazvijenost. Tema broja. Marksizam u svetu, Bgd., 1978, št. 3.

VIII. SREDSTVA MNOŽICNEGA OBVEŠĆANJA IN JAVNO MNENJE

DŽINIĆ Firdus: Nauka o komuniciranju: sociokibernetika i psihologija informisanja i komuniciranja u samoupravnom društvu i udruženom radu. Beograd, Savremena administracija 1978. VII+170 str. — sig. III/3224.

OSOLNIK Bogdan: Brez predsodkov iskati dejstva in jih širiti brez zle namere: prva mednarodna pravila množičnih občil.

RIBIČIĆ Mitja: RTV — tribuna ustvarjalnih pobud in kritike ter sooblikovalka sodobne socialistične kulture. Delo, Lj., 17. 11. 1978.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

PERIĆ Ivan: Religija in religioznost v procesih socialističnega spreminjanja družbe. Naši razgledi, Lj., 24. 11. 1978, št. 22.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

BRITOVŠEK Marijan: Poslerevolucionarni razvitek u Rusiji i geneza Staljinove lične vlasti. V: Lenjinov Oktobar i savremenost. 1977, str. 148-164.

KLOPČIĆ France: Idejno-politički uticaj oktobarske revolucije nekad i sad. V: Lenjinov Oktobar i savremenost. 1977, str. 45—57.

POLIČ Zoran: Sokolstvo nenehno v toku naprednih dogajanj. Delo, Lj., 11. 12. 1978.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

BJELIĆ Dušan: Borba nenasiljem. Povodom 30-god. smrti Mahatme Gandija. Sociološki pregled, Beograd, 1978, št. 1—2, str. 31—44.

B. KNJIGE IZ TUJINE

II. FILOZOFIJA

BLOCH Ernst: Die Lehren von der Materie. 1. Aufl. Frankfurt/M., Suhrkamp 1978. 250 str. (Edition Suhrkamp, 969) — sig. I/2272—969.

BLOCH Ernst: Philosophische Aufsätze zur objektiven Phantasie. Frankfurt/M., Suhrkamp 1969. 634 str. (Gesamtausgabe der Werke, 10) — sig. II/6206—10.

HIRST Paul Q.: Durkheim, Bernard and epistemology. London, Boston, Routledge and Kegan Paul 1975. 212 str. — sig. II/14.632.

III. SOCIOLOGIJA

—: CRITICAL Sociology. Selected readings. Ed. by Paul Connerton. Reprint. Harmondsworth, Penguin 1978. 519 str. (Penguin modern sociology readings) — sig. I/2925.

EISENSTADT S. N.: Macro-sociology. Theory, analysis and comparative studies. The Hague-Paris, Mouton 1977. (Current sociology / La sociologie contemporaine, 25, 1977, št. 2) — sig. II/2924—25/1977/2.

LUDZ Peter C.: Alienation as a concept in the social sciences. The Hague-Paris, Mouton 1973. 115 str. (Current sociology / La sociologie contemporaine, 21/1973, št. 1) — sig. II/2924-21/1973/1.

MEAD Margaret: Letters from the Field 1925—1975. New York, Harper & Row 1977. XXII+343 str. ilustr. (World perspectives, 52) — sig. 6736-52.

MUKHERJEE R.: Trends in Indian Sociology. The Hague-Paris, Mouton 1977. 193 str. (Current sociology / La sociologie contemporaine, 25, 1977, št. 3) — sig. II/2924-25/1977/3.

—: SCANDINAVIAN Sociology. Ed. by J. Kolaja, et al. London, Sage Publ. 1977. VI+165 str. (Current sociology / La sociologie contemporaine, 25, 1977, št. 1) — sig. II/2924-25/1977/1

SØRENSEN Aage B. & A. Sørensen: Mathematical sociology. The Hague-Paris, Mouton 1975. 158 str. (Current sociology) La sociologie contemporaine, 23, 1975, št. 3.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

HOFFMAN Gerd E.: Computer, Macht und Menschenwürde. München-Zürich, Piper 1976. 210 str. — sig. 14.101.

SCHIVY Günther: Kulturrevolution und »Neue Philosophen«. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1978. 137 str. (Rowohlts Deutsche Enzyklopädie, 381) — sig. 3566-381.

—: WISSENSCHAFT als Produktivkraft. Der Prozess der Umwandlung der Wissenschaft. Übersetz. aus dem Russischen von G. Rieske. Berlin, VEB Deutscher Vlg der Wissens 1974. 198 str. (Unser Weltbild, 69) — sig. 6328-69.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

BECKFORD James A.: Religious Organization. The Hague-Paris, Mouton 1973. 170 str. (Current sociology / La sociologie contemporaine, 21, 1973, št. 2) — sign. II/2924-21/1973/2.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

CEDERNA Camilla: Giovanni Leone. La carriera di un presidente. Milano, Feltrinelli 1978. 252 str. (Attualità) — sig. 14.116.

—: The FONTANA dictionary of modern thought. Ed. by A. Bullock and O. Stallybrass. 3. impress. London, Fontana — Collins 1977. XIX+684 str. — sig. P 14.128.

SASS Hans-Martin: Ludwig Feuerbach in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten... Reinbek bei Hamburg, Rowohlt 1978. 155+ (II) str. ilustr. (RORORO Bildmonographien, 269) — sig. 10.292-269.

POPRAVKI

V 10. številki lanskega letnika »Teorije in prakse« je bil objavljen članek Mihe Ribariča »Delegatski sistem kot sredstvo integracije dela in politike«, v kateri je precej tiskarskih pa tudi vsebinskih napak, ki bistveno spreminjajo smisel besedila. Uredništvo se avtorju iskreno opravičuje.

Stran 1136/3 odst., dvanajsta vrsta: Besedilo »delavski človek« se glasi pravilno »dejanski človek«.

Stran 1136 zadnji stavek: Besedilo »moderna država oblast« se glasi pravilno »moderna državna oblast«.

Stran 1137/1 odst., deseta vrsta: Besedilo »Marxovih ugotovitev« se glasi pravilno »Marxovih in Engelsovih ugotovitev«.

Stran 1139/2 odst., šesta vrsta: Besedilo »z njimi« se glasi pravilno »z njime«.

Stran 1140/opomba²: str. 395 se glasi pravilno str. 392.

Stran 1142/prva vrsta: Besedilo »v Gramscijevem odnosu med politično družbo in civilno družbo« se glasi pravilno »v Gramscijevem opredeljevanju odnosa med politično družbo in civilno družbo«.

Stran 1142/3 odst., prva vrsta: Besedilo »delovskega ljudstva« se glasi pravilno »delovnega ljudstva«.

Stran 1142/3 odst., četrta vrsta: Besedilo »do sedaj vladajoče buržoazije« se glasi pravilno »dotedaj vladajoče buržoazije«.

Stran 1143/1 odst., zadnja vrsta: Besedilo »odmiranje države« se glasi pravilno »odmiranja države«.

Stran 1145/1 odst., zadnja vrsta: Besedilo »če bolj človeško« se glasi pravilno »še bolj človeško«.

Stran 1146/2 odst., šesta in sedma vrsta: Besedilo »v političnem pluralizmu samoupravnih interesov« se glasi pravilno »v političnem sistemu pluralizma samoupravnih interesov«.

Stran 1146/2 odst., dvanajsta vrsta: Beseda »Procese« se glasi pravilno »proces«.

Stran 1146/zadnji odst., tretja vrsta: Besedilo »specifične vloge od njih« se glasi pravilno »specifične vloge vsake od njih«.

Stran 1147/4 odst., četrta vrsta: Besedilo »Delegatski sistem predstavlja« se glasi pravilno »Delegatski sistem predpostavlja«.

Stran 1148/4 odst., prva vrsta: Beseda »predstavlja« se glasi pravilno »predpostavlja«.

Stran 1150/predzadnja in zadnja vrsta: Besedilo »delovne skupnosti in družbenopolitične organizacije« se glasi pravilno »delovne skupnosti, krajevne skupnosti in družbenopolitične organizacije«.

Stran 1151/2 odst.: Na koncu tega odstavka je izpuščeno naslednje besedilo: »Potemtakem gre za vprašanje, v kolikšni meri izražajo izvršilni organi interese in se opirajo na politično moč celotne družbene strukture.«

Stran 1152/2 odst., četrta vrsta: Beseda »reprezentirajo« se glasi pravilno »reprezentirajo«.

Stran 1152/3 odst., prva vrsta: Beseda »konstituiran« se glasi pravilno »konstitutivni«.

Stran 1152/3 odst., šesta vrsta: Beseda »partilularizma« se glasi pravilno »partikularizma«.

Stran 1153/2 odst., predzadnja vrsta: Beseda »statističnega« se glasi pravilno »etatičnega«.

V prispevku Štefana Šoša »Posebne pravice narodnosti...« (TiP št. 11—12/1978 na str. 1468 v drugi vrstici je zapisano »nedvomno opredeljena«, pravilno pa je »nedvoumno opredeljena«. Na str. 1471 se v 13. vrstici zapisan izraz »medsebojno neodvisnem« pravilno glasi »medsebojno neodvisnem«.

UDC 301.18(497.12):379.8(497.12)

KLINAR, dr. Peter: Life-Style in Slovenia**Teorija in praksa, Ljubljana 1979, Vol. 16, No 1, p. 19—32**

After defining the notion of "life-style", the author establishes some characteristics of the quality of life which should predominate in a socialist society. Using the data of a public opinion research, he describes the general characteristics of the life-style at the present stage of development of the Slovene society. The author tries to establish the relation between the satisfaction of, the material on the one hand and cultural and recreational needs on the other, as well as the frequency of the various leisure-time activities of the Slovenes. The research of the life-style includes the satisfaction of material needs, the working, educational socio-political, cultural, recreational and other leisure-time activities. The author comes to the conclusion that in Slovenia an emphasized orientation toward the satisfaction of material needs, accompanied by phenomena of consumptiveness and individualism, is apparent. To these ends are also subordinated some leisure-time activities; while cultural, recreational, educational and socio-political activities are not sufficiently developed and practised. While advocating a change in leisure-time activities, — in the sense of a restriction of social inequality and consumptiveness — the author suggests a life-style orientation emphasising its humane quality.

UDC 159.9(497.12):396(497.12)

BERGANT, dr. Milica: Positivistic Psychology and its Presentation Woman Personality**Teorija in praksa, Ljubljana 1979, Vol. 16, No. 1. p. 51—59**

The author analyses the socio-economic and political discrimination of women and tries to establish how much has science, particularly in the field of positivist psychology (psycho-physiology, reflexology) contributed to this discrimination. The subordinated position of women, be it in society or family, has been explained and closely related by scholars in this field with some "eternal" and "unchangeable" characteristics which should be, according to them, deeply rooted in woman personality. This helped to conceal the discrimination of women which is particularly evident in particular education-patterns for boys and girls. A series of concrete implications, introduced into school and family education, as well as into social norms, as a result of such conceptions, are presented by the author. Using the data and results of recent research studies, the author points to the misleading scientific conclusions, the consequences of which can still be felt.

UDK 301.18(497.12):379.8(497.12)

KLINAR, dr. Peter: O življenjskem stilu na Slovenskem
Teorija in praksa, Ljubljana 1979, let. 16, št. 1 str. 19—32

Po uvodni opredelitvi pojma stila življenja navaja avtor nekatere značilnosti kvalitete življenja, kakršne naj bi prevladoval v socialistični družbi. S pomočjo podatkov iz mnenjske raziskave opisuje splošne značilnosti stila življenja, ki se kaže na sedanji stopnji razvoja slovenske družbe. Ugotoviti skuša, v kakšnem medsebojnem razmerju je zadovoljevanje materialnih ter kulturnih in rekreacijskih potreb, kako so razporejene različne dejavnosti, s katerimi se Slovenci ukvarjajo v prostem času. V raziskovanje življenjskega stila vključuje zadovoljevanje materialnih potreb, delovne, izobraževalne, družbenopolitične, kulturne, rekreacijske in druge dejavnosti v prostem času. V sklepnem delu avtor ugotavlja, da je opaziti na Slovenskem poudarjeno usmerjenost k zadovoljevanju materialnih potreb, kar spremlja pojav potrošništva in individualizma. Temu so podrejene tudi nekatere dejavnosti v prostem času. Kulturne, rekreacijske, izobraževalne, družbenopolitične dejavnosti pa so premalo razširjene. Ko se zavzema za spremembo dejavnosti v prostem času — v smislu omejevanja pojavov družbene neenakosti in potrošništva, hkrati sodi, da bi kazalo stil življenja usmerjati k njegovi humani kvaliteti.

UDK 159.9(497.12):396(497.12)

BERGANT, dr. Milica: Pozitivistična psihologija in njeno prikazovanje ženske osebnosti
Teorija in praksa, Ljubljana 1979, let. 16, št. 1, str. 51—59

V članku se avtorica loteva analize ekonomsko-družbene in politične diskriminacije žensk ter prispevka, ki ga ima pri tem tudi znanost, posebej zvrsti pozitivistične psihologije kot so psihofiziologija, refleksiologija itn. Ta stroka je družbeno in družinsko podrejen položaj žensk pojasnjevala in tesno povezovala z nekaterimi »večnimi« in »nespremenljivimi« lastnosti žensk, ki naj bi bile trdno zasidrane v njihovi osebnosti. S tem je pomagala prikrivati diskriminacijo žensk, ki se kaže posebej v specifičnih vzorcih vzgoje deklic in dečkov; avtorica naniza vrsto konkretnih implikacij, ki so jih taki nazorji prinašali v šolstvu, družinsko vzgojo in v družbene norme. S podatki novjših raziskav — zlasti šolskih uspehov dečkov in deklic — pokaže na znanstvene zablude, katerih posledice se kažejo še danes.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Aktualni intervju: Avtorji odgovarjajo na vprašanja o današnji univerzi

Boštjan Markič: Volilni proces in samoupravna družba

Zdravko Tomac: Delegatski sistem — stanje, problemi in perspektive

Vučina Vasović: Razvojni pristop k proučevanju političnega sistema socializma

Peter Klínar: O življenjskem stilu družbenih slojev na Slovenskem (II)

Janez Pečar: Družbena samozaščita, kriminalna politika — problem represije

Andrej Kirn: Sodobni sovjetski teoretiki o strukturi in družbeni opredeljenosti produktivnih sil

Veljko Cvjetičanin: Evrokomunizem in diktatura proletariata

Drago Košmrlj: Dileme in razpotja evropske levice

Nicola Badaloni: Leninizem, demokracija in italijanski komunizem

Enrico Berlinguer: Za nas Lenin ni dogma (intervju)

Teze za XV. kongres Komunistične partije Italije